

С. Н. Грипич
Л. М. Буравкова

Науково-дослідницька діяльність студентів

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
С. Н. Грипич*

**Кондор
Київ-2021**

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 3 від 25.03.2021 р.)*

Рецензенти:

В. В. Дьоміна – доктор педагогічних наук, в. о. завідувача кафедри англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України;

О. Б. Петренко – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії і методики виховання РДГУ;

Р. Л. Сойчук – доктор педагогічних наук, завідувачка кафедри педагогіки початкової освіти РДГУ.

Грипич С. Н.

Науково-дослідницька діяльність студентів : навч. посіб. / С. Н. Грипич, Л. М. Буравкова ; за заг. ред. С. Н. Грипич. – Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. – 290 с.

У навчальному посібнику розглядаються питання, пов'язані з організацією та методикою науково-дослідницької діяльності студентів, академічної доброчесності та академічного письма, а також містяться рекомендації щодо оформлення результатів їх наукових кваліфікаційних робіт. Посібник містить матеріали про нові вимоги до оформлення науково-дослідницьких робіт студентів; основні правила бібліографічних посилань та цитувань, складання та розміщення їх в кваліфікаційних роботах та оформлення бібліографічних описів у списках використаних джерел відповідно до ДСТУ 8302:2015 *«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*.

Навчальний посібник розрахований на широке коло студентів, аспірантів, молодих науковців та всіх, хто цікавиться питаннями науково-дослідницької діяльності у закладах вищої освіти.

ПЕРЕДМОВА

Науково-дослідницька робота – одна з пріоритетних сфер людської діяльності, важливий чинник удосконалення теоретичної, загальнопрофесійної, спеціальної підготовки майбутніх фахівців. Розширення наукового світогляду, формування навичок наукового дослідження, вивчення, узагальнення і поширення передового практичного досвіду всебічно готує студентів до науково-практичної діяльності після закінчення закладу вищої освіти (ЗВО). Сучасна система освітньої та наукової діяльності у ЗВО є особистісно-зорієнтованою, тобто спрямованою на виховання наукової культури особистості з максимально можливою індивідуалізацією. Це створює умови для саморозвитку, утвердження професійної етики, сприяє формуванню у студентів науково-дослідницьких умінь, залучаючи їх до активної самостійної наукової діяльності.

У закладах вищої освіти склалася система науково-дослідницької роботи (НДР) студентів як складової професійної підготовки, спрямованої на формування і реалізацію творчих здібностей майбутніх фахівців. НДР є обов'язковою на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях. Вона формує науковий світогляд, сприяючи опануванню методології та методів наукового пошуку. Її ефективність залежить від скоординованості всіх компонентів системи професійної підготовки, спрямованості мотиваційної сфери студентів на дослідницький пошук з першого до випускного курсу, особистісно-діяльнісного підходу до навчання, дотримання академічної доброчесності та оволодіння навичками академічного письма. Науково-дослідницька діяльність (НДД) студентів здійснюється поетапно: від курсу до курсу з поступовим зростанням обсягу і складності набутих ними знань, умінь, навичок у

процесі виконання наукової роботи. Вона забезпечує вирішення таких завдань: формування наукового світогляду та оволодіння методами наукового дослідження, розширення наукової ерудиції майбутніх фахівців, розвиток нахилів до пошукової дослідницької діяльності, прищеплення умінь та навичок самостійної НДД. У закладах вищої освіти розробляються спеціальні програми підготовки майбутніх фахівців до дослідницької діяльності та документи щодо дотримання академічної доброчесності. Зміст їх полягає в тому, щоб упродовж навчання студенти мали можливість оволодіти на практиці найбільш важливими прийомами і методами наукового дослідження: аналізувати наукову літературу, готувати реферати з актуальних проблем, виступати з доповідями, проводити спостереження, анкетування, тестування, брати інтерв'ю, давати оцінку науковим здобуткам, вивчати, узагальнювати, описувати прогресивний досвід, організовувати та проводити дослідницьку роботу.

Особливе місце відводиться підготовці рефератів, освітньо-наукових (курсівих) та кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт. Студенти перших курсів ознайомлюються з науковими напрямами роботи кафедр, готують реферати, виступають з доповідями і повідомленнями на семінарських та практичних заняттях, беруть участь у роботі наукових студентських гуртків, конференцій. Початкові етапи набуття наукового досвіду передбачають ознайомлення майбутніх фахівців з окремими прийомами, методами, видами наукових досліджень, основними поняттями наукового апарату, правилами підбору потрібної інформації та підготовки доповідей, рефератів тощо. В процесі цієї діяльності у студентів формуються вміння працювати в бібліотеках, користуватися різноманітними інформаційно-

пошуковими системами (ІПС) (каталогами, картотеками, електронними базами даних тощо), конспектувати, готувати анотації, цитувати літературні джерела. Вже на другому та третьому курсах знання студентів значно поглиблюються, вони виконують курсові роботи. Зміст дослідницьких робіт студентів поступово ускладнюється. Якісно новим етапом у підготовці майбутніх фахівців є четвертий курс, коли студенти під час навчальних практик виконують систему завдань науково-дослідницького характеру. Виконання комплексу цих завдань дозволяє їм підійти до свідомого вибору теми майбутньої науково-дослідницької роботи. Останній рік навчання є завершальним етапом у підготовці майбутніх фахівців. Студенти виконують і захищають кваліфікаційні дипломні (бакалаврські та магістерські) роботи, які є підсумком їх науково-дослідницької діяльності у ЗВО. Нерідко наукові проблеми, що досліджуються ними, стають пріоритетним напрямом їх подальшого наукового та професійного зростання. Успішне оволодіння навичками дослідження і творчої роботи бакалаврами, магістрами допомагає порівняно легко включатися в професійну діяльність, переводити наукові знання в площину практичного використання. Знання методології, теорії, технологій, методів організації науково-дослідницької діяльності є базою для аспірантів, докторантів, здобувачів наукових ступенів, співробітників наукових підрозділів установ різного профілю, організаторів науково-дослідницької діяльності всіх рівнів. Будь-яке нове знання в науковій творчості є особливо значущим щодо попереднього. Безперервність наукової діяльності є загальновизнаною умовою її результативності. Високого наукового рівня досліджень важко досягти на непідготовленому ґрунті.

Однією з ключових складових внутрішньої системи забезпечення якості освіти у ЗВО є університетська система впровадження академічної доброчесності, яка визначає загальноприйняті світовою спільнотою стандарти здійснення освітньої та наукової діяльності здобувачами вищої освіти і науковцями університету, створює середовище нульової терпимості до порушень академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин. Складність завдання полягає не тільки у подоланні корупційних, плагіатних практик, псевдоавторства та інших порушень академічної доброчесності, які укорінилися у вищій освіті України, але й у створенні принципово нового доброчесного середовища, яке допомагає, по-перше, просвітити усю спільноту закладу вищої освіти щодо значення академічної доброчесності; по-друге, переконати людей у її важливості для успішного розвитку закладу вищої освіти та забезпечити якість освіти в цілому. Нездатність і небажання наслідувати кращі світові практики в освітньо-науковій діяльності веде до порушень у виконанні професійних обов'язків. Все це погіршує відносини між членами університетської спільноти, підриває довіру до якості освіти і досліджень та їх авторитетності, призводить до марної витрати зайвих ресурсів і може завдати втрати іміджу університету. Підвищення авторитетності диплому про здобуття освіти та конкурентоспроможності випускника на ринку праці можливе лише за умови надання освітніх послуг та набуття компетенцій із дотриманням принципів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин, виключення можливості створення умов для отримання неконкурентних переваг здобувачами вищої освіти при навчанні. Якість та авторитетність результатів наукових досліджень можлива лише за умови чесної реалізації

дослідницького процесу без застосування неприйнятних у науковій спільноті практик з фактами порушення академічної доброчесності. Усі зусилля університетської спільноти повинні бути спрямовані на запобігання, перешкоджання та зупинення проявів академічної недоброчесності шляхом навчання, керівництва і наставництва, а також завдяки створенню позитивного, сприятливого й доброчесного освітнього і наукового середовища.

Навчальний посібник висвітлює теоретичні питання, пов'язані з організацією та методикою науково-дослідницької діяльності студентів, заснованою на академічній доброчесності, а також містить рекомендації щодо академічного письма та оформлення результатів їх кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт. Навчальний посібник містить матеріали про нові вимоги до оформлення науково-дослідницьких робіт студентів, основні правила бібліографічних посилань та цитувань, складання та розміщення їх у наукових роботах та оформлення бібліографічних описів у списках використаних джерел відповідно до ДСТУ 8302:2015. *«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».*

Він має чітку структуру та складається з п'яти основних розділів.

У першому розділі «Методологічні основи організації наукових досліджень» висвітлюються питання щодо організації наукових досліджень студентів у закладах вищої освіти. Подається загальна характеристика науково-дослідницьких робіт студентів, надаються рекомендації щодо структури, етапів підготовки роботи, визначення об'єкта та предмета наукового дослідження та його методів.

У другому розділі «Академічна доброчесність як запорука якісної освіти та сталого розвитку» розглядаються питання академічної доброчесності та академічного письма, використання антиплагіатних систем та програм для забезпечення академічної доброчесності та підвищення якості вищої освіти.

У третьому розділі «Основні вимоги до науково-дослідницьких робіт студентів» подається характеристика різних видів кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт студентів та методика їх підготовки.

Четвертий розділ «Вимоги до технічного оформлення науково-дослідницьких робіт» містить рекомендації щодо їх технічного оформлення.

У п'ятому розділі «Аналітичне опрацювання джерел інформації» систематизовано норми, правила та вимоги щодо текстового та технічного оформлення науково-дослідницьких робіт (в т.ч. нумерації, таблиць, формул, додатків). Розглядаються нові правила скорочення слів і словосполучень відповідно до ДСТУ 3582:2013. *«Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила»*. Подано нові правила цитувань та посилань на використані джерела, нові вимоги до бібліографічного опису джерел та складання списку використаних джерел відповідно до ДСТУ 8302:2015. *«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. Всі теоретичні матеріали підкріплені прикладами.

Для зручності роботи у навчальному посібнику містяться додатки, в яких представлено зразки оформлення титульного аркушу, змісту науково-дослідницьких студентських робіт, а також приклади оформлення бібліографічного опису в списках використаних джерел у

студентських наукових роботах відповідно до ДСТУ 8302:2015. *«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».*

Навчальний посібник має передмову, додатки, глосарій, список використаних джерел, зміст. У Глосарії у доступній та зрозумілій формі викладено основні поняття і терміни щодо питань науково-дослідницької діяльності та академічної доброчесності.

Видання розраховане на широке коло студентів, а також аспірантів, молодих науковців та всіх, хто цікавиться питаннями академічної доброчесності, академічного письма, оформлення науково-дослідницьких робіт у закладах вищої освіти.

Розділ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Українська держава, розуміючи значущість науки у забезпеченні економічного, соціального і культурного прогресу, наголошує на важливості підготовки фахівців нової генерації, що мають розвинені дослідницькі вміння і здатні навчатись, самовдосконалюватися впродовж всього життя. Саме тому, в сучасній освіті України приділяється значна увага науково-дослідницькій діяльності студентів. У наш час осередками проведення наукових досліджень є не лише спеціалізовані установи, а й заклади освіти, зокрема ЗВО, де студенти є повноправними учасниками процесу наукового пошуку, ведення науково-дослідницької діяльності (НДД). Оскільки НДД є вагомим компонентом сучасної вищої освіти, постає важлива проблема визначення сутності, змісту, оцінювання якості такої діяльності, позитивних і негативних чинників, що впливають на її перебіг, кількісних і якісних показників продуктивності. Окремі аспекти науково-дослідницької діяльності студентів досліджувалися у різних галузях наукових знань, зокрема, в педагогіці, в психології, філософії, соціології та ін. О. В. Курганов вивчав проблему формування готовності студентів до психолого-педагогічних досліджень. Науково-дослідницьку роботу студентів як гуманітарну технологію вивчали Л. М. Бережнова і В. І. Богословський. Проблемам підвищення ефективності та оцінки якості науково-педагогічних досліджень присвячені роботи Ю. К. Бабанського. Науково-дослідницьку діяльність студентів досліджували Н. М. Кушнарєнко [58],

Н. М. Погребняк, Г. С. Цехмістрова, В. М. Шейко [122], І. С. Пятницька-Позднякова [94], Р. Б. Шишка [123], М. І. Соловей [104], Є. С. Спіцин, К. К. Потапенко, З. М. Шалік та ін. НДД студентів була предметом наукових пошуків А. С. Акопової, С. С. Вітвицької, З. І. Слєпкань, Ю. В. Солянікова та ін.

Беручи до уваги цілі та вимоги, які ставить перед нами сучасна система освіти України, а саме спрямованість державної політики на розвиток наукової складової в освітній галузі, можна зробити висновок, що одне із провідних місць на всіх сходинках підготовки спеціалістів з вищою освітою займає науково-дослідницька діяльність. Залучення студентів ЗВО, зокрема магістрантів, до НДД закладає підвалини для повноцінної професійної діяльності майбутніх фахівців, розвитку суспільства і держави, значних наукових досягнень. Наука є рушійною силою прогресу, лише на її здобутках може базуватись якісна модернізація всіх сфер життя. У сфері сучасної освіти наукова діяльність безпосередньо впливає на якість освітнього процесу, створюючи наукове співтовариство викладачів і студентів, атмосферу творчого пошуку. Для студентів це унікальна можливість опанувати сучасні наукові методики, доторкнутись до глибинних наукових проблем обраної ними галузі знань і стати продовжувачами традицій і досягнень кращих науковців України. Так, на думку О. І. Савенкова, дослідницька діяльність – це «...особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, що породжується в результаті функціонування механізмів пошукової активності і побудований на основі дослідницької поведінки» [99]. О. В. Леонтович визначає дослідницьку діяльність як таку, що спрямована на вирішення «творчої, дослідницької задачі з попередньо невідомим вирішенням і передбачає наявність основних

етапів, характерних для дослідження в науковій сфері: постановку проблеми, вивчення теорії, присвяченої даній проблематиці, підбір методик дослідження і практичне оволодіння ними, збір власного матеріалу, його аналіз і узагальнення, власні висновки. Будь-яке дослідження, неважливо в якій галузі природничих або гуманітарних наук виконується, має подібну структуру. Такий ланцюжок є невід'ємною приналежністю дослідницької діяльності, нормою її проведення». Автор переконаний, що будь-яке дослідження має структуру наукового [59]. Р. Б. Шишка, беручи за основу дане визначення, наводить головні ознаки наукової діяльності: інтелектуальний характер і тісний взаємозв'язок з правом інтелектуальної власності; різновид соціальної діяльності людини у певній сфері наукового виробництва; спрямованість на одержання нових знань з метою подальшого їх використання у практичній діяльності; проведення у певних формах фундаментальних та прикладних наукових досліджень [123].

Сучасні дослідники розглядають науково-дослідницьку діяльність як інтелектуальну працю, що спрямована на отримання знань, умінь і навичок, а НДД студентів як «системне утворення, яке має свою структуру, зміст і форми». Більш розгорнуте визначення поняття науково-дослідницької діяльності студентів формулює О. В. Курганов. Він пропонує розглядати НДД студентів як форму організації освітнього процесу, спрямованого на отримання знань, що мають об'єктивну новизну, а також на формування дослідницьких умінь і навичок. Якісна відмінність поняття «науково-дослідницька діяльність», на його думку, полягає у тому, що воно визначає «динамічну систему специфічного виду взаємодії суб'єкта зі світом, яка включає сукупність мотивів, цілей, форм, методів і засобів

пошуку нового об'єктивного, системно-організованого і обґрунтованого знання» [57].

1.1. Загальна характеристика науково-дослідницької роботи студентів

Наукове дослідження – це цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій; це аналіз інформації, спрямований на пошук нових знань і відкриття закономірностей [15]. Розрізняють науково-дослідну роботу як чітко організований комплекс дій, спрямованих на отримання нових знань, що розкривають суть процесу й явищ в природі та в суспільстві з метою використання їх у практичній діяльності та науково-дослідну діяльність як процес пізнання, спрямований на здобуття та використання на практиці нових знань.

Науково-дослідницька робота студентів закладу вищої освіти є одним із напрямів їх самостійної роботи, важливим чинником та складовою професійної підготовки висококваліфікованих спеціалістів, що передбачає ознайомлення з методологією і методикою дослідження, озброєння вміннями творчого підходу до дослідження певних наукових проблем, а також систематичну участь у дослідницькій діяльності. Реалізована в комплексі вона забезпечує розв'язання таких завдань:

- формування наукового світогляду;
- оволодіння методологією і методами наукового дослідження;
- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей у розв'язанні практичних завдань;
- прищеплення навичок самостійної науково-дослідницької діяльності;

- розвиток ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання у практичній роботі;
- залучення до розв'язання наукових проблем, що мають суттєве значення для науки і практики;
- постійне оновлення і вдосконалення своїх знань;
- розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця тощо [55].

Характерною для науково-дослідницької роботи студентів закладу вищої освіти є єдність завдань і напрямів освітньої, наукової й виховної роботи, взаємодія всіх форм і методів, що реалізується в освітньому процесі та позанавчальній діяльності. Упродовж періоду навчання студентів вона здійснюється за такими напрямками:

- освітньої діяльності як невід'ємного елементу освітнього процесу відповідно до навчальних планів, навчальних програм (є обов'язковою для всіх студентів);
- позанавчальної діяльності у межах студентського науково-творчого товариства, у наукових гуртках, проблемних групах тощо;
- під час проведення науково-організаційних заходів (науково-практичних конференцій, семінарів, конкурсів, олімпіад тощо) [55].

Для ефективної організації й проведення наукових досліджень необхідно керуватися основними принципами, які визначають підхід до вивчення проблеми, методикку добору фактів та способів аналізу:

- принцип цілісного вивчення наукового явища і процесу зобов'язує проводити будь-яке дослідження в єдності з всебічним формуванням особистості й у цілісному освітньо-виховному процесі. Реалізація цього принципу передбачає встановлення зв'язку якостей, що вивчаються, з сутнісними сторонами

особистості, розкриття різноманітності зовнішніх впливів на їх формування, чітке визначення місця досліджуваного явища в цілісному освітньо-виховному процесі;

- принцип комплексного використання методів дослідження обумовлений складністю самого наукового процесу, його діалектичністю. Будь-який факт і явище в цьому процесі пов'язані з іншими, мають відкриті, приховані зв'язки, прості й складні залежності, що вимагає урахування зовнішніх впливів при проведенні дослідження за допомогою різноманітних методів, постійної перевірки й уточнення отриманих даних;
- принцип об'єктивності вимагає вивчення кожного факту за допомогою різних методів: перевірки, уточнення фактичного матеріалу, співставлення даних свого дослідження з даними інших досліджень, фіксації всіх проявів (позитивних і негативних);
- принцип єдності вивчення і виховання особистості обумовлений необхідністю одночасно вирішувати в науковому експерименті декілька завдань, аналізувати й узагальнювати результати експериментальної роботи тощо);
- принцип вивчення явища в його зміні й розвитку передбачає вивчення досліджуваного явища лише у взаємозв'язку з іншими явищами, якостями, процесами, у розвитку і суперечностях;
- принцип історизму дає змогу досліднику проводити порівняння, аналогії, бачити найбільш суттєві й стійкі зв'язки явища, яке вивчається протягом тривалого проміжку часу, та виявити тенденції, зміни

в науковому процесі, показати вплив практики на розвиток ідеї;

- принцип поєднання наукової сміливості з обережністю, виваженістю є надзвичайно актуальним у науковому дослідженні;
- принцип глибинного розгляду проблеми означає, що суттєве можна відшукати тільки за умови заглиблення в діалектику явища, яке вивчається [73].

Це зумовлює наступність методів і форм від курсу до курсу, від однієї дисципліни до іншої, поступове зростання обсягу і складності набутих студентами знань, умінь і навичок у процесі виконання ними науково-дослідницької роботи. Відповідно до навчальних планів і програм дисциплін загальної та професійної підготовки кожний студент повинен оволодіти процесом наукового пізнання, виконуючи протягом усього періоду навчання завдання, які поступово ускладнюються і поглиблюються.

Отже, організація науково-дослідницької роботи студентів є важливим чинником підвищення ефективності професійної підготовки майбутнього фахівця у закладі вищої освіти, передусім тому, що передбачає індивідуалізацію навчання, дає змогу реалізовувати особистісно орієнтоване навчання, розширює обсяг знань, умінь та навичок студентів, сприяє формуванню активності, ініціативи, допитливості, розвиває творче мислення, спонукає до самостійних пошуків.

1.2. Структура та етапи науково-дослідницької діяльності студентів

Зміст, структура і характер науково-дослідницької діяльності студентів забезпечує послідовність її засобів і форм відповідно до логіки і послідовності освітнього процесу та визначається:

- проблематикою науково-дослідної та науково-методичної діяльності кафедр, факультетів закладу вищої освіти;
- тематикою досліджень, яку здійснюють кафедри та викладачі кафедр у творчій співпраці із фахівцями-практиками;
- умовами дослідницької роботи студентів, наявністю бази дослідження, можливостей доступу до потрібної наукової інформації, наявністю комп'ютерної техніки, кваліфікованим науковим керівництвом.

Структура науково-дослідницької діяльності студентів

Вона передбачає такі основні компоненти:

- обґрунтування актуальності й доцільності дослідження конкретної теми;
- визначення об'єкта, предмета, мети, гіпотези, завдань дослідження;
- зазначення теоретичних основ дослідження;
- визначення новизни, теоретичного і практичного значення проведеного дослідження.

Між зазначеними компонентами має простежуватися тісний логічний зв'язок. Наукове дослідження повинно бути логічним, послідовним, спрямованим на розв'язання окремих теоретичних завдань, що виокремлюються в системі загальних наукових проблем. Воно включає вивчення теоретичних та практичних аспектів теми,

обґрунтування наукових засобів для вирішення поставлених завдань; експериментальну перевірку гіпотез і умов розв'язання окремих завдань; розробку рекомендацій для впровадження результатів дослідження в практику.

Етапи науково-дослідницької діяльності студентів

Виокремлюють кілька етапів:

- вибір теми дослідження (обґрунтування, визначення її актуальності та новизни), що повинна бути пов'язана з основними напрямками розвитку галузі, наукової діяльності кафедри, науковими дослідженнями, які проводять у закладі вищої освіти, та відповідати профілю навчання, можливостям її розроблення безпосередньо в закладі освіти;
- постановка мети дослідження, розробка завдань, які потрібно розв'язувати в процесі роботи;
- самостійний добір наукових джерел (книг, підручників, статей), офіційних документів за темою відповідно до питань, які розглядаються в науковій роботі;
- складання плану науково-дослідницької роботи у межах поставлених завдань;
- формулювання гіпотези (наукового передбачення, припущення, запропонованого для пояснення будь-яких явищ, процесів, причин, які зумовили певний наслідок);
- визначення методів дослідження;
- систематизацію накопиченого матеріалу відповідно до плану роботи, проведення аналізу наукових праць, практичного досвіду, узагальнення тощо;
- статистичне опрацювання матеріалів, зібраних в процесі експериментального дослідження (визначення даних, які характеризують досліджуваний комплекс загалом); оформлення

результатів дослідження (систематизація, узагальнення, формулювання висновків до роботи тощо) [21].

В основу написання науково-дослідницьких робіт покладений досвід, який набувається у межах вивчення навчальних дисциплін. Технологія здійснення дослідження включає:

- пошук інформації та аналіз проблеми;
- проведення навчального дослідження;
- узагальнення результатів науково-дослідної роботи.

Наукове дослідження проводиться в певній послідовності і включає три періоди: *підготовчий, реалізаційний та заключний (впроваджувальний)*.

Підготовчий період відбувається в п'ять етапів. *На першому етапі* студенти ознайомлюються з науково-педагогічною та довідковою літературою, архівними матеріалами, з нормативно-правовими документами, дисертаціями та авторефератами, інтернет-виданнями, вивчають та аналізують фактичну документацію, що дає підстави для вибору проблеми і теми наукового дослідження. *На другому етапі*, згідно з обраною темою, студенти самостійно добирають необхідні джерела (книги, брошури, статті), офіційні документи, відомчі матеріали по темі та опрацьовують їх, тобто формується картотека наукових джерел за темою дослідження. Доцільно створювати відповідну картотеку з розділами та підрозділами відповідно до змісту кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт. Кожне наукове джерело слід оформляти згідно з вимогами. *На третьому етапі* відбувається уточнення теми і складання початкового плану наукового дослідження. При складанні змісту роботи, перш за все, необхідно зробити обґрунтування теми, визначити її актуальність, новизну,

поставити мету, розробити завдання, виокремити засоби і методи проведення наукового дослідження та методи опрацювання результатів дослідження. *На четвертому етапі* формулюється гіпотеза наукового дослідження.

Гіпотеза (від давньогрец. ὑπόθεσις – припущення) – наукове припущення, що висувається для пояснення будь-якого явища і потребує перевірки та теоретичного обґрунтування для того, щоб стати достовірною науковою теорією. Особливістю гіпотези як форми наукового знання є те, що вона завжди має певний ступінь ймовірності. Гіпотеза або наукове передбачення, припущення висуваються для пояснення будь-яких явищ, процесів, причин, які зумовили даний наслідок. Гіпотезу можна уявити як компас, що визначає напрям діяльності дослідження. Вдало сформульована гіпотеза спрямовує дослідження на доведення реальності існування передбачуваного припущення. *На п'ятому етапі* розробляється програма експерименту, спостереження, планується вивчення передового досвіду.

До *реалізаційного періоду*, який включає декілька етапів роботи над науковим дослідженням, відносять усі дії, що безпосередньо або опосередковано пов'язані з розв'язанням поставленої досліджуваної проблеми, при цьому застосовуються переважно методи спостереження в його різноманітних формах, аналіз і узагальнення власного практичного досвіду і досвіду інших, проводиться теоретичне або емпіричне дослідження, пілотажний експеримент, аналіз результатів роботи, різноманітні спеціальні дослідницькі методи тощо. На наступному етапі узагальнюються результати наукового дослідження [21]. З використанням методів математичної статистики відбувається обробка матеріалу, моделювання таблиць, схем, діаграм тощо, проводиться якісний аналіз результатів

дослідження. Після узагальнення результатів дослідження може з'ясуватись, що отримані дані недостатньо достовірні. Тому виникає необхідність у додатковому збиранні матеріалів, повторенні окремих етапів експерименту. Додаткова серія спостережень або експериментів проводиться в тих же умовах, що й основні. Наступний етап передбачає вивчення та аналіз зведених результатів дослідження. На основі отриманих результатів роблять висновки відповідно меті і поставленим завданням, доводиться достовірність гіпотези і отриманих результатів. Згодом систематизується напрацьований матеріал і відповідно уточнюється зміст кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи, уточнюються назви розділів і підрозділів, остаточно відбираються наукові джерела і складається їх остаточний список. Складається розширений план наукового дослідження. Наступний етап співпадає із заключним періодом, який передбачає оформлення результатів дослідження. Всі матеріали дослідження систематизують і готують до узагальнення та оформлення кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи, готують відповідну анотацію і реферат. Зауважимо, що послідовність проведення етапів дослідження та їхній конкретний зміст залежать від виду дослідження.

Наприклад, педагогічні дослідження за їх спрямованістю можна поділити на три групи:

1 група досліджень – *фундаментальні*, результатом яких є узагальнююча концепція, яка підводить підсумки теоретичних і практичних досягнень педагогіки або пропонує моделі розвитку педагогічних систем.

2 група досліджень – *прикладні* – це роботи, спрямовані на поглиблене вивчення окремих сторін педагогічного процесу.

3 група досліджень – *впроваджувальні* або розробки-дослідження спрямовані на обґрунтування конкретних науково-практичних рекомендацій, які враховують вже відомі теоретичні положення [108].

1.3. Об'єкт та предмет наукового дослідження

Наукове дослідження – процес цілеспрямованого вивчення певного об'єкта (предмета або явища) із використанням наукових методів з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення у практичній діяльності людей.

Науково-дослідний процес – це сукупність організаційних, методичних і технічних прийомів, здійснюваних за допомогою певних процедур. При проведенні наукових досліджень розрізняють поняття «*об'єкт*» і «*предмет*» пізнання і дослідження.

Об'єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Це процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження. Об'єкт відносно автономний і має чіткі межі. Вирізняють об'єкти природні, соціальні, ідеалізовані. Досліджуються *емпіричні* та *теоретичні* об'єкти. На емпіричному рівні дослідник має справу з природними і соціальними об'єктами, теорія оперує виключно ідеалізованими об'єктами. Усе це зумовлює істотну різницю і в методах дослідження. Об'єктом наукового дослідження є навколишній матеріальний світ та форми його відображення у людській свідомості, які відбираються відповідно до мети дослідження [55]. Залежно від ступеня складності виділяють прості і складні об'єкти дослідження, відмінність між якими визначається кількістю елементів та видом зв'язку між ними. Правильний вибір об'єкту

вивчення навколишнього матеріального світу відповідно до мети дослідження сприяє обґрунтованості результатів дослідження.

Предметом дослідження є досліджувані з певною метою властивості, характерні для наукового пізнання. Це визначення певного «ракурсу» дослідження як припущення про найсуттєвіші для вивчення обраної проблеми характеристики об'єкта. Один і той самий об'єкт може бути предметом різних досліджень і навіть наукових напрямів. Об'єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове [55].

Завдання дослідника полягає у визначенні факторів, які впливають на об'єкт дослідження, відборі і зосередженні уваги на найсуттєвіших з них.

Фактор – це причинно-наслідковий вплив на якісні і кількісні зміни в об'єкті дослідження. Критеріями відбору суттєвих факторів є мета дослідження та рівень накопичених знань у цьому напрямку. Відбір найсуттєвіших факторів, які впливають на об'єкт дослідження, має велике практичне значення, оскільки впливає на ступінь достовірності результатів дослідження. Якщо будь-який суттєвий фактор не враховано, то висновки, здобуті в результаті дослідження, можуть бути помилковими, неповними або зовсім хибними. Виявлення суттєвих факторів буде не складним в тому випадку, коли дослідження ґрунтуються на добре опрацьованій теорії. Якщо теорія не дає відповіді на поставлені запитання, то використовують гіпотези, наукові ідеї, сформовані в процесі попереднього вивчення об'єкта дослідження. Отже, чим повніше враховано вплив середовища на об'єкт дослідження, тим точнішими будуть результати наукового дослідження.

Середовище – це те, що впливає на об'єкт дослідження. Вибравши об'єкт наукового дослідження, його предмет і фактори, визначають його параметри, тобто повноту вивчення об'єкта відповідно до мети наукового дослідження.

Від достовірності визначення параметрів дослідження і класифікації об'єктів значною мірою залежать результати виконаного дослідження.

Класифікація об'єктів дослідження найчастіше здійснюється за двома методами:

- класифікації об'єктів за наявністю і відсутністю ознак (коли більшість об'єктів поділяються на два класи: один з них – має певну властивість, а другий – не має її);
- класифікації об'єктів за видозміною ознак (коли члени поділу являють собою такі сукупності предметів, в кожній із яких загальна для всіх сукупностей ознака виявляється по особливому, з тими чи іншими варіаціями).

Для кращого пізнання об'єктів, які вивчаються, при будь-якій класифікації, необхідно з самого початку вибрати основу поділу.

1.4. Мета і завдання наукового дослідження

У ході наукової роботи кожен дослідник прагне досягти певного результату, тобто мети.

Мета – означає стан в майбутньому, який можливо змінити відносно теперішнього та варто (бажано або необхідно) досягнути (синонім – *ціль*).

Мета наукового дослідження – методологічна характеристика дослідження, уявлення про результат, обґрунтоване уявлення про загальні кінцеві або проміжні

результати наукового пошуку. На початку дослідження дослідник ставить перед собою мету і визначає, який результат він очікує отримати в ході дослідження. Це можливо, бо мета дослідження формулюється з врахуванням визначених суперечності, проблеми, об'єкта і предмета дослідження, а завдання дають уявлення про те, що потрібно зробити, щоб досягти мети. Мета завжди відображає спрямованість наукового пошуку на отримання нових знань та їх експериментальну апробацію, адже розроблені теоретичні положення мають бути підтверджені практикою. Мета дослідження відображається у формулюванні теми і є лаконічною і гранично точною в смисловому відношенні. Від чіткості сформованості мети залежить цілеспрямована діяльність дослідника, прояв його творчого потенціалу. Важливим і необхідним етапом наукового дослідження є конкретизація загальної мети в системі дослідницьких завдань, які в своїй сукупності повинні надати уявлення про те, що потрібно зробити для досягнення мети [55].

Завдання дослідження – це мета перетворення конкретної ситуації або, іншими словами, ситуація, яка вимагає свого перетворення для досягнення певної мети. Завдання мають відповідати меті дослідження, розкривати суть теми і знаходити своє тлумачення у висновках, що фіксують і узагальнюють результати їх виконання. Послідовність визначених завдань має бути такою, щоб кожне з них логічно впливало з попереднього [55].

Наприклад, С. У. Гончаренко у своїх працях пропонує такі варіанти завдань педагогічних досліджень:

- 1) вирішення теоретичних питань дослідження поставленої проблеми (визначення змісту досліджуваних понять, конкретизація їх структури, розробка критеріїв педагогічного діагностування та

корекції). Воно, як правило, пов'язується з виявленням, уточненням, поглибленням, методологічним обґрунтуванням суті, природи об'єкту, що вивчається;

- 2) вивчення наявних умов вирішення проблеми на практиці, констатація та аналіз типових недоліків та їх причин. Для цього необхідно провести аналіз реального стану предмета дослідження, динаміки і внутрішніх суперечностей його розвитку;
- 3) обґрунтування необхідної методики для розв'язання визначеної проблеми (тут основою є теоретичні дані, отримані дослідником внаслідок першого завдання, та матеріали аналізу практичної діяльності, добуті в ході виконання наступного завдання). Для цього необхідно визначити способи його перетворення та здійснити дослідно-експериментальну перевірку;
- 4) дослідно-експериментальна перевірка запропонованої методичної системи. Вона здійснюється з виявлення шляхів і засобів підвищення ефективності, вдосконалення досліджуваного явища, процесу, тобто з прикладними аспектами роботи;
- 5) розробка методичних рекомендацій для тих, хто використовуватиме результати дослідження на практиці (вчителі, вихователі, методисти). Вона пов'язана з прогнозом розвитку досліджуваного об'єкта або з опрацюванням практичних рекомендацій для різних категорій працівників освіти [24].

Завдання дослідження, як показує аналіз наукових праць, проведений С. У. Гончаренком, включають:

- 1) розгляд і співставлення наявних в наукових джерелах основних підходів і позицій авторів до розуміння проблеми дослідження;
- 2) теоретичне обґрунтування гіпотези і задуму експериментального або емпіричного вивчення проблеми;
- 3) вибір методів дослідження, адекватних його предмету, меті й гіпотезі;
- 4) обґрунтування і опис суті та процедури експериментального (емпіричного) дослідження;
- 5) кількісний аналіз емпіричних даних з застосуванням методів математичної статистики;
- 6) обговорення, змістовна інтерпретація отриманих даних з метою підтвердження або спростування висунутої гіпотези;
- 7) узагальнення результатів дослідження, формулювання основних висновків і практичних рекомендацій [24].

Зауважимо, що завдання дослідження не мають бути «глобальними», такими, що можуть стати окремими темами кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт. Їх не повинно бути багато, і в той же час, вони не повинні бути дріб'язковими. Вони мають бути такими, що відображають суть і хід дослідження. Завдання можуть бути як прикладні, що найбільш характерно для кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт, так і теоретичні.

Наявність мети й завдань – це передумова для обґрунтованого вибору методів, засобів дослідження, способів, за допомогою яких вони будуть реалізовані,

інтерпретовані в науковому дослідженні та відповідно оформлені.

1.5. Методи дослідження та їх класифікація

Кожний вид людської діяльності передбачає досягнення мети з використанням певних прийомів, способів, операцій. Специфічними прийомами, способами послуговується і наука як один із видів діяльності людини. Сукупність цих прийомів позначають поняттям “метод”.

Метод (від грец. – *шлях пізнання*) – спосіб досягнення мети, розв’язання конкретної задачі; сукупність прийомів (операцій) практичного впливу чи теоретичного освоєння об’єктивної дійсності з метою її пізнання.

Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом «спроб і помилок».

Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об’єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Вибір конкретних методів дослідження диктується характером фактичного матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження. Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним

матеріалом у заданій послідовності. Одна і та сама наукова галузь може містити декілька методик (комплексів, методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи. У різних наукових галузях використовуються методи, що збігаються за назвою, наприклад, анкетування, тестування, шкалювання, однак цілі і методика їх реалізації різні [55].

При проведенні конкретного наукового дослідження використовуються ті методи, які спроможні дати глибоку й всебічну характеристику досліджуваного явища. Вибір їх залежить від мети і задач дослідження, специфіки предмета пізнання та інформаційного забезпечення.

Задля успішної організації наукових досліджень необхідно приділяти увагу раціональному вибору методів вивчення проблеми, який залежить від окреслених завдань, об'єкта та предмета.

Наука має велику кількість різноманітних методів, зокрема загально-наукових, теоретичних, експериментальних, конкретних, що входять у систему наукової діяльності та в сукупності утворюють клас наукових методів. Їх єдність та взаємозв'язок характеризують специфічність, цілісність пізнавальної діяльності в науці. Для ефективності в науковому дослідженні є сенс використовувати не один метод, а комплекс методів.

Успіх наукового дослідження значною мірою залежить від уміння вибрати найрезультативніші методи дослідження, оскільки саме вони дають можливість досягти поставленої мети [73].

Методи наукового пізнання поділяють на **загальні й спеціальні**.

Більшість соціальних проблем конкретних наук і навіть окремі етапи їх дослідження потребують застосування **спеціальних** методів вирішення. Вони мають

специфічний характер і вивчаються, розробляються та вдосконалюються в конкретних, спеціальних науках. Вони ніколи не бувають довільними, оскільки визначаються характером досліджуваного об'єкта.

Загальні методи наукового пізнання, на відміну від спеціальних, використовуються в дослідницькому процесі в різноманітних науках.

Загальні методи наукового пізнання умовно поділяють на три великі групи:

1. Загальні (або загальнофілософські) методи;
2. Загальнонаукові методи дослідження;
3. Часткові (спеціальні *або* окремі) методи.

Класифікація методів наукового пізнання за ступенем їх узагальнення

1. Загальні (або загальнофілософські) методи

Це методи, серед яких найбільш давніми є діалектичний і метафізичний. По суті, кожна філософська концепція має методологічну функцію, є своєрідним засобом розумової діяльності. Тому, філософські методи не вичерпуються тільки двома названими. До їх числа відносяться такі методи, як аналітичний (характерний для сучасної аналітичної філософії), інтуїтивний, феноменологічний та ін. [55].

Роль філософії у науковому пізнанні зумовлена наявністю двох крайніх моделей, що склалися у вирішенні цього надзвичайно складного питання, серед яких:

- 1) уможлядно-філософський підхід (натурфілософія, філософія історії та ін.), суть якого полягає у прямому виведенні вихідних принципів наукових теорій безпосередньо з філософських принципів, окрім аналізу матеріалу даної науки;
- 2) позитивізм, згідно якого наука сама по собі є філософією. Роль філософії у частковому науковому пізнанні або абсолютизується, або, навпаки, зменшується аж до повного заперечення.

І хоча обидві моделі мали певні позитивні результати, узгодження між ними не було досягнуто. Як показує історія пізнання і самої філософії, в її впливі на процес розвитку науки та її результати, можуть бути виділені такі основні характерні моменти:

- інтегративна функція філософії, що являє собою системне, цілісне узагальнення та синтез різноманітних форм пізнання, практики та всього людського досвіду;
- критична функція філософії, що спрямована на всі сфери людської діяльності. При цьому критика має

носити конструктивний характер, з пропозицією нового рішення, а відсутність контрструктивно-критичного підходу межує з апологетикою;

- філософія розробляє певні моделі реальності, крізь призму яких дослідник дивиться на свій предмет дослідження і дає узагальнюючу карту світу в його універсально-об'єктивних характеристиках;
- філософія озброює дослідника знанням загальних закономірностей самого пізнавального процесу в його цілісності й розвитку, в єдності всіх його рівнів;
- філософія дає науці найбільш загальні методологічні принципи, що формулюються на основі певних категорій. Звідси, принципи філософії реально функціонують в науці у вигляді загальних регулятивів, універсальних норм, що формують у своїй сукупності методологічну програму найвищого рівня;
- дослідник отримує від філософії певні світоглядні ціннісні настанови та смисложиттєві орієнтири, а сама філософія певним чином впливає на наукове пізнання на всіх його стадіях, особливо при побудові фундаментальних теорій.

Філософські методи не завжди прямо проявляють себе у наукових дослідженнях, оскільки можуть застосовуватися як свідомо, так і стихійно. Однак, у будь-якій науці наявні елементи всезагального значення, такі як закони, категорії, поняття, причини тощо, що роблять будь-яку науку так званою «прикладною логікою». Філософські методи – це не жорстко фіксовані регулятиви, а система «м'яких» принципів, операцій, прийомів, що носять всезагальний, універсальний характер, тобто знаходяться на вищих «поверхнях» абстрагування. Тому філософські методи не описуються у чітких термінах логіки та експерименту, не

піддаються математизації та формалізації. Вони задають лише найбільш загальні регулятиви дослідження, його генеральну стратегію, але не заміняють спеціальні методи і не визначають остаточний результат пізнання прямо і безпосередньо.

2. Загальнонаукові методи дослідження

У структурі загальнонаукових методів можна виділити такі три рівні:

- 1) методи теоретичного пізнання;
- 2) загальнологічні методи і прийоми дослідження;
- 3) методи емпіричного дослідження.

Методи теоретичного пізнання

До них відносять *формалізацію, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод і сходження від абстрактного до конкретного.*

Формалізація – це відображення знання у знаково-символічному вигляді (формалізованій мові). Остання створюється для точного виразу думок з метою виключення можливості неоднозначного їх розуміння. За умов формалізації роздуми щодо об'єктів переносяться у площину оперування зі знаками (формулами). Формалізація будується на відмінностях природних і штучних мов. Адже природні мови як засіб спілкування характеризуються багатозначністю, багатогранністю, гнучкістю, неточністю, образністю тощо, а формалізовані (штучні) мови призначені для більш точного і чіткого вираження значення. Мова формул штучної мови стає інструментом пізнання.

Аксіоматичний метод – це спосіб побудови наукової теорії, при якому в її основу покладені деякі вихідні положення – аксіоми (постулати), з яких вся решта тверджень цієї теорії виводиться суто логічним шляхом, шляхом доказу. Для виводу теорем з аксіом (і взагалі одних формул з інших) формулюються спеціальні правила виводу. Аксіоматичний метод є лише одним з методів побудови наукового знання. Він має обмежене застосування, оскільки вимагає високого рівня розвитку аксіоматизованої змістовної теорії.

Гіпотетико-дедуктивний метод – це метод наукового пізнання, сутність якого полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводяться твердження щодо емпіричних фактів. Звідси, метод ґрунтується на виведенні (дедукції) умовиводів з гіпотез та інших посилянь, істинне значення яких невідоме. А це означає, що умовивід, отриманий на основі даного метода, буде мати лише вірогіднісний характер. З логічної точки зору гіпотетико-дедуктивний метод являє собою ієрархію гіпотез, ступінь абстрактності й спільності яких збільшується по мірі віддаленості від емпіричного базису.

Сходження від абстрактного до конкретного – це метод теоретичного дослідження і викладу, який полягає у русі наукової думки від вихідної абстракції (однобічне, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату – цілісному відтворенню у теорії предмета, що досліджується. Передумовою даного метода є сходження від чуттєво-конкретного до абстрактного, виокремлення у мисленні окремих сторін предмета та їх «закріплення» у відповідних абстрактних визначеннях. Рух пізнання від чуттєво-конкретного до абстрактного – це і є рух від одиничного до

загального, тут домінують такі логічні прийоми як *аналіз та індукція* [73].

Загальнологічні методи і прийоми дослідження

До них відносяться: *аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, системний підхід, вірогіднісні (статистичні) методи*.

Аналіз – це поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення. Видами аналізу є механічний поділ; визначення динамічного складу; виявлення форм взаємодії елементів цілого; знаходження причин явищ; виявлення рівня знання та його структури тощо. Різновидом аналізу є поділ на класи (множини) предметів на підкласи – класифікація і періодизація.

Синтез – це об'єднання, реальне і розумове, різних сторін, частин предмета в єдине ціле. Синтез – це не довільне, еклектичне поєднання розрізнених частин, «шматочків» цілого, а діалектична єдність з виділенням сутності. Слід розрізняти аналіз і синтез у науковому дослідженні від аналізу і синтезу у формальній логіці. Як відомо, в логіці під синтезом розуміють будь-яке поєднання за заданими ознаками [15].

Таким чином, аналіз і синтез із звичайних логічних операцій перетворюються на особливі методи дослідження. Кожна наука має свій специфічний предмет дослідження, тому з'являються притаманні саме їй прийоми аналізу й синтезу, систематизації результатів спостереження, експерименту та обробки дослідних даних. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. Аналізуючи явище, розкладаючи його на складові й вивчаючи кожен окремо, слід розглядати їх як частини єдиного цілого.

Ще Арістотель (*старогрецький філософ (384-322 рр. до н.е.)*) говорив, що рука, яка відокремлена від тіла, є рукою лише за назвою. Це означає, що аналіз має переплітатися із синтезом, тобто співвідносити аналізовану частину із цілим, встановлювати її місце в цьому цілому, для чого потрібно дослідити частини в їх сутності як складові цілого. У результаті такого аналізу можна виділити загальне як суттєве у предметі, що стане основою для синтезу. Завдання аналізу – це виділення тієї частини, з якої сам предмет виникає і розвивається. Об'єкт у синтезі становить єдність протилежностей, при цьому відтворюються його виникнення і розвиток. Якщо спочатку синтез виступає в аналізі, то потім включає аналіз у себе. У сучасному науковому пізнанні теоретичні аналіз і синтез нерозривно пов'язані з практичним аналізом і синтезом – з практикою експериментування та із суспільно-історичною практикою взагалі. Лише у процесі практики перевіряються висновки, зроблені на основі аналізу, і підтверджуються теоретичні побудови синтезу.

Абстрагування – це процес мисленнєвого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, сутєвих, загальних), що цікавлять дослідника. Існують різні види абстракцій: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності. Абстракції розрізняють також за рівнем (порядком). Абстракції від реальних предметів носять назву абстракцій першого порядку; абстракції від абстракцій першого рівня – другого порядку тощо. Найвищим рівнем абстракції характеризуються філософські категорії.

Ідеалізація – мисленнєва процедура, яка пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що

реально є принципово нездійсненними («ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло», «точка» тощо), але є такими, для яких існують прообрази у реальному світі. У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних властивостей предмета з одночасним введенням до змісту понять, що утворюються, таких ознак, що є реально нездійсненними. В результаті утворюється так званий «ідеалізований об'єкт», яким може керуватися теоретичне мислення при відображенні реальних об'єктів. У розвинених наукових теоріях, як правило, розглядаються не окремі ідеалізовані об'єкти та їх властивості, а цілісні системи ідеалізованих об'єктів та їх структури [15].

Узагальнення – це процес становлення загальних властивостей і ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Гносеологічною основою узагальнення є категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відображає схожі, повторювані риси та ознаки, що належать декільком одиничним явищам чи всім предметам даного класу, а одиничне – виражає специфіку, своєрідність саме даного явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття, і тому узагальнювати їх не можна.

Індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення,

отриманого індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, – у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках.

Дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків) [94].

У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важливою є, насамперед, дедукція, яка дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження.

Аналогія – встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний висновок – умозаключення за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогіднісні знання. У висновку за аналогією знання, яке отримане від розгляду певного об'єкта («моделі»), переноситься на інший, менш досліджений і менш доступний для дослідження об'єкт.

Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці і методології науки модель – це аналог певного фрагменту реальності, породження людської культури, концептуально-теоретичних образів тощо. Форми моделювання різноманітні і залежать від використання моделей і сфери застосування моделювання. За характером

моделей виокремлюють матеріальне (предметне) та ідеальне моделювання, яке виражене у відповідній знаковій формі [15].

Системний підхід – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем.

До числа цих вимог відносяться: виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; дослідження механізму взаємодії системи і середовища; вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається.

Вірогіднісно-статистичні методи ґрунтуються на врахуванні дії множинності випадкових факторів, які характеризуються стійкою частотою. Вірогіднісні методи спираються на теорію вірогідностей, яку часто називають наукою про випадкове, а в уявленні багатьох вчених вірогідність і випадковість практично неподільні. У законах динамічного типу передбачення мають точно визначений однозначний характер. У статистичних законах передбачення носять не достовірний, а вірогіднісний характер. Останні, хоч і не дають однозначних і достовірних передбачень, тим не менше є єдино можливими при дослідженні масових явищ випадкового характеру. Вірогіднісно-статистичні методи широко застосовуються при дослідженні масових явищ – особливо у таких наукових дисциплінах, як математична статистика, статистична фізика, квантова механіка, синергетика та ін.

Методи емпіричного дослідження

До цих методів відносять *спостереження, експеримент, порівняння, опис, вимірювання*.

Спостереження – це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно спирається на дані органів чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення).

Під час спостереження отримуються знання не лише про зовнішні сторони об'єкту пізнання, але й про його суттєві властивості. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим. Останнє здійснюється за допомогою різних приладів і технічних засобів, а з розвитком науки стає все більш складним.

Експеримент – це цілеспрямоване і активне втручання у хід процесу, що вивчається. Відповідні зміни об'єкта чи його відтворення відбувається у спеціально створених і контрольованих умовах. Основними стадіями здійснення експерименту є планування, будова, контроль, інтерпретація результатів. Експеримент має дві взаємопов'язані функції: дослідну перевірку гіпотез і теорій, а також формування нових наукових концепцій. У залежності від цих функцій виділяють експерименти: дослідницький (пошуковий), перевірочний (контрольний), відтворюючий, ізолюваний тощо, а у залежності від характеру об'єктів – фізичні, хімічні, біологічні, соціальні та ін. Отже, експеримент – це найбільш загальний емпіричний метод пізнання, який не лише включає спостереження та вимірювання, а й здійснює перестановку, зміну об'єкта дослідження тощо. За допомогою цього методу можна виявити вплив одного чинника на інший [73].

Порівняння – це пізнавальна операція, що лежить в основі умовиводів щодо схожості чи відмінності об'єктів

(або ступенів розвитку одного й того ж об'єкта). За допомогою порівняння виявляють якісні й кількісні характеристики предметів.

Порівняння є основою такого логічного прийому як аналогія і є вихідним пунктом порівняльно-історичного методу. Останній є таким, за допомогою якого шляхом порівняння виявляється загальне і особливе в історичних та інших явищах, досягається пізнання різних ступенів розвитку одного і того ж явища чи різних існуючих явищ. Цей метод дозволяє виявити і співставити рівні у розвитку явища, що вивчається, зміни, що відбулися та визначити тенденції розвитку.

Опис – пізнавальна операція, що полягає у фіксуванні результатів дослідження (спостереження чи експерименту) за допомогою певних систем позначень, що прийняті у науці.

Вимірювання – це сукупність дій, що виконуються за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення вимірюваної величини у прийнятих одиницях виміру [21].

Емпіричні методи пізнання відіграють велику роль у науковому дослідженні. Вони не лише є основою для закріплення теоретичних передумов, а й часто становлять предмет нового відкриття, нового наукового дослідження.

3. Часткові (спеціальні або окремі) методи

Разом з тим, крім зазначених вище методів, існують часткові методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні).

Часткові (спеціальні або окремі) методи – це сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми.

Вони застосовуються в кожній окремій галузі знань, в кожній науковій дисципліні. Хоча чітко «прив'язати» конкретні способи дослідження саме до певної дисципліни важко (кожна з них має відносно своєрідний методологічний інструментарій). Поглиблення взаємозв'язків наук призводить до того, що результати, прийоми і методи одних наук все більш широко використовуються в інших (наприклад, застосування фізичних та хімічних методів у біології та медицині). Це породжує проблему методів міждисциплінарного дослідження. Застосування методу однієї науки в інших галузях знань здійснюється по мірі того, як їх об'єкти підпорядковуються законам цієї науки. При цьому метод, характерний для однієї галузі знань, діє в інших вже як підпорядкований. Так, наприклад, психологія як і всі природничі науки, має два основних загальнонаукових методи отримання психологічних фактів: *метод спостереження і метод експерименту*. Кожен з цих методів має ряд модифікацій, що уточнюють, але не міняють його сутності. Застосовуються такі види спостереження: *зріз* (короткотривале спостереження), *лонгitudне* (довготривале, іноді багаторічне спостереження за окремою групою), *суцільне* (досліджуються представники всієї групи, яка вивчається), *вибіркове* (шляхом представницької вибірки) та *включене* (коли спостерігач стає членом досліджуваної групи). Наприклад, вивчення власних психічних процесів здійснюється шляхом самоспостереження (інтроспекції). Щодо експерименту, можуть бути застосовані два його різновиди: *природний* та *лабораторний*. Щодо спеціальних методів наукового дослідження, то у психології застосовується, наприклад, *метод аналізу продуктів діяльності*. Продуктами діяльності людей є: написані книги, листи, винаходи тощо.

За ними можна в певній мірі судити про особливості діяльності, що призвела до їх створення, і включених у цю діяльність психічних процесів. Одним з найпоширеніших продуктів людської діяльності є текст. Крім традиційного аналізу (розуміння, інтуїції, осмислення) у психології широко використовуються формалізовані методи вивчення текстів (наприклад, контент-аналіз). Суть методу полягає у виділенні в тексті ключових понять (чи інших смислових одиниць) з подальшим підрахунком їх частоти і співвідношення (у відсотках) щодо різних частин тексту і загального обсягу інформації.

Серед різних методів дослідження, окремою групою виділяють математичні методи дослідження.

Математичні методи дослідження

Дозволяють визначити, поряд з якісними, кількісні зміни характеристик досліджуваного предмета. В експериментальних роботах використовуються найпростіші способи *математичної статистики*: визначення середнього арифметичного; середнього квадратичного відхилення коефіцієнту варіації; помилки середнього арифметичного; достовірності різниці між двома середніми величинами; кореляції та інші.

Завдання вищої школи полягає у тому, щоб навчити молодих дослідників правильно використовувати різні методи дослідження, уміти узагальнювати на теоретичному рівні та застосовувати набуті знання у майбутній сфері професійної діяльності.

У процесі педагогічного дослідження, організованого з метою отримання нових фактів, використовують систему методів науково-педагогічного дослідження.

Метод науково-педагогічного дослідження – спосіб дослідження психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Добираючи методики педагогічного дослідження, важливо дотримуватися таких вимог:

- застосовувати таке поєднання методів, яке б відкривало різнобічні відомості про розвиток особистості, колективу, іншого об'єкта виховання чи навчання;
- використовувані методи мають забезпечити одночасно вивчення діяльності, спілкування та інформованості особистості;
- методи повинні відображати динаміку розвитку певних якостей, як у віковому плані, так і протягом певного проміжку часу;
- використовувати такі методи, які дають змогу одержати відомості про об'єкт дослідження з багатьох джерел, від компетентних осіб, які постійно спілкуються з ним [108].

Для отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта навчання й виховання підбирають комплекс методів – методику дослідження. Організуючи дослідження, необхідно оптимально поєднувати комплекс методів, маючи на увазі,

що таке поєднання покликане забезпечити отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта виховання чи навчання. Використовувані методи повинні забезпечити одночасне вивчення діяльності, спілкування та інформованості особистості. При цьому задіяні методи повинні відображати динаміку розвитку окремих якостей як на певному віковому відрізку, так і впродовж усього процесу дослідження, забезпечуючи постійне отримання відомостей про об'єкт дослідження (з найбільшого числа джерел, від компетентних осіб, які постійно спілкуються, взаємодіють з ним), що дасть змогу аналізувати не лише перебіг процесу, його результати, а й умови, в яких він відбувається.

У наукових роботах студентів найбільш широко використовуються методи:

- *метод вивчення наукової літератури;*
- *метод спостереження;*
- *опитувальні методи (діагностична бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування);*
- *метод педагогічного експерименту.*

Метод вивчення наукової літератури

Дослідження проблеми, як правило, розпочинається з використання методу вивчення наукової літератури. Порівняльно-історичний аналіз джерел дозволяє різнобічно і глибоко проаналізувати наукове явище, спроєктувати конкретні заходи щодо його удосконалення.

Робота з науковою літературою передбачає використання таких ***загальнонаукових методів***:

- *складання бібліографії* (перелік джерел, підібраних для роботи над досліджуваною проблемою);

- *анотування* (відображення в короткому записі загального змісту книги чи статті);
- *реферування* (стислий виклад основного змісту однієї чи декількох робіт, близьких за темою);
- *конспектування* (ведення більш детальних записів, в основі яких – головні ідеї й положення роботи).

Вибір методу роботи з першоджерелами залежить від мети роботи (деякі книги чи статті уважно вивчаються, інші – просто прочитуються або побіжно переглядаються). Бібліографічні пошуки можна проводити одночасно з читанням запропонованих джерел. Необхідними джерелами можна скористатися і в бібліотеках, використовуючи різноманітні інформаційно-пошукові системи (ІПС) – як традиційні, так і електронні. Наукова інформація у процесі роботи систематизується. Під час вивчення наукових джерел слід зробити їх повний бібліографічний опис, відмітити суттєві моменти чи зробити зауваження [108].

Метод спостереження

Характеризується безпосереднім сприйняттям досліджуваних явищ чи процесів у їх цілісності й динаміці. Наукове спостереження повинно проводитися за чітко складеним планом, у якому визначені об'єкти, завдання, час спостереження, тривалість та передбачуваний результат. Результати спостережень дають досліднику основу для коректування, проєктування подальшого вивчення суб'єктів відповідно до завдань роботи; дозволяють отримати конкретні дані для подальшого їх осмислення і зіставлення із іншими даними.

Опитувальні методи

Опитувальні методи (*діагностична бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування*) отримали широке розповсюдження у наукових дослідженнях внаслідок своєї оперативності, практичності, надійності, ефективності, можливості охоплення великої кількості об'єктів вивчення, отримання величезного матеріалу, який допомагає встановити суттєві тенденції розвитку досліджуваних явищ. Методи опитування дозволяють вивчати факти, події, явища, причини, погляди, оцінки, знання, мотиви.

Діагностична бесіда застосовується як самостійний або додатковий метод дослідження з метою отримання необхідної інформації чи роз'яснення того, що не було зрозумілим при спостереженні. Це складний у використанні метод, який вимагає ретельної підготовки. Для успішного застосування визначається мета, розробляється програма; виділяється об'єкт і предмет розмови; окреслюється коло питань, які дозволять виявити сутність явища, що вивчається; призначається місце і час проведення. Ефективність бесіди залежить від уміння створити у спілкуванні сприятливу атмосферу, спостерігати за поведінкою співрозмовника, його мімікою, емоційними реакціями.

Інтерв'ю є різновидом бесіди. Якщо бесіда має характер взаємного обміну інформацією, то в інтерв'ю дослідник, маючи власну точку зору з того чи іншого питання, запитує досліджуваного, не впливаючи на його думку. *Нестандартизоване інтерв'ю* передбачає попередню підготовку запитань дослідником, формулювання і послідовність яких можуть змінюватися. В ньому використовуються відкриті запитання, відповіді на які заздалегідь не передбачувані. *Стандартизоване*

інтерв'ю складається із закритих запитань, що пропонуються у визначеній послідовності й передбачають вибір одного чи декількох варіантів відповідей тільки у запропонованих формулюваннях. У *напівстандартизованому інтерв'ю* ставлять напівзакриті запитання, що пропонують респонденту вибрати один чи декілька варіантів відповідей із ряду запропонованих, і, в той же час, йому надається можливість висловити власну думку [104].

Метод анкетування – використовується для отримання інформації про типовість тих чи інших досліджуваних явищ. Результативність анкетування залежить від змісту і структури запропонованих запитань. Тому вони повинні бути зрозумілими, передбачати коротку й однозначну відповідь, виключати підказку в формулюванні запитання, запобігати двоякому розумінню їх змісту, викликати у респондентів інтерес і бажання відповісти.

Метод педагогічного експерименту

Серед методів наукового дослідження провідне місце посідає педагогічний експеримент (*від лат. «експеріментіум» – дослід, випробування*). Експеримент у педагогіці має характер творення, перебудови, відкриття можливостей використання нових методів, прийомів, технологій освітньо-виховної діяльності. Він вимагає розробки наукової гіпотези – припущення, що потребує перевірки.

Метод вивчення результатів діяльності досліджуваних дозволяє робити висновки про доступний для них рівень діяльності та процес досягнення поставлених цілей. Експериментальна частина у кожній

дослідницькій роботі має свою специфіку, з огляду на характер, обсяг і методику її виконання [108].

У кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) роботах можуть застосовуватися різноманітні методи дослідження: *психологічні, педагогічні, статистичні, математичні* та ін. Характерною рисою методу експерименту є заплановані втручання дослідника в явище, що вивчається, та можливість багаторазового його відтворення у різноманітних умовах. Цей метод дозволяє розкласти цілісні досліджувані явища на їх складові, змінюючи та варіюючи умови, в яких ці елементи функціонують. Експериментатор має можливість прослідкувати розвиток окремих сторін і зв'язків, фіксуючи отримані результати. Наприклад, педагогічний експеримент, з одного боку, виступає як джерело отримання фактів, а з іншого – як елемент соціально-педагогічного перетворення, тобто такої організації життя і діяльності досліджуваних, що підпорядкована як науково-пізнавальним, так і практичним, виховним цілям. Експеримент, який може проходити без порушення природного перебігу освітнього процесу, – природний експеримент. Якщо будь-які природні умови освітнього процесу змінені в ході експерименту, то він називається лабораторним.

На відміну від педагогічного спостереження, педагогічний експеримент дає змогу штучно відокремити досліджуване явище від інших; цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на вихованців; повторювати педагогічні явища в приблизно таких самих умовах; поставити досліджуване явище в умови, які піддаються контролю.

У педагогічному експерименті також застосовуються такі методи дослідження, як педагогічні спостереження, бесіди, опитування, анкетування тощо.

При цьому вирішуються питання:

- встановлення залежності між педагогічними впливами;
- виявлення зв'язку між певною умовою й отриманими педагогічними результатами;
- доведення раціональності певної системи заходів за відповідних умов;
- розкриття причинних зв'язків.

Важливим і відповідальним етапом в експерименті є аналіз і наукова інтерпретація зібраних даних. Висновки дослідження повинні бути об'єктивними і відповідати зібраному матеріалу. Необхідно пам'ятати, що не можна робити широких узагальнюючих висновків на основі обмеженого матеріалу дослідження. Для цього необхідний *масовий експеримент*. Ефективність проведення експерименту залежить від глибини теоретичного аналізу досліджуваного явища, чіткості формулювання його завдань, попереднього визначення ознак, за якими буде вивчатися явище, наявності критеріїв його оцінки, тривалості експерименту тощо.

Залежно від мети дослідження розрізняють такі види педагогічного експерименту: *констатуючий* (вивчає наявні педагогічні явища); *перебірковий*, *уточнювальний* (перевіряє гіпотезу, створену в процесі усвідомлення проблеми); *творчий*, *перетворюючий*, *формулюючий* (конструє нові педагогічні явища).

У констатуючому експерименті ставиться за мету з'ясування стану проблеми на практиці, отримання схематичної моделі того явища, яке вивчається. У формулючому експерименті перевіряється висунута гіпотеза

шляхом створення нових умов, впровадження нових педагогічних впливів. Для постановки експерименту створюються експериментальні групи (працюють за новою методикою, у нових умовах) та контрольні (навчаються за старою методикою). Експериментальна та контрольна групи мають бути порівнювані за всіма показниками з метою усунення сторонніх впливів. Застосування в експериментальній частині кількох методик дослідження з метою підтвердження об'єктивності отриманих результатів збагачує дослідницьку роботу [108].

Таким чином, розглянуті вище методологія і методи наукових досліджень дозволяють стверджувати, що методологія не може бути зведена лише до одного методу, адже кожен метод застосовується не ізольовано, а у поєднанні з іншими. Головне призначення будь-якого наукового метода – на основі відповідних принципів (вимог, приписів тощо) забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних проблем, збагачення знань, оптимальне функціонування і розвиток тих чи інших об'єктів.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні ознаки наукової діяльності.
2. Дайте визначення терміну «наукове дослідження».
3. Які завдання розв'язує науково-дослідницька робота студентів?
4. За якими напрямками здійснюється науково-дослідницька робота студентів?
5. Назвіть основні принципи наукових досліджень.
6. Які компоненти передбачає структура науково-дослідницької діяльності студентів?

7. Назвіть основні етапи науково-дослідницької діяльності студентів.
8. В чому полягає суть гіпотези дослідження?
9. Назвіть основні групи наукової діяльності за їх спрямованістю.
10. Дайте характеристику об'єкту та предмету наукового дослідження.
11. Що таке «мета» та «завдання» наукового дослідження?
12. В чому полягає суть методики дослідження?
13. Які методи використовують при проведенні наукових досліджень?
14. Чим відрізняються загальнонаукові методи від емпіричних?
15. Дайте визначення поняттям «індукція», «дедукція», «експеримент», «аналіз», «синтез».

Розділ 2

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ЗАПОРУКА ЯКІСНОЇ ОСВІТИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2.1. Проблеми академічної доброчесності у закладах вищої освіти

Одним з основних завдань Закону України «Про вищу освіту» є удосконалення правових механізмів реалізації конституційного права громадян на рівний доступ до якісної освіти на всіх рівнях, створення умов для освіти впродовж життя [83].

Останні роки наукова та освітня спільнота України все більше звертається до питань академічної доброчесності та впровадження міжнародних академічних стандартів. У цивілізованому академічному світі велика роль відводиться фундаментальним цінностям академічної доброчесності. З точки зору світових стандартів вищої школи академічна доброчесність – це дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти.

В умовах глобалізаційних процесів сучасного суспільства проблема академічної доброчесності набуває дедалі більшого значення. Стрімкий розвиток технологій та вільний доступ до продуктів інтелектуальної власності полегшують процес використання та поширення інформації, але разом з цим набувають усе більших обертів процеси запозичення, привласнення і використання чужих ідей та думок. Проблема порушення принципів академічної доброчесності стоїть надзвичайно гостро в сучасному освітньому та науковому просторі України, адже через непорядність, упереджене оцінювання, зловживання, порушення морально-етичних норм страждають і студенти,

і викладачі, і науковці. Іноді виграє не талант і знання, а буденна посередність, що, у свою чергу, призводить до падіння рівня фаховості, гальмування демократичного розвитку суспільства в цілому [2]. Саме тому поглиблення та розширення знань з проблеми академічної доброчесності та впровадження отриманих знань та принципів на практиці є дуже актуальним та важливим завданням сучасного освітньо-наукового простору. Розвиток освіти та науки неможливий без дотримання стандартів та принципів академічної доброчесності, саме вона є показником розвитку суспільства. Академічна доброчесність є моральним ядром академічної культури. Ось чому пояснення основних засад академічної доброчесності студентам та молодим науковцям в процесі наукової, освітньої та виховної діяльності стає одним із найбільш важливих завдань. Саме на молодь покладаються великі надії щодо утвердження і поширення високих етичних і моральних ідеалів та належних стандартів доброчесності.

Академічна доброчесність є сукупністю етичних принципів та визначених законом правил, якими повинні керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової та творчої діяльності з метою забезпечення довіри до результатів їх наукових досягнень [84]. Порушенню академічної доброчесності сприяють однотипність, неактуальність змісту наукових робіт запитам сучасності, відсутність розуміння доцільності виконання. Відповідно, забезпечення академічної доброчесності повинно орієнтуватися на обмеження можливостей її порушення та усунення сприятливих для цього чинників. Викладачам необхідно акцентувати увагу на доцільності виконання завдань щодо професійної підготовки в цілому та майбутньої професійної діяльності, таким чином, вбудовуючи їх у логіку розгортання

професійного майбутнього. Завдання повинні бути проблемними, актуальними з високою варіативністю та диференційованістю оцінювання, а їх виконання – спиратися на творче мислення. Дотримання засад академічної доброчесності є двостороннім процесом із залученням викладачів та студентів. Саме викладачі є прикладом та взірцем наслідування для молодого покоління. Втілення в життя ідеалів академічної доброчесності та високого професіоналізму надихає молодь розвиватися, створювати власні наукові проекти та досягати нових вершин в освіті та науці на їх принципах.

Міжнародний центр академічної доброчесності при Ратлендському інституті етики, Університет Клемсон в Південній Кароліні, розробив документ “Фундаментальні цінності академічної доброчесності” (Fishman 2012) [113]. Серед фундаментальних цінностей академічної доброчесності виділяють такі:

- 1) *чесність* – академічні спільноти доброчесності просувають пошук істини й знання через інтелектуальну та особисту чесність у процесі навчання, викладання, наукових досліджень і надання сервісів по дорученню адміністрації;
- 2) *довіра* – академічні спільноти доброчесності стимулюють і покладаються на клімат взаємної довіри. Клімат довіри заохочує і підтримує вільний обмін ідеями, який, у свою чергу, дає можливість науковим пошукам реалізуватися найповнішою мірою;
- 3) *справедливість* – академічні спільноти доброчесності встановлюють чіткі й прозорі очікування, стандарти для підтримання справедливості у стосунках між здобувачами вищої освіти, викладачами та адміністративним персоналом;

- 4) *повага* – академічні спільноти доброчесності цінують інтерактивну, кооперативну та партисипативну природу навчання і пізнання. Вони поважають та вважають за належне розмаїття думок та ідей;
- 5) *відповідальність* – академічні спільноти доброчесності покладаються на принципи особистої відповідальності, що підсилюється готовністю окремих осіб і груп подавати приклад відповідальної поведінки. Підтримують взаємно узгоджені стандарти, а також вживають належних заходів у випадку їхнього недотримання;
- 6) *мужність* – для розбудови й підтримання академічних спільнот доброчесності потрібно більше, ніж просто вірити в фундаментальні цінності. Трансформація цінностей від розмов про них до відповідних дій, їхнє відстоювання в умовах тиску і труднощів потребує рішучості, цілеспрямованості і мужності [113].

Впровадження принципів академічної доброчесності в закладах вищої освіти України – це питання якості вищої освіти та репутації самих ЗВО, підвищення їхнього рейтингу, визнання їх дипломів на європейському та світовому рівнях, підвищення конкурентоспроможності випускників.

Нормативно-правове забезпечення впровадження принципів академічної доброчесності в Україні складається із:

- Закону України «Про освіту»;
- спеціальних законів України: «Про вищу освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту»;

- Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність»;
- нормативних актів Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, що мають у сфері свого підпорядкування заклади освіти і/або наукові установи;
- статутів та інших внутрішніх нормативних документів (кодексів честі, правил внутрішнього розпорядку, процедур прийняття рішень з питань ймовірних порушень академічної доброчесності тощо) закладів освіти та наукових установ.

Одним з основних завдань Закону України «Про освіту» (від 05.09.2017 р.) є удосконалення правових механізмів реалізації конституційного права громадян на рівний доступ до якісної освіти на всіх рівнях; створення умов для освіти особи упродовж життя (запровадження таких видів освіти як формальної, неформальної та інформальної); удосконалення нормативно-правової бази освіти, у тому числі розроблення новітніх програм, зорієнтованих на модернізацію системи перепідготовки, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівників закладів освіти тощо [83].

Важливою складовою державної політики у сфері освіти та освітньої діяльності у Законі України “Про освіту” визначено академічну доброчесність. Стаття 42 Закону присвячена академічній доброчесності [84]. В ній відзначається, що **академічна доброчесність** – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими повинні керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри

до результатів навчання і/або наукових (творчих) досягнень ([https://kodeksy.com.ua/ pro_osvitu/statja-42.htm](https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-42.htm))

Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками передбачає:

- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;
- контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти;
- об'єктивне оцінювання результатів навчання.

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації» [84].

Академічна доброчесність означає, що в процесі навчання та наукових досліджень і студенти, і викладачі

керуються, передусім, принципами чесності, чесної праці та навчання.

Компетентності із академічної доброчесності, які має набути студент.

Серед результатів навчання студента із академічної доброчесності виділимо:

- здатність діяти у професійних і навчальних ситуаціях із позицій академічної доброчесності та професійної етики;
- здатність самостійно виконувати навчальні завдання;
- коректно посилається на джерела інформації у разі запозичення ідей, тверджень, відомостей;
- усвідомлювати значущість норм академічної доброчесності, оцінювати приклади людської поведінки відповідно до них;
- оцінювати приклади людської поведінки відповідно до норм академічної доброчесності;
- давати моральну оцінку власним вчинкам, співвідносити їх із моральними, професійними нормами та ін. [62].

Неприйнятним є плагіат, списування, несанкціоноване використання чужих напрацювань.

Академічна доброчесність покликана боротися із:

- плагіатом як актом шахрайства в студентських роботах, дисертаціях, наукових статтях та монографіях;
- фабрикацією та фальсифікацією результатів наукових досліджень;
- обманом, списуванням, хабарництвом.

Академічна доброчесність є невід’ємною частиною освітнього процесу, а її порушення – загрозою для кожного учасника освітнього та наукового процесів.

За порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності:

- повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту);
- позбавлення академічної стипендії;
- позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання [83].

2.2. Проєкт Сприяння академічній доброчесності в Україні = Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project (SAIUP)

Проєкт сприяння академічній доброчесності в Україні розпочав свою роботу на початку 2016 року. Американські ради з міжнародної освіти спільно з Міністерством освіти і науки України та за підтримки Посольства Сполучених Штатів розпочали Проєкт Сприяння академічній доброчесності в Україні = Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project (SAIUP), який охопив 10 українських університетів з різних регіонів. Термін реалізації Проєкту – 1 січня 2016 року – 31 грудня 2019 року. Ця ініціатива спрямована на системні зміни в українській вищій освіті: підвищення якості, створення умов для реалізації найбільш обдарованих студентів, покращення іміджу українських університетів. Проєкт має основні напрямки діяльності: просвітницька кампанія, практичний навчальний курс, поширення міжнародних

практик в українських університетах, робота над нормативною базою і регулятивними механізмами [92].

Саме Проєкт SAIUP покликаний подолати зловживання і неналежне ставлення до своїх обов'язків через формування культури академічної доброчесності в освітньому просторі України. А відтак, підвищення рівня вищої та середньої освіти і підготовки висококваліфікованих професіоналів, яких потребує наша країна.

Інформаційний простір дуже жваво відреагував на те, що здавалося б, очевидні для наукової спільноти поняття чесності, самостійності, незалежності, об'єктивності та професіоналізму почали обговорювати, аналізувати, та, щонайважливіше, пояснювати здобувачам освіти. Доти незнайоме суспільству поняття з чужого та не завжди зрозумілого, стало невід'ємною темою академічних дискусій та знайшло відгук у студентських та викладацьких спільнотах.

Політики доброчесності

Для наголошення необхідності механізмів, що регулюють, регламентують та контролюють дотримання академічної доброчесності в українських університетах, Міністерство освіти і науки України надіслало керівникам закладів вищої освіти рекомендації «Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти» та “Розширений глосарій термінів та понять із академічної доброчесності” (<https://saiup.org.ua/resursy/3459-2/>), що забезпечують ЗВО України практичними приписами по формуванню культури академічної доброчесності і механізмів підтримки її на кампусах. Рекомендації «Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти» складаються із шести розділів, кожен з яких

присвячений аспектам формування навичок академічного письма, роботи з викладацьким колективом та студентами; санкціям за порушення принципів доброчесності, вдосконалення внутрішніх процедур академічної доброчесності та дають орієнтири щодо вимог, які висуваються до письмових робіт, процедури їх перевірки на плагіат та захистів. Університетам на національному рівні рекомендовано створити відповідні кодекси, положення, правила та пам'ятки, які регламентуватимуть та повідомлятимуть про нові правила, яких повинні дотримуватися учасники академічного процесу [62].

Кодекси честі

Кодекси честі як один із напрямів упровадження Проєкту сприяння академічній доброчесності в Україні в університетах-партнерах були створені та затверджені у більшості закладів вищої освіти. Наступним кроком стало формування етичних комісій, прописування ролей та повноважень членів цих комісій, порядок прийняття та оскарження рішень тощо.

Проєкт залучав експертів, які консультували, радили та аналізували документи, розроблені в університетах. В багатьох університетах, в свою чергу, намагалися зробити підписання Кодексів честі урочистими, аби студенти-першокурсники перейнялися атмосферою важливості моменту та університетським духом. В такий момент студенти усвідомлюють, що власним підписом вони підтверджують готовність не тільки особисто дотримуватися правил академічної доброчесності, але й працювати над тим, щоб на загальноуніверситетському рівні академічна доброчесність була не абстракцією, а реальним фактом. Студенти повинні підписувати декларації про відсутність плагіату у їхніх письмових роботах, беручи

на себе відповідальність до чесного підходу до навчання [53].

Курс «Академічне письмо та доброчесність»

Окремим напрямом роботи, який трансформує академічну доброчесність з міфу у реальне поняття, стало впровадження курсу «Академічне письмо та доброчесність». Послідовне викладання такого курсу в університетах-партнерах та учасниках уже дає перші результати. Першокурсники володіють основними термінами, розуміють поняття академічної доброчесності, отримують необхідну інформацію про порушення академічної доброчесності та можливі санкції, вчаться писати відповідно до поставлених викладачем критеріїв та вимог. Саме курс «Академічне письмо та доброчесність» як освітня компонента Проєкту озброює студентів від першого дня перебування в університеті «новими правилами гри» та інструментами, як цих правил дотримуватися [7].

Для якісного академічного письма студенти повинні опанувати знання й навички:

- шукати, обирати й оцінювати якість джерел;
- робити нотатки, завжди вказуючи джерело;
- виокремлювати головні думки в тексті;
- підсумовувати текст та ідеї;
- перефразовувати чужі думки своїми словами стисло, детально, без зміни змісту цих думок;
- правильно описувати посилання на джерело;
- правильно цитувати;
- знати про форми академічного плагіату і про шляхи запобігання йому;
- формулювати і чітко висловлювати власні думки;
- знати структуру академічного тексту;

- вміти виокремити текст цитат у власному тексті;
- володіти іноземними мовами, передусім англійською [124].

Обов'язкове викладання в університетах на національному рівні такого курсу або його модулів, адаптованих під специфіку та потреби ЗВО, дозволяє не лише ознайомити студентів першого року навчання з принципами академічної доброчесності, але і згуртувати їх навколо університету, який вони обрали. Мета курсу – наголосити на цінностях та цілісності університетської освіти, створити своєрідний місток між шкільним досвідом та новим етапом навчання в університеті.

2.3. Проблеми плагіату у наукових роботах

Останнім часом все частіше лунає термін «плагіат» як в повсякденному житті, так і в науковому. Особливо гостро плагіат виявляється в роботах студентів, оскільки прослідковується копіювання тексту з джерел без посилань на автора, що і є ознакою прояву плагіату. Розвитку сучасної науки сприяють оперативність розповсюдження результатів наукової діяльності, збільшення присутності науковців у світовому академічному просторі через усунення бар'єрів або навіть ізольованості, обмін думками та ін. Визнання боротьби з плагіатом як обов'язкового чинника утвердження академічної доброчесності в закладах освіти актуалізує питання запобігання плагіату. В освітньому середовищі проблема плагіату стоїть дуже гостро, оскільки до нього вдаються майже всі учасники освітнього процесу, особливо гостро постають питання з копіюванням і вставками, семантичними та синтаксичними змінами тексту, некоректністю цитування в студентських роботах. Це питання інтелектуальної чесності, адже, за

таким підходом, студент дискредитує свою роботу і фактично відмовляється від отримання знань [13].

Плагіат є серйозним порушенням академічних норм та правил поведінки як студентів, так і науковців.

Закон України «Про освіту» (частина 4, стаття 42) визначає такі основні види порушень академічної доброчесності: *академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання* [84].

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), і/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства.

* Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» (стаття 50, пункт В), плагіатом є «оприлюднення (опублікування) повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» [77].

Самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів. Сформульовано на основі визначення академічного плагіату. Проблема актуальна тому, що окремі автори наукових публікацій іноді багатократно відтворюють одні й ті самі наукові результати, при цьому подають їх як нові. Але варто розуміти, що у випадках самоплагіату йдеться не про привласнення чужих результатів, а про некоректне з погляду академічної етики використання раніше опублікованих власних наукових результатів. Це зумовлює специфіку ідентифікації випадків самоплагіату та академічної відповідальності за таке порушення.

Головними причинами виокремлення самоплагіату як виду порушень академічної доброчесності є те, що він знижує довіру суспільства до науки у цілому, а також до наукових результатів окремих осіб та інституцій; призводить до отримання необґрунтованих переваг за фактично невиконану роботу; ці переваги можуть полягати в отриманні додаткового фінансування на проведення досліджень, що фактично не виконувалися, підвищенні наукометричних показників автора тощо; може порушувати авторські та суміжні права інших фізичних і юридичних осіб, зокрема, видавців та співавторів [13].

Фабрикація – вигадування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі чи наукових дослідженнях. Актуальна для України і світу проблема наукових публікацій, дисертацій, кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт студентів, яка полягає у тому, що в них часто наводяться дані про експерименти, емпіричні дослідження, вимірювання, розрахунки, опитування, інші види досліджень та їх апробацій, які насправді не виконувалися. Фабрикація також може стосуватися вигаданих статистичних та інших даних, які нібито взяті з певних джерел інформації у випадках, коли такі джерела не існують або не містять відповідної інформації. В цих випадках варто відрізнити фабрикацію від помилок цитування. Фабрикацією також є використання вигаданих даних поряд зі справжніми, що іноді використовуються у випадках, коли справжніх даних не вистачає для обґрунтування висновків дослідження.

Фальсифікація – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень. Проблема наукових публікацій, дисертацій, кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та

магістерських) робіт студентів полягає у тому, що автори вносять зміни до результатів досліджень або приховують окремі результати з метою позбавлення від даних, що спростовують або не підтверджують гіпотези, які вони захищають, висновки, які вони роблять тощо. Фальсифікація може передбачати викривлення інформації про інструменти дослідження, матеріали чи процеси. Маніпулювання зображеннями чи поданням даних в інший спосіб також може вважатися фальсифікацією. Фальсифікація стосується неповного або свідомо викривленого опису методик дослідження з метою приховування:

- виявлених авторами методичних помилок;
- використання застарілого або непридатного для відповідних досліджень обладнання;
- застосування непридатних для цілей дослідження алгоритмів та програмного забезпечення;
- інших хиб, що могли вплинути на достовірність, точність і надійність представлених результатів.

Фальсифікацією вважається і надання неповної або викривленої інформації про апробацію результатів досліджень та розробок [46].

Списування – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема, під час оцінювання результатів навчання. Найбільш поширеною формою списування є використання друкованих і електронних джерел інформації при виконанні письмових (екзаменаційних, контрольних робіт). До списування може бути також зараховано:

- подання або репрезентацію різними особами робіт з однаковим змістом як результат власної освітньої діяльності;

- написання чужих варіантів завдань при виконанні контрольних робіт;
- використання системи прихованих сигналів (звукових, жестових та ін.) при виконанні групових контрольних робіт з однаковими варіантами;
- несамотійне виконання завдань без сторонньої допомоги або незазначення інформації про отриману допомогу, консультації, співпрацю тощо;
- отримання іншої несанкціонованої допомоги при виконанні тих завдань, які передбачають самотійне виконання.

Списування може бути індикатором незацікавленості студента у вивченні навчальної дисципліни (студенти не бачать потреби у відповідних компетентностях, викладач не здатний зацікавити студентів тощо). Трапляються випадки, коли викладач неофіційно надає дозвіл на використання певних джерел інформації при виконанні письмових робіт. Це може бути ознакою недосконалості нормативної бази закладу вищої освіти, яка надмірно регулює умови поточного і підсумкового контролю. З іншого боку, це також може бути ознакою необ'єктивного оцінювання здобувачів освіти, коли таке оцінювання відбувається не за змістом роботи, а за іншими показниками. У будь-якому випадку, наявність дозволу (якщо всі здобувачі освіти виконують завдання в рівних умовах) знімає питання про порушення з боку здобувачів [75].

Обман – надання завідомо неправдивої інформації стосовно власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітньої процесу. Формами обману є академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування.

Крім зазначених вище форм обману також є:

- 1) імітація освітньої та наукової діяльності;

2) неправдиве співавторство:

- приписування співавторства особам, які не брали кваліфікованої участі у дослідженні та підготовці публікації (зокрема, це стосується зарахування до авторів керівників установ і підрозділів, які безпосередньо не брали участі у виконанні роботи, та працівників чи студентів, які здійснювали лише технічну допомогу тощо);
- невключення до співавторів осіб, які брали активну кваліфіковану участь у дослідженні та підготовці публікації, зокрема у постановці цілей та завдань роботи, формулюванні її висновків, розробці алгоритмів, аналізі результатів експериментів та розрахунків, написанні тексту тощо;

- 3) свідоме викривлення посилань на джерела, викривлення інформації, що міститься у джерелах, на які зроблені посилання (в деяких випадках це також може бути академічним плагіатом);
- 4) проходження процедур контролю та оцінювання результатів навчання підставними особами;
- 5) продаж, поширення, постінг або публікація курсів лекцій, роздаткових матеріалів, записів або іншої інформації, наданої викладачем, а також використання їх для будь-яких комерційних цілей без письмового дозволу викладача;
- 6) симуляція погіршення стану здоров'я, хвороби з метою уникнення контрольних робіт;
- 7) отримання копій екзаменаційних білетів, питань чи завдань раніше, ніж буде дозволено викладачем;
- 8) недозволене співробітництво, зокрема, при виконанні студентських наукових робіт (проектів), що подаються як результати самостійної роботи;

використання недозволеної допомоги при виконанні індивідуальних та контрольних завдань;

- 9) повторне подання здобувачами освіти письмових робіт, які вже подавалися як звітність з інших дисциплін, без дозволу викладача (іноді це розглядають як різновид самоплагіату);
- 10) підробка підписів в офіційних документах (залікових книжках, актах, звітах, угодах тощо);
- 11) надання відгуків або рецензій на наукові або навчальні роботи без належного проведення їх експертизи;
- 12) надання закладом вищої освіти або його співробітниками недостовірної інформації про заклад, його освітні програми, систему оцінювання, результати навчання, конкурси тощо;
- 13) неправдиві повідомлення здобувачів освіти про події, які вимагають припинення освітнього процесу, перенесення контрольних робіт (техногенні аварії, стихійні лиха, загроза вибуху тощо) [76].

Хабарництво – надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі.

У випадках, визначених законодавством, хабарництво може утворювати склад кримінального злочину – «неправомірна вигода», передбаченого Кримінальним кодексом України. До хабарництва, зокрема, можуть бути зараховані одержання, провокування або пропонування неправомірної вигоди за отримання позитивної або вищої оцінки при складанні будь-якого виду поточного та підсумкового контролю, а також будь-яких

інших переваг в освітній, дослідницькій чи трудовій діяльності; примусові благодійні внески та примусова праця здобувачів освіти і/або їх батьків; примусове надання освітніх послуг (примусове репетиторство); деякі випадки конфлікту інтересів та ін.

Необ'єктивне оцінювання – свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти.

Це порушення охоплює будь-які випадки свідомого завищення або заниження оцінок викладачами. Зокрема, це може бути: використання різних підходів і критеріїв при оцінюванні однотипних робіт різних здобувачів освіти; навмисне створення нерівних умов для різних здобувачів; надання і/або отримання будь-яких необґрунтованих переваг в освітній, дослідницькій чи трудовій діяльності здобувачам освіти та співробітникам закладу вищої освіти (у тому числі через родинні та інші неформальні зв'язки); застосування тиску на осіб, що приймають відповідні рішення [111].

До необ'єктивного оцінювання також може бути зараховано використання незрозумілої здобувачам освіти системи оцінювання; невчасне повідомлення здобувачів освіти про систему оцінювання результатів навчання; створення системи оцінювання, що не відповідає декларованим цілям та завданням теми, дисципліни, практики, освітньої програми тощо (https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-42.htm).

В академічному середовищі плагіат найчастіше зустрічається в публікаціях під власним іменем чужого тексту або у запозиченні фрагментів чужого тексту без зазначення джерел запозичення.

Серед студентів та науковців поширений плагіат таких типів як:

- копіювання чужої наукової роботи чи декількох робіт та оприлюднення результату під своїм іменем;
- створення суміші власного та запозиченого тексту без належного цитування джерел;
- рерайт (перефразування чужої праці без згадування оригінального автора). Цей тип плагіату, якщо він зроблений більш-менш досконало, на сьогодні важко виявити технічними засобами пошуку плагіату (програмами антиплагіату).

До основних чинників поширення плагіату в середовищі студентів, на їх думку, можна віднести наступні:

- необхідність виконання великого обсягу письмових робіт протягом навчального семестру або року;
- повторюваність, неактуальність тем письмових робіт; розрив між темами та сучасними (актуальними, цікавими) потребами;
- великий обсяг теоретичного матеріалу в письмових роботах; відсутність практичного застосування (перспективи застосування) результатів робіт;
- відсутність розуміння необхідності та мети написання письмових робіт (не профільні, не цікаві, застарілі предмети);
- узвичаєні дії, що пов'язані з умовами підготовки письмових робіт;
- ставлення викладачів до плагіату (нейтральне або відверто толерантне);
- низький рівень професіоналізму, мотивації та зацікавленості викладачів;
- відсутність чітких та універсальних норм щодо оцінки оригінальності текстів, а також її впливу на оцінку письмової роботи [22].

Плагіатом є копіювання чужих думок без посилання на автора. Часто від викладачів можна почути фразу типу: «Це – не самостійне дослідження, а гарна компіляція». Під компіляцією розуміється несамостворена літературна чи наукова праця, заснована на з'єднанні частин чужих досліджень або творів. Але це не плагіат, якщо є посилання на них, а реферування. За плагіат знижують оцінку роботи, не допускають до захисту, роблять зауваження, висловлюють незадоволення, відраховують з університету, адже, по суті, плагіат – це злочин, крадіжка чужих думок. У завданні до письмових робіт потрібно визначати, що таке самостійність, як саме повинен студент реалізувати її в роботі. Адже існують види робіт або їх змістовні частини, де без реферування не обійтися. Безумовно, чужі думки обов'язково повинні бути в письмовій роботі, але вони повинні:

- мати посилання на автора та бути правильно оформлені;
- бути доречними (повинна бути аргументована доцільність використання саме цих авторів та підходів у роботі) [13].

У той же час, застосування наукової ідеї, сюжету, теми будь-якої роботи, яке виражене в іншій формі, не визнається плагіатом, оскільки в цьому випадку автори можуть прийти до різних висновків.

У системі вищої освіти у якості пересічних заходів боротьби з плагіатом відпрацьована досить широка методична база. Першим і сучасним напрямком боротьби є визначення плагіату за допомогою комп'ютерних програм. Вони відрізняються між собою об'ємом бази даних, до яких звертаються, та обсягом можливих операцій.

2.4. Використання антиплагіатних систем та програм для забезпечення академічної доброчесності

Перевірка на плагіат у тій чи іншій формі існувала завжди, але не була достатньо ефективною. З появою спеціалізованого програмного забезпечення із виявлення плагіату ця справа значно полегшилась, але автоматизована перевірка, значною мірою, є допоміжною для прийняття кінцевого рішення фахівцями-експертами. Одним із сучасних напрямів боротьби з академічним плагіатом є його виявлення і констатація за допомогою комп'ютерних програм. На сьогоднішній день існують програмні засоби, які допомагають встановити відсоток унікальності тексту [111].

Сервіси для перевірки текстів на унікальність працюють, переважно, за однаковим алгоритмом. Документ трансліюється текстовим редактором в текст у форматі .txt і перевіряється. Перевірка та пошук співпадінь виконується по шинглах (методом шингл – розбивки тексту).

Шингл – структурно-логічний фрагмент тексту, що складається з послідовності декількох слів.

Пошук в Інтернеті здійснюється декількома пошуковими системами. В результаті візуалізується відсоток оригінальності тексту та список сайтів з відсотком збігу у відповідному кольорі в залежності від застосованих пошукових серверів.

Програми для перевірки тексту на унікальність

1. Advego Plagiatus <http://advego.ru/plagiatus/>

Одна з кращих і найшвидших програм для перевірки будь-яких текстів на унікальність. Для перевірки тексту, досить просто його скопіювати у вікно з програмою і натиснути кнопку перевірки. Сайти, де знайшлися такі ж частини тексту, відображаються в нижньому вікні програми.

2. Etxt Antiplagiat <http://www.etxt.ru/antiplagiat/>

Аналог програми Advego Plagiatus, але перевірка тексту триває довше і перевіряється більш ретельніше. Зазвичай, у цій програмі відсоток унікальності тексту нижче, ніж у багатьох інших сервісах. Користуватися нею так само просто: спочатку потрібно скопіювати текст у вікно, потім натиснути кнопку перевірки. Через 10–20 секунд програма видасть результат [134].

Онлайн сервіси перевірки на плагіат

Подібних сервісів десятки, якщо не сотні. Всі вони працюють за різними параметрами перевірки, з різними можливостями та умовами.

Серед сервісів, якими користуються частіше є:

1. **ANTIPLAGIAT <https://www.antiplagiat.ru/>** – сервіс для перевірки на плагіат курсових, кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт. У загальному і цілому, можна користуватися для будь-якої початкової перевірки на унікальність, але до результатів варто ставитися з підозрою. Краще підкріпити їх результатами в інших системах. Без реєстрації можна перевіряти одночасно до 5000 символів, що цілком

прийнятно і цього майже завжди достатньо, але, за необхідності, можна і зареєструватися.

2. **CONTENT-WATCH** <https://content-watch.ru/> – онлайн сервіс. При перевірці на унікальність він використовує власний алгоритм пошуку в Інтернеті. Сайти можуть містити матеріали повні або часткові копії заданого тексту. Реєструватися для перевірки на сайті не потрібно. На основі запропонованих варіантів підраховується загальна унікальність тексту у відсотках, а також унікальність щодо кожної знайденої сторінки зі збігами. Є можливість подивитися, які частини тексту були знайдені на кожній з проаналізованих сторінок. При цьому існує відмінна можливість ігнорувати певний сайт. До обмежень відноситься довжина тексту до 3000 символів (розширюється до 10.000 символів після реєстрації); до 5 запитів в день на одного користувача (20 після реєстрації).

3. **TEXT.RU** <https://text.ru/> – онлайн сервіс. Він здійснює перевірку на плагіат онлайн за алгоритмом, який вміє наступне:

- захищати від неякісного рерайта зі зміною кожного п'ятого чи четвертого слова (в текстах, написаних так само, буде виявлений високий відсоток збігів з першоджерелом);
- також він виявляє просту перестановку слів, фраз і пропозицій місцями; не допоможе і зміна відмінків, часів і інших граматичних категорій слова; не зіграє ролі додавання нових слів [134].

4. **StrikePlagiarism.com** <https://strikeplagiarism.com/uk/> – антиплагіатна інтернет-система, яка автоматично перевіряє оригінальність тексту. У системи простий і зручний для користування інтерфейс. Документи можна завантажувати в систему в багатьох популярних форматах (DOC, ODT, TXT, PDF), відсутні обмеження на обсяг

документу. Текст порівнюється з ресурсами інтернету та базою даних системи.

5. **PR-CY.ru** <https://pr-cy.ru/unique/> – онлайн сервіс, який дозволяє не тільки перевірити статтю на унікальність, але і знайти сайти, на яких вона опублікована. Проста і швидка перевірка. Реєструватися не потрібно.

6. **PlagiarismCheck** <https://plagiarismcheck.org/> – антиплагіатна програма, розроблена в 2011 році і з тих пір обслуговувала понад 77000 користувачів з 72 країн світу.

Академічна доброчесність є невід’ємною складовою освітнього процесу. Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права (http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1999_07_16/T379200.html). Саме дотримуючись принципів прозорості, гуманності, чесності та справедливості при написанні своїх науково-дослідницьких робіт студенти отримують відповідні знання та високу кваліфікацію.

Пропонуємо розглянути алгоритм перевірки кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт на наявність запозичень за допомогою антиплагіатної інтернет-системи «StrikePlagiarism.com».

Система **StrikePlagiarism.com** <https://strikeplagiarism.com/uk/> з 2002 року активно займається зміною ставлення до академічного плагіату і розробкою технологічних, правових і процедурних контрзаходів. Працює в 20 країнах світу та охоплює понад 500 закладів вищої освіти. Цей сервіс єдиний на території України, який індексує не лише наукові журнали, які публікуються в SCOPUS, а й репозиторії ЗВО-партнерів, що дозволяє перевіряти як відкриті, так і закриті джерела інформації. А це, на сьогоднішній день, більше 80-ти університетів країни. Антиплагіатна система сама по собі

не показує плагіат в тексті. Вона лише надає певну карту з запозиченнями і є допоміжним інструментом для ідентифікації академічного плагіату.

Програма **StrikePlagiarism.com** розпізнає наступні спроби приховати плагіат:

- парафраза – заміна декількох слів в тексті взятих у іншого учасника, зміна місцями, а також заміна на інші без оформлення посилання на автора;
- заміна букв кирилиці на латиницю і навпаки;
- додавання прихованих символів (білих знаків) між словами;
- додавання подвійного пробілу між словами;
- додавання мікро-пробілу між словами;
- переклад тексту з іншої мови;
- додавання тексту в вигляді фото;
- перевірка роботи не співпадає з текстом захисту;
- додавання прихованого тексту;
- об'єднання слів;
- додавання зайвих літер у слова.

Результати перевірки робіт, отримані за допомогою системи «StrikePlagiarism.com», слугують достатньою підставою для висновку про відсутність або наявності плагіату у роботах учасників освітнього процесу.

Ця система використовується в ЗВО Європейського Союзу, а також має найвищі стандарти якості управління освітніми процесами. Вона здатна розпізнавати понад 200 мов. Алгоритм розроблений для запобігання різним типам маніпуляцій з текстом: штучні інтервали, мікропробіли, білі знаки, заміна схожими буквами з іншого алфавіту. Всі спроби маніпуляцій відображаються в звіті подібності. Алгоритм також ідентифікує запозичення в перефразуванні [134].

Перевірка кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт (проектів) за допомогою антиплагіатної інтернет-системи **StrikePlagiarism.com** <https://strikeplagiarism.com/uk/> відбувається за таким *Порядком*. Студент, який отримує ступінь (освітньо-кваліфікаційний рівень) бакалавра або магістра, повинен до проведення попереднього захисту подати на випускову кафедру текст кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проекту) у друкованому вигляді та її електронний варіант у форматі *.doc, *.docx, *.rtf або *.pdf та заяву на ім'я ректора за визначеною формою. Перед початком перевірки кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проекту) на можливу наявність у її тексті чужих опублікованих результатів без належного посилання на авторів *Системний Оператор* здійснює контроль ідентичності її друкованої та електронної версій:

- розміщує надану для аналізу електронну версію роботи на сайті антиплагіатної інтернет-системи «StrikePlagiarism.com»;
- отримує від системи визначені випадковим чином номери трьох сторінок роботи, які повинні бути перевірені;
- виконує порівняння отриманих сторінок електронної та друкованої версії роботи поетапно (порівняння першого рядка першого абзацу; порівняння першого рядка другого абзацу; порівняння останнього рядка сторінки).

У разі невідповідності між друкованою та електронною версіями роботи, студенту надається час на її виправлення і подання на кафедру оновлених версій (за рішенням завідувача кафедри цей термін може бути збільшений). Якщо студент із поважної причини не встиг

надати оновлений варіант роботи до кінця визначеного терміну, що підтверджується відповідними документами, то завідувач кафедри може встановити іншу дату перевірки роботи та попереднього захисту кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту), а ректор університету, за поданням декана факультету – встановити іншу дату захисту кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту), але в межах терміну повноважень діючої *Екзаменаційної комісії*. Якщо студент не встиг надати оновлений варіант роботи до кінця визначеного терміну без поважних причин, то його робота до захисту не допускається, що фіксується в протоколі засідання кафедри. Студент, кваліфікаційна дипломна (бакалаврська та магістерська) робота (проєкт) якого не була допущена до захисту, відраховується з університету як такий, що не виконав навчальний план. У разі відповідності друкованої та електронної версій роботи *Системний Оператор* здійснює перевірку її електронної версії на можливу наявність у тексті кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту) чужих опублікованих результатів (текстів) без належного посилання на авторів. За результатами перевірки роботи антиплагіатною інтернет-системою **StrikePlagiarism.com** *Системний Оператор* отримує *Звіт Подібності*, що містить інформацію, яка вказує на ймовірність неправомірних запозичень з інших джерел та інші характеристики, а саме:

Коефіцієнт Подібності 1 – це значення (у відсотках), що визначає рівень запозичень, знайдених у певних джерелах (базах даних та Інтернеті), які складаються з фрагментів тексту, що містять щонайменше п'ять слів (у більшості мов загальновикористаними є фрази з п'яти і більше слів). Перевищення встановленого значення

Коефіцієнту Подібності 1 не є ознакою наявності неправомірних запозичень, але вказує на необхідність додаткової перевірки тексту кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту);

Коефіцієнт Подібності 2 – це значення (у відсотках), що визначає рівень запозичень, знайдених у певних джерелах (базах даних та Інтернеті), які складаються з фрагментів тексту, що містять щонайменше 25 слів. Інша довжина фрагменту, відмінна від 25 слів, може індивідуально визначатися вченою радою факультету на основі керівних принципів, прийнятих університетом, та рекомендацій, представників компанії [StrikePlagiarism.com](https://www.strikeplagiarism.com). Перевищення встановленого значення *Коефіцієнту Подібності 2* не є ознакою наявності неправомірних запозичень, але вказує на необхідність додаткової перевірки тексту кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту) [134].

Сигнал „Тривога!“ – це повідомлення, що вказує на наявність у тексті знаків одного алфавіту, замінених схожими знаками іншого алфавіту, і з’являється, якщо є вірогідність прихованого запозичення. *Сигнал „Тривога!“* привертає увагу *Системного Оператора* до можливої необґрунтованості використання зазначених символів, тобто на можливу спробу фальсифікувати результат перевірки з метою збільшення показників оригінальності роботи.

При перевищенні допустимих значень *Коефіцієнтів Подібності*, а також при сигналі „Тривога!“ кваліфікаційна дипломна (бакалаврська та магістерська) робота (проєкт) підлягають перевірці фахівцем із тематики кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту).

Вчені ради факультетів не пізніше зазначених термінів до попередніх захистів кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт (проектів) на випускових кафедрах факультету затверджують показники оригінальності (за *Коефіцієнтом Подібності 1*) для кожної спеціальності.

Рекомендовані показники оригінальності за *Коефіцієнтом Подібності № 1* становлять:

- не більше 20% – оригінальна робота (позитивний висновок);
- від 21% до 50% – задовільна оригінальність;
- більше 50% – умовно оригінальна робота.

Якщо в *Звіті Подібності Коефіцієнт Подібності 2* перевищує 5% або наявний сигнал «Тривога!», то робота вважається умовно оригінальною (при будь-якому значенні *Коефіцієнту 1*) і підлягає перевірці згідно цього *Порядку*.

На підставі *Звіту Подібності Системний Оператор* готує *Протокол контролю оригінальності дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проекту)*.

При отриманні позитивного висновку про відсутність неправомірних запозичень у роботі (робота визнана оригінальною), *Протокол* надається завідувачу кафедри для проведення попереднього захисту кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проекту). Якщо за результатами її перевірки вона оцінюється як задовільно оригінальна або умовно оригінальна, *Системний Оператор* готує повний *Звіт Подібності*, який направляється науковому керівнику та завідувачу кафедри. Якщо робота класифікована як задовільно оригінальна, то в її тексті перевіряється наявність та правильне оформлення цитувань та посилань на першоджерела [134]. Висновок щодо можливості попереднього захисту задовільно оригінальної роботи

приймають завідувач кафедри разом із науковим керівником роботи (проєкту). Висновок оформлюється у двох примірниках. Один примірник *Висновку* видається студенту, другий – залишається на відповідній кафедрі. Якщо приймається рішення про неможливість допуску задовільно оригінальної кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту) до попереднього захисту, студент має право впродовж визначеного терміну подати на кафедру доопрацьований текст цієї роботи. Після належного оформлення проводиться її попередній захист. Якщо робота визнана умовно оригінальною, то члени кафедри разом із науковим керівником мають проаналізувати:

- наявність у кваліфікаційній дипломній (бакалаврській та магістерській) роботі (проєкті) великих фрагментів тексту, що ідентифіковані системою як подібні;
- наявність детальної подібності кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту) та джерела (джерел), розташованого в мережі Інтернет і/або базах даних;
- можливість кваліфікувати особливості викладу тексту роботи як механічне переписування вже існуючого документа.

Висновок кафедри щодо можливості захисту умовно оригінальної роботи має бути зроблений впродовж визначеного терміну із моменту отримання *Звіту Подібності*. Висновок кафедри оформлюється у двох примірниках відповідно до визначеної форми. Один видається студенту, другий залишається на кафедрі.

Якщо прийнято рішення про неможливість допуску умовно оригінальної кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту) до

попереднього захисту, студенту дається час на її корегування. Після отримання *Системним Оператором* оновленого варіанту роботи проводиться повторна перевірка відповідно до цього *Порядку*. Якщо за результатами повторної перевірки робота оцінюється як умовно оригінальна або неоригінальна, то ця робота не допускається до захисту в *Екзаменаційній комісії* та не завантажується до бази даних системи. Висновок кафедри про це повинен бути наданий студенту впродовж визначеного терміну. Декану факультету подається витяг із протоколу засідання кафедри про недопуск кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту) до захисту. Студент підлягає відраховуванню з університету як такий, що не виконав навчальний план [134].

Після проведення попереднього захисту кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи (проєкту) електронні версії всіх кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт (проєктів), допущених до захисту, надаються *Адміністратору антиплагіатної системи*. *Системні Оператори* впродовж визначеного терміну після допуску робіт до захисту проводять їх завантаження до бази даних системи [StrikePlagiarism.com](https://www.strikeplagiarism.com). За дорученням ректора (першого проректора) *Адміністратор антиплагіатної системи* вибірково перевіряє надані роботи на наявність запозичень. Якщо при цьому виникне необхідність перевірки відповідності друкованої та електронної версій окремих робіт, тоді *Адміністратору антиплагіатної системи* нададуть таку можливість.

Перевірка кваліфікаційних дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт (проєктів) студентів на наявність запозичень з інших документів із

використанням антиплагіатної інтернет-системи «StrikePlagiarism.com» (власність компанії Plagiat.pl) для учасників освітнього процесу є безкоштовною.

Детальніше про систему **StrikePlagiarism.com** можна дізнатися за посиланням <https://strikeplagiarism.com/uk/>.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення терміну «академічна доброчесність».
2. Назвіть основні фундаментальні цінності академічної доброчесності.
3. Що передбачає дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти?
4. Дайте визначення академічному плагіату. Назвіть види академічного плагіату.
5. Які знання та навички мають набути студенти для якісного академічного письма?
6. Які антиплагіатні програми ви знаєте? Назвіть особливості їх роботи.

Розділ 3

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ

Впродовж навчання у закладі вищої освіти студенти виконують різні за своїм характером, рівнем складності та змістом наукові роботи.

Залучення студентів до науково-дослідницької діяльності, як правило, починається з написання реферату.

3.1. Реферат

Реферат (від лат. *Referre* – повідомляти, доповідати) – це короткий виклад (у письмовій чи усній формі) основного змісту наукової праці чи ряду праць, що вивчалися студентом, з аналізом запропонованих шляхів вирішення певної проблеми, а також висловленням власних міркувань щодо цієї проблеми. Якщо реферат цих ознак не має, то він є лише конспектом опрацьованих публікацій.

Основні вимоги до написання реферату: обсяг реферату 10–15 сторінок набраного на комп'ютері тексту; реферат має бути виконаний за відповідною структурою з виділенням абзаців, нумерацією сторінок, правильним оформленням посилань, виносок, цитат, висновків, списку використаної літератури (в залежності від теми реферату 5–25 джерел); оформлення реферату повинно відповідати естетичним і орфографічним нормам [74].

Структура реферату :

- 1) Титульна сторінка.
- 2) План.
- 3) Вступ (обґрунтовується актуальність обраної теми, характеризується її практичне значення,

формулюється мета, визначаються конкретні завдання роботи).

- 4) Основна частина (складається з декількох розділів, кожний з яких нумерується і має свою назву; подається виклад існуючих точок зору з обраної теми, представлених у сучасній науковій літературі, а також самостійний аналіз опрацьованого матеріалу; пропонується авторський варіант вирішення даної проблеми).
- 5) Висновки (стисло характеризуються основні результати виконаної роботи, формулюються узагальнюючі тези відповідно до завдань, визначених у вступі).
- 6) Список використаних джерел, або бібліографія (включаються всі джерела, подані за алфавітом і оформлені з урахуванням усіх сучасних вимог до бібліографічного опису).

У процесі роботи над рефератом студенти повинні продемонструвати вміння аналізувати використану літературу, розкривати своє ставлення до прочитаного, робити обґрунтовані висновки на основі опрацювання теоретичних положень [74].

У професійній підготовці майбутніх фахівців значну роль відіграють курсові, кваліфікаційні дипломні (бакалаврські та магістерські) роботи.

3.2. Курсова робота

Курсова робота – самостійна робота дослідницького характеру, спрямована на вивчення конкретної проблеми.

Основні вимоги до написання курсової роботи: обсяг курсової роботи орієнтовно 20–25 сторінок набраного на комп'ютері тексту; курсова робота повинна мати чітку

структуру з виділенням окремих частин роботи, абзаців, нумерацію сторінок, правильне оформлення посилань, виносок, цитат, висновків і список використаних джерел (орієнтовно 20–25 джерел). Визначення актуальності дослідницького завдання та розробка навчально-методичних матеріалів – обов’язкові компоненти курсової роботи. Вона повинна бути зброшурована, акуратно і грамотно оформлена. Студентам надається право обирати тему курсової роботи з числа визначених кафедрою або запропонувати свою тему з обґрунтуванням актуальності її розробки [74].

Структура курсової роботи :

- 1) Титульна сторінка.
- 2) Зміст (заголовок подається словом «Зміст»).
- 3) Вступ (обґрунтовується актуальність теми, її значення для теорії та практики певної науки, мета, завдання, об’єкт, предмет та методи дослідження).
- 4) Основна частина (поділяється на теоретичний та практичний розділи). *Теоретичний розділ* включає аналіз опрацьованої наукової літератури відповідно до завдань дослідження; певні авторські висновки із визначенням перспектив подальших дослідницьких пошуків. *Практичний розділ* містить опис виконаного дослідницького завдання та розробку навчально-методичних матеріалів, використаних студентом під час навчальної практики.
- 5) Висновки.
- 6) Резюме українською та іноземною (що вивчається) мовами.
- 7) Список використаних джерел (бібліографія). На більшість наукових джерел, що представлені в бібліографії, повинні бути посилання в тексті курсової роботи.

8) Додатки (при необхідності).

3.3. Кваліфікаційна дипломна (бакалаврська) робота

Кваліфікаційна дипломна (бакалаврська) робота – випускна робота науково-дослідницького характеру, що виконується на завершальному етапі навчання студентів у ЗВО.

Основні вимоги до написання кваліфікаційної дипломної (бакалаврської) роботи:

- тема кваліфікаційної дипломної (бакалаврської) роботи затверджується на засіданні кафедри;
- у вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, визначаються об'єкт, предмет, мета і конкретні завдання, гіпотеза та методи дослідження, експериментальна база, наукова новизна, теоретична і практична значущість одержаних результатів дослідження та їх апробація, описується структура кваліфікаційної дипломної (бакалаврської) роботи;
- автор кваліфікаційної дипломної (бакалаврської) роботи повинен продемонструвати вміння методологічно грамотно проводити дослідження, інтерпретувати, систематизувати і класифікувати одержані результати;
- у роботі необхідно розкрити сутність дослідницької проблеми з урахуванням нових наукових підходів;
- проаналізований та систематизований матеріал викладається відповідно до змісту у вигляді окремих розділів і підрозділів (кожний розділ висвітлює самостійне питання, а підрозділ – окрему його частину); тема повинна бути розкрита без пропуску логічних ланок, тому, починаючи працювати над

розділом, потрібно визначити головну ідею, а також тези кожного підрозділу (тези необхідно підтверджувати фактами, думками різних авторів, аналізом конкретного практичного досвіду);

- необхідно уникати безсистемного викладу фактів без достатнього їх осмислення та узагальнення; думки мають бути пов'язані між собою логічно, весь текст повинен бути підпорядкований одній провідній ідеї; один висновок не повинен суперечити іншому, а підкріплювати його;
- після кожного розділу роботи необхідно зробити висновки, на основі яких формулюють висновки до всієї роботи загалом; достовірність висновків підтверджується вивченням аналізованого матеріалу, достатністю застосовуваних моделей його систематизації та класифікації;
- робота повинна містити чітко сформульовані висновки, в яких подаються основні результати дослідницької діяльності студента, рекомендації щодо їх практичного використання;
- обсяг кваліфікаційної дипломної (бакалаврської) роботи орієнтовно 45–50 сторінок набраного на комп'ютері тексту;
- робота має бути чітко структурованою із виділенням окремих її частин, абзаців, нумерацією сторінок, правильним оформленням посилань, виносков, цитат, списку використаних джерел (не менше 50 джерел); обов'язковим є використання літератури іноземними мовами [74].

Структура кваліфікаційної дипломної (бакалаврської) роботи:

1. Титульна сторінка (Додаток А).

2. Зміст (заголовок подається словом «Зміст») (Додаток Б).
3. Перелік умовних позначень (за необхідності).
4. Вступ (обґрунтовується актуальність теми, її значення для теорії та практики певної науки, мета, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження).
5. Основна частина (складається з двох-трьох розділів).
6. Висновки.
7. Резюме українською та іноземною (що вивчається) мовами.
8. Список використаних джерел (бібліографія).
9. Додатки (при необхідності).

3.4. Кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота

Кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота – це кваліфікаційне наукове дослідження, яке студенти виконують на завершальному етапі навчання у ЗВО. Це наукова робота теоретичного, теоретико-експериментального чи теоретико-прикладного характеру, спрямована на самостійне розв'язання складних дослідницьких завдань, пов'язаних з певною науковою або науково-практичною проблематикою відповідної кафедри. Дослідження носить елементи наукової творчості, теоретичної та практичної новизни. Воно передбачає систематизацію, закріплення, розширення та поглиблення теоретичних і практичних знань зі спеціальності, а також застосування їх під час вирішення конкретних наукових, виробничих та інших завдань. Кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота – це документ, на підставі якого визначають рівень загальнонаукової та спеціальної

підготовки студента, його здатність застосовувати знання під час вирішення конкретних проблем, схильність до аналізу та самостійного узагальнення матеріалу за темою дослідження, готовність випускника магістратури до виконання завдань професійної діяльності [74].

Кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота зорієнтована на:

- розширення теоретичних знань студентів з фахової підготовки;
- систематизацію та самостійний аналіз сучасних підходів до розв'язання складних питань, пов'язаних із новітньою інтерпретацією певних наукових проблем, що є об'єктом даного кваліфікаційного дипломного (магістерського) дослідження;
- поглиблення знань студентів із суміжних наук;
- подальше удосконалення умінь та навичок самостійної роботи студентів із науковою літературою, виявлення тенденцій та закономірностей досліджуваних процесів;
- формування умінь самостійно визначати об'єкти та етапи кваліфікаційного дипломного (магістерського) дослідження, обґрунтовувати систему заходів, необхідних для розв'язання теоретичних та прикладних завдань;
- розвиток умінь самостійно формулювати найбільш вагомі узагальнення основних результатів, розробку науково-практичних рекомендацій тощо.

Кваліфікаційні дипломні (магістерські) роботи виконуються всіма магістрантами.

Вимоги до написання кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи:

- тема кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи визначається магістрантом за погодженням з

науковим керівником відповідно до планової наукової тематики кафедри і затверджується на засіданні кафедри, а також на засіданні вченої ради факультету;

- у вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність; визначаються об'єкт, предмет, мета і конкретні завдання, гіпотеза дослідження, методи дослідження; його наукова новизна та теоретична і практична значущість одержаних результатів; описується структура кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи;
- у роботі аналізуються сучасні підходи до вирішення певної наукової проблеми з урахуванням новітніх наукових джерел, а також визначається авторська позиція щодо напрямів реалізації усіх аспектів даного дослідження;
- кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота повинна носити пошуковий характер;
- основний зміст кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи поділяється на теоретичну та практичну (експериментальну) частини;
- у роботі повинні бути продемонстровані вміння студента методологічно грамотно проводити наукове дослідження, самостійно аналізувати, систематизувати, узагальнювати його основні наукові та практичні результати;
- робота виконується українською мовою і подається на захист у палітурці. Обсяг роботи – орієнтовно 70–80 сторінок набраного на комп'ютері тексту;
- кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота повинна бути чітко структурованою з виділенням окремих її частин, абзаців, з нумерацією сторінок, правильним оформленням посилань, виносков, цитат,

списку використаних наукових джерел (не менше 70 позицій). Обов'язковим є використання літератури на іноземних мовах.

Структура кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи:

1. Титульний аркуш містить найменування закладу вищої освіти, факультету, кафедри, індекс УДК; назву кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи; прізвище, ім'я, по батькові автора, курс, група; шифр і найменування спеціальності; науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали наукового керівника; місто і рік. (Додаток А).

2. Зміст подають на початку кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи. Він містить найменування та номери початкових сторінок усіх розділів, підрозділів (параграфів) та пунктів (якщо вони мають заголовки), зокрема вступу, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків та ін.) (Додаток Б).

3. Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів подається за необхідністю, якщо в роботі використано специфічну термінологію, маловідомі скорочення, нові символи, позначення та ін.; перелік потрібно друкувати двома стовпцями, в яких зліва за абеткою подаються, наприклад, скорочення, а справа – їх детальне розшифрування; якщо в роботі спеціальні терміни, скорочення, символи, позначення тощо повторюються менш як три рази, перелік їх не складають, а їх розшифрування подають у тексті при першому згадуванні.

4. Вступ – це місце для визначення науково-категоріального (понятійного) апарату дослідження, що включає: актуальність та доцільність дослідження,

проблему, тему, зв'язок роботи з науковими програмами (планами, темами кафедри ЗВО), об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методи, основні етапи, експериментальну базу, наукову новизну, практичну значущість, апробацію результатів дослідження та публікації автора відповідно до теми роботи. Орієнтовний обсяг цієї частини становить 5–7 сторінок друкованого тексту.

5. Основна частина складається з двох-трьох розділів (в одному з яких представлені результати експерименту), підрозділів (параграфів), пунктів, підпунктів. Кожний розділ починають з нової сторінки. Основному тексту кожного розділу може передувати передмова з коротким описом вибраного напрямку та обґрунтуванням застосованих методів досліджень. Наприкінці кожного розділу формулюють висновки із стислим викладенням наведених у розділі наукових і практичних результатів, що дає змогу вивільнити загальні висновки від другорядних подробиць. Розділи і підрозділи основної частини включають: огляд наукових джерел за темою, вибір напрямів дослідження та характеристику стану проблеми, її теоретичне обґрунтування та практичне значення, загальну методику та основні методи, планування, методику проведення, результати (теоретичні і/або експериментальні), їх аналіз, узагальнення та кількісну (математично-статистичну), якісну і графічну інтерпретацію. Виклад матеріалу роботи підпорядковують одній провідній ідеї, чітко визначеній автором [74].

6. Висновки – стислий виклад найважливіших наукових і практичних результатів дослідження за темою роботи відповідно до поставлених у ній завдань. Дається стисла оцінка стану проблеми, розкривається її суть та методи розв'язання, наводяться якісні та кількісні

показники здобутих результатів, обґрунтовується їх достовірність, подаються рекомендації щодо їх наукового та практичного використання; на основі цього формулюється висновок про досягнення мети дослідження та вказуються перспективи подальшого вивчення проблеми. Орієнтовний обсяг цієї частини роботи становить 3–5 сторінок друкованого тексту.

7. Резюме подається українською та іноземною (що вивчається) мовами.

8. Список використаних джерел розмішують або за абеткою, або за порядком згадування джерел у тексті роботи за їх наскрізною нумерацією відповідно до бібліографічних вимог. Він повинен бути поданий у контексті наукового дослідження; (приклади оформлення бібліографічного опису у списку використаних джерел подано в *Додатку В*).

9. Додатки подаються при необхідності та доцільності включення допоміжних матеріалів, які потрібні для повноти сприйняття кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи; нумеруються за допомогою літер, кожний додаток починається з нової сторінки.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть види наукових студентських робіт.
2. Дайте характеристику основним етапам підготовки та проведення студентських наукових досліджень.
3. Які елементи складають структуру курсової роботи?
4. Визначте основні вимоги до оформлення кваліфікаційної дипломної (бакалаврської) роботи.
5. Які основні вимоги висуваються до кваліфікаційної дипломної (магістерської) роботи?

Розділ 4

ВИМОГИ ДО ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ

Оформлення будь-якої науково-дослідницької кваліфікаційної роботи є одним із показників якості виконання наукового дослідження, загальної культури студента. Це – заключний і відповідальний етап науково-дослідницького процесу. Тому, приступаючи до вивчення наукових джерел, збору матеріалу в цілому, студент повинен обов'язково ознайомитися з правилами оформлення наукової роботи. Це допоможе йому уникнути багатьох недоліків та помилок. Науково-дослідницька робота виконується державною мовою, з чітким і зрозумілим викладенням матеріалу, без стилістичних та орфографічних помилок. Необхідно правильно застосовувати наукові та спеціальні поняття і терміни. Кожна структурна частина реферату, курсової, кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи розпочинається з нової сторінки. Усі розділи й підрозділи, що є в змісті, повинні бути виділені в тексті заголовками та підзаголовками. Розділи й підрозділи нумерують арабськими цифрами. Після назви, що розташована посередині рядка, не ставиться крапка. Не допускається підкреслення назви й переноси в словах назви. Наукову роботу рекомендується виконувати спочатку на чернетці. Це дозволяє вносити до тексту необхідні зміни як з ініціативи самого автора, так і відповідно до зауважень керівника. Перш ніж подавати чернетку керівникові, треба ще раз переглянути, чи логічно викладено матеріал, чи є зв'язок між параграфами та главами, чи весь текст «працює» на головну ідею науково-дослідницької роботи [104]. Такий уявний структурний

аналіз роботи допоможе краще побачити нелогічність у її структурі та змісті. Оформлюючи текст роботи, потрібно знайти час для повторного перегляду першоджерел. Це допоможе побачити все цінне, що було пропущено на початку вивчення теми, наштовхне на цікаві думки, поглибить розуміння проблеми.

Основні технічні вимоги до оформлення науково-дослідницьких студентських робіт

Науково-дослідницька робота набирається на комп'ютері шрифтом Times New Roman, розмір – 14 пунктів, через 1,5 інтервала (30 рядків на сторінці) і друкується на одній стороні аркуша білого паперу формату А4 (210х297 мм) в одному примірнику та в електронному варіанті на дисках (CD-R). Шрифт друку повинен бути чітким, чорного кольору. Обсяг науково-дослідницької роботи (без урахування списку використаних джерел та додатків) з гуманітарних, педагогічних і соціальних наук повинен становити орієнтовно: *реферату* – 10–15 сторінок, *курсової* – 20–25 сторінок; *кваліфікаційної дипломної (бакалаврської)* – 45–50 сторінок; *кваліфікаційної дипломної (магістерської)* – 70–80 сторінок. Текст наукових робіт необхідно друкувати, залишаючи поля: вгорі, внизу – 20 мм, з лівого боку – 30 мм, з правого боку – 10 мм. Абзац починається з 5 знаку. Заголовки структурних частин роботи «ЗМІСТ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ I ...», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ» друкують великими літерами симетрично до тексту. Заголовки підрозділів (параграфів) друкують з абзацу маленькими літерами (крім першої літери, яка друкується великою) жирним шрифтом. Крапка в кінці заголовків не

ставиться. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапками. Назви розділів та параграфів формулюють стисло і чітко. Зразок оформлення змісту науково-дослідницьких студентських робіт наведено у *Додатку Б*. Відстань між заголовком структурних частин, підрозділів (параграфів) та текстом повинна дорівнювати 2–3 інтервалам. Кожну структурну частину наукової роботи слід розпочинати з нової сторінки. Як курсова, так і кваліфікаційна дипломна (бакалаврська та магістерська) робота починається з титульного аркуша, на якому вказуються: повне найменування закладу вищої освіти та кафедри, де виконується наукове дослідження; назва роботи; прізвище, ім'я та по батькові студента, номер групи та факультет, де він навчається; вчене звання і науковий ступінь наукового керівника; місто та рік виконання роботи. Зразок оформлення титульного аркуша наукових студентських робіт наведений у *Додатку А*. При друкуванні тексту слід чітко диференціювати тире та дефіс. *Дефіс* – це коротка риска (-), що вживається як знак переносу частин слова з одного рядка на інший або як з'єднувальна риска між словами, наприклад: «освітньо-кваліфікаційний рівень». *Тире* (–) ставиться перед «це», перед узагальнюючим словом, що стоїть після однорідних членів речення тощо. Всі графічні матеріали, передбачені у науково-дослідницькій роботі (схеми, малюнки, креслення, ескізи, технічні рисунки, технологічні карти тощо) виконуються на стандартних аркушах паперу. Для зручності розміщення їх у пояснювальній записці слід надавати перевагу формату А4. Виконують і оформляють графічні матеріали відповідно до існуючих вимог та правил. Формули, іншомовні слова, умовні знаки слід вписувати в текст роботи за допомогою редактора *MS Aquation* або від руки чорнилом, тушшю, пастою тільки

чорного кольору старанно й розбірливо зі щільністю основного тексту. При написанні науково-дослідницької роботи повинні даватись посилання на використані інформаційні джерела. Такі посилання дають змогу відшукати першоджерела і перевірити достовірність відомостей. Друкарські помилки, описи і графічні неточності, які виявилися в процесі написання роботи, можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою і написанням на тому ж місці або між рядками виправленого тексту друкованим способом. Після титульної сторінки перед текстом наукової роботи розміщують: завдання щодо виконаної роботи, відгук наукового керівника, зовнішню рецензію, реферат наукової роботи. Ці аркуші не входять до змісту наукової роботи і не нумеруються [104].

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні вимоги щодо технічного оформлення науково-дослідницьких робіт студентів.
2. Що вказується на титульному аркуші?
3. Яким шрифтом набирається науково-дослідницька робота?
4. З якої сторінки потрібно розпочинати кожную структурну частину роботи?
5. Як оформлюються графічні матеріали?

Розділ 5

АНАЛІТИЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

5.1. Нумерація

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів (параграфів), пунктів, підпунктів, малюнків, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №. Першою сторінкою наукової роботи (курсової, кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської), дисертаційної роботи) є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок, але *номер сторінки (1) не ставиться*. На наступних сторінках номер ставиться у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці. ВСТУП, ВИСНОВКИ, РЕЗЮМЕ, ДОДАТКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ у «ЗМІСТІ» роботи не нумерують. Номер розділу ставиться після слова «РОЗДІЛ», після номера крапка не ставиться, заголовок розділу друкується з нового рядка (РОЗДІЛ 1). Дозволяється й інший варіант: назва розділу подається в одному рядку з номером цього розділу, тоді після номера розділу ставиться крапка (наприклад: РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ЗВО). Підрозділи (параграфи) нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу й порядкового номера параграфа, між якими ставиться крапка. У кінці номера підрозділу теж ставиться крапка і далі, у цьому ж рядку, йде заголовок підрозділу (наприклад: 1.1. Сутність і принципи організації самостійної роботи). Пункти нумерують у межах кожного підрозділу. Номер пункту складається з порядкових номерів розділу, підрозділу, пункту, між якими ставлять

крапку. В кінці номера повинна стояти крапка (наприклад: «2.3.2.» – другий пункт третього підрозділу другого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок пункту. Пункт не завжди має заголовок. Підпункти нумерують у межах кожного пункту за такими ж правилами. Якщо в тексті роботи використовуються ілюстрації (малюнки, рисунки, графіки, схеми) і таблиці (а це необхідний елемент наукової праці), то вони подаються безпосередньо після тексту, де згадуються вперше, або на останній сторінці, яка теж включається до загальної нумерації сторінок. Якщо ілюстрація чи таблиця мають розмір більший за формат А4, то її можна розмістити у додатках.

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці необхідно подавати у науково-дослідницькій роботі безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці ілюстрації і таблиці, які розміщені на окремих сторінках науково-дослідницької роботи, включати до загальної нумерації сторінок. Таблицю, малюнок або креслення, розміри якого більше формату А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування тексту або у додатках. Ілюстрації позначають словом «Рис.», «Мал.» і нумерують послідовно в межах розділу, крім ілюстрацій, поданих у додатках. Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка (наприклад: Рис. 1.2 – другий рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо в роботі подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами [104].

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) в межах розділу. У правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис

«Таблиця» із зазначенням її номера. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка (наприклад: «Таблиця 1.2» – друга таблиця першого розділу). Якщо в роботі одна таблиця, її нумерують за загальними правилами. При перенесенні частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово «Таблиця» і номер її вказують один раз праворуч над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова «Продовження табл.» і вказують номер таблиці (наприклад: «Продовження табл. 1.2»).

Формули в науковій кваліфікаційній роботі (якщо їх більше однієї) нумерують у межах розділу. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули в розділі, між якими ставлять крапку. Нумери формул пишуть біля правого поля аркуша на рівні відповідної формули у круглих дужках (наприклад: (3.1) – перша формула третього розділу).

Примітки до тексту і таблиць, в яких вказують довідкові і пояснювальні дані, нумерують послідовно в межах однієї сторінки. Якщо приміток на одному аркуші декілька, то після слова «Примітки» ставлять двокрапку, наприклад:

Примітки:

1. ...
2. ...

Якщо є одна примітка, то її не нумерують і після слова «Примітка» ставлять крапку.

5.2. Ілюстрації

Ілюструють наукові кваліфікаційні роботи, виходячи з певного загального задуму, за ретельно продуманим тематичним планом, що допомагає уникнути ілюстрацій

випадкових, пов'язаних із другорядними деталями тексту і запобігти невинуватим пропускам ілюстрацій до найважливіших тем. Кожна ілюстрація має відповідати тексту, а текст – ілюстрації. Назви ілюстрацій розміщують після їхніх номерів. За необхідності ілюстрації доповнюють пояснювальними даними (підрисунковий підпис). Підпис під ілюстрацією, як правило, має *чотири основних елементи*:

- 1) найменування графічного сюжету, що позначається скороченим словом «Рис.» («Мал.»);
- 2) порядковий номер ілюстрації, який вказується без знаку номера арабськими цифрами;
- 3) тематичний заголовок ілюстрації, що містить текст із якомога стислою характеристикою зображеного;
- 4) експлікацію, в якій деталі сюжету позначають цифрами, що виносять у підпис, супроводжуючи їх текстом. Експлікація не замінює загального найменування сюжету, а лише пояснює його [117].

Основними видами ілюстративного матеріалу в наукових кваліфікаційних роботах є креслення, технічний рисунок, схема, фотографія, діаграма і графік. Не варто оформлювати посилання на ілюстрації як самостійні фрази, в яких лише повторюється те, що міститься у підписі. У тому місці, де викладено зміст теми, пов'язаної з ілюстрацією, і де потрібно вказати на неї, розміщують посилання у круглих дужках «(рис. 3.1)», або зазначають «як це видно з рис. 3.1», або «як це показано на рис. 3.1». Якість ілюстрацій забезпечує їх чітке відтворення (електрографічне копіювання, мікрофільмування). Ілюстрації виконують чорним кольором на білому непрозорому папері. А у дисертації слід застосовувати лише штрихові ілюстрації й оригінали фотознімків.

5.3. Таблиці

Цифровий матеріал, як правило, повинен оформлюватися у вигляді таблиць.

Приклад побудови таблиці

Таблиця (номер) – Назва таблиці

Головка						Заголовки граф
Рядки						Підзаголовки граф

Боковик (заголовки рядків) Графи (колонки)

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву наводять жирним шрифтом. За логікою побудови таблиці, її логічний суб'єкт, або підмет (позначення тих предметів, які в ній характеризуються), розміщують у боковику, головці, чи в них обох, а не у прографці: логічний предмет таблиці, або присудок (тобто дані, якими характеризується присудок), – у прографці, а не в головці чи боковику. Кожен заголовок над графою стосується всіх даних цієї графи, а заголовок рядка в боковику – усіх даних цього рядка. Заголовок кожної графи в головці таблиці повинен бути коротким. Слід уникати повторів тематичного

заголовка в заголовках граф, одиниці виміру зазначати у тематичному заголовку, виносити до узагальнюючих заголовків слова, що повторюються. Боковик, як і головка, потребує лаконічності. Повторювані слова тут також виносять у об'єднувальні рубрики, загальні для всіх заголовків боковика слова розміщують у заголовку над ним. У прографці повторювані елементи, які мають відношення до всієї таблиці, виносять у тематичний заголовок або в заголовок графи; однорідні числові дані розміщують так, щоб їх класи збігалися; неоднорідні – посередині графи; лапки використовують тільки замість однакових слів, які стоять одне під одним. Заголовки граф повинні починатися з великих літер, підзаголовки – з малих, якщо вони складають одне речення із заголовком, з великих, якщо вони є самостійними. Висота рядків повинна бути не меншою 8 мм. Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не потрібно [104].

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті, таким чином, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку наукової роботи або з поворотом за стрілкою годинника. Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на наступну сторінку. При перенесенні таблиці на наступну сторінку назву вміщують тільки над її першою частиною. Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розміщувати одну частину під іншою в межах однієї сторінки. Якщо рядки або графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її головку, у другому – боковик. Якщо текст, який повторюється в графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінювати лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами «Те саме», а далі – лапками. Ставити

лапки замість цифр, марок, знаків, математичних і хімічних символів, які повторюються, не потрібно. Якщо цифрові або інші дані в будь-якому рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

5.4. Формули

При використанні формул необхідно дотримуватися певних правил. Найбільші (довгі і громіздкі) формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі і нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують всередині рядків тексту. Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів потрібно подавати безпосередньо під формулою в тій послідовності, в якій їх наведено у формулі. Значення кожного символу і числового коефіцієнта подається з нового рядка. Перший рядок пояснення починають зі слова «де» без двокрапки. Рівняння і формули виділяються в тексті вільними рядками. Вище і нижче кожної формули потрібно залишити не менше одного вільного рядка. Якщо рівняння не вміщується в один рядок, його слід перенести після знака рівності (=), або після знаків плюс (+), мінус (–), множення (x), ділення (:).

Нумерувати слід лише ті формули, на які є посилання в наступному тексті, інші нумерувати не рекомендується. Порядкові номери позначають арабськими цифрами в круглих дужках біля правого поля сторінки без крапок від формули до її номера. Номер, який не вміщується у рядку з формулою, переносять у наступний –

нижче формули. Номер формули при її перенесенні вміщують на рівні останнього рядка. Якщо формулу взято в рамку, то номер такої формули записують за рамкою з правого боку навпроти основного рядка формули. Номер формули-дробу подають на рівні основної горизонтальної риски формули. Номер групи формул, розміщених на окремих рядках і об'єднаних фігурною дужкою (парантезом), ставиться з правої сторони від вістря парантеза, яке знаходиться всередині групи формул і спрямовується в сторону номера [117].

Загальне правило пунктуації в тексті з формулами таке: формула входить до речення як його рівноправний елемент. Тому в кінці формул і в тексті перед ними розділові знаки ставлять відповідно до правил пунктуації. Двокрапку перед формулою ставлять лише у випадках, передбачених правилами пунктуації:

- коли у тексті перед формулою є узагальнююче слово;
- коли цього вимагає побудова тексту, що передус формулі.

Розділовими знаками між формулами, що йдуть одна під одною і не відокремлені текстом, можуть бути поставлені кома або крапка з комою безпосередньо за формулою до її номера. Розділові знаки між формулами при парантезі ставлять всередині парантеза. Після таких громіздких математичних виразів, як визначники і матриці, можна розділові знаки не застосовувати.

5.5. Цитування та посилання на використані джерела

При написанні наукових кваліфікаційних робіт необхідно посилатися на джерела, матеріали, окремі результати, які використовувалися в ній; ідеї та висновки, на яких розроблялися проблеми; завдання, питання, вивченню яких присвячена науково-дослідницька робота. Потрібну інформацію щодо особливостей складання бібліографічних посилань надає Національний стандарт ДСТУ 8302:2015. *«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*, який визначає види бібліографічних посилань, правила та особливості їх складання і розміщення у документах. Стандарт розроблено фахівцями Книжкової палати України імені Івана Федорова, його дія поширюється на бібліографічні посилання в опублікованих і неопублікованих документах незалежно від носія інформації.

Посилання дають змогу відшукати і перевірити достовірність відомостей про цитування документа, необхідну інформацію щодо нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Посилатися слід на останні видання публікацій. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли вони містять матеріал, який не включено до останнього видання. Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді у посиланні необхідно точно вказувати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на яке дано посилання в науково-дослідницькій роботі. Посилання у тексті наукової кваліфікаційної роботи на джерела слід зазначати порядковим номером за переліком

посилань, що виділяються двома квадратними дужками, наприклад, «...у працях [1–7]...». Допускаються посилання на джерела у виносах, при цьому оформлення посилання повинно відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань із зазначенням номера. Рекомендується в основному тексті або у кінцевих абзацах розділів давати посилання на особисті наукові праці. Посилання на ілюстрації наукової роботи вказують порядковим номером ілюстрації, наприклад: «рис. 1.2». Посилання на формули наукової кваліфікаційної роботи вказують порядковим номером формули в дужках, наприклад: « ... у формулі (2.1)». На всі таблиці науково-дослідницької роботи повинні бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» в тексті пишуть скорочено, наприклад: « ... в табл. 1.2». У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації потрібно вказувати скорочено «див.», наприклад: «див. табл. 1.3».

Для підтвердження власних аргументів щодо посилань на авторитетні джерела або для критичного аналізу того чи іншого друкованого твору, слід наводити цитати. Науковий етикет вимагає точного відтворення цитованого тексту, без найменшого спотворення змісту джерела [117].

Загальні вимоги до цитування:

- текст цитати починається і закінчується лапками та наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку (у таких випадках використовується вираз «так званий»);

- цитування має бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручування думок автора. Допускається пропуск слів, речень, абзаців за умови, якщо це не спотворює авторського тексту. Такі пропуски позначаються трьома крапками, вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, в кінці). Якщо перед вилученим текстом (...) або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;
- при непрямому цитуванні слід бути гранично точним у викладенні думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів. Посилатися при цьому слід на джерело непрямого цитування, наприклад: (цит. за:...);
- цитування не повинно бути надмірним або недостатнім. В обох випадках це може вплинути на рівень наукової роботи: надмірне цитування створює враження її компілятивності, а недостатнє – знижує наукову цінність викладеного матеріалу;
- якщо необхідно виявити власне ставлення до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання;
- якщо виникає необхідність виділити в цитаті деякі слова, зробити застереження, то одразу після цього ставиться крапка, потім тире і вказуються ініціали автора наукової роботи, а весь текст застереження береться у круглі дужки. Наприклад: (курсив наш. – М.С.), (підкреслено мною. – М.С.), (розрядка моя. – М.С.).

БІБЛІОГРАФІЧНЕ ПОСИЛАННЯ (загальні правила складання)

*відповідно до ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»,
запровадженого в дію в Україні 01.07.2016*

Бібліографічне посилання – сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний у тексті документа інший документ, що є необхідним й достатнім для його загальної характеристики, ідентифікування та пошуку.

Об’єкт бібліографічного посилання – всі види опублікованих і неопублікованих документів, їхні окремі складники або групи документів на будь-яких носіях.

Знак виноски – умовна позначка у вигляді арабських цифр (порядкових номерів), літер чи астериска (зірочки), що використовують для пов’язування підрядкових і позатекстових бібліографічних посилань з частиною основного тексту документа [38].

Бібліографічне посилання призначено для ідентифікування, загальної характеристики та пошуку документа, що є об’єктом бібліографічного посилання.

Стандарт містить інформацію про:

- види бібліографічних посилань та правила їхнього складання;
- особливості складання комплексного бібліографічного посилання;
- особливості складання бібліографічного посилання на електронний ресурс;
- особливості складання бібліографічного посилання на архівний документ.

Види бібліографічних посилань та правила їх складання

Бібліографічні посилання розрізняють залежно від складу елементів бібліографічного запису, місця розташування в документі, повторності наведення та вмісту бібліографічних записів.

Види бібліографічних посилань:

- за складом елементів бібліографічного запису:
 - *повне;*
 - *коротке;*
- за місцем розташування в документі:
 - *внутрішньотекстове;*
 - *підрядкове;*
 - *позатекстове;*
- за повторністю наведення посилань на один і той самий об'єкт:
 - *первинне;*
 - *повторюване;*
- за вмістом бібліографічних записів – *комплексне бібліографічне посилання.*

За складом елементів бібліографічного запису *повне бібліографічне посилання* містить усі обов'язкові елементи, що використовують для загальної характеристики, ідентифікації й пошуку об'єкта посилання; *коротке бібліографічне посилання* містить частину обов'язкових елементів, які використовують тільки для пошуку об'єкта посилання.

Внутрішньотекстові, підрядкові та позатекстові бібліографічні посилання містять такі елементи:

- заголовок бібліографічного запису (ім'я автора);
- основну назву документа;

- відомості, що належать до назви (для підрядкового посилання);
- відомості про відповідальність (особи або організації, які брали участь у створенні документа);
- відомості про повторність видання (містять інформацію про зміни й особливості цього видання відносно попереднього);
- вихідні дані (містять відомості про місце видання (випуску), видавця та рік випуску документа);
- позначення та порядковий номер тому, номера чи випуску документа;
- відомості про обсяг документа;
- назву документа, в якому опубліковано об'єкт посилання;
- відомості про місцезнаходження об'єкта посилання – номер сторінки в документі (у разі посилання на його частину);
- примітки (у посилання на електронний ресурс, депоновану наукову роботу тощо) [38].

Внутрішньотекстове бібліографічне посилання

Внутрішньотекстове бібліографічне посилання застосовують, якщо значну частину відомостей про об'єкт посилання внесено до тексту документа. Використовують для зручнішого читання тексту та заощадження місця у невеликих за обсягом документах. Розміщують безпосередньо в тексті документа у круглих дужках. Знак «крапка й тире» («.—») замінюють знаком «крапка». Може бути у повній або короткій формі. Рекомендовано складати в короткій формі.

Наприклад:

(Вища школа. 2019. № 5. С. 28–38);

(Інформаційний збірник для освітян. 2020. № 1. С. 3–95);
(Нова педагогічна думка. 2019. № 1. С. 13–16);
(Рівне : Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, 2017. С. 119);
(Методологія та методика аналізу якості освіти. Рівне, 2017. 178 с.);
(Книжкова палата України : сайт. URL: <http://www.ukrbook.net/>).

З цього приводу Р. В. Павелків та Є. М. Харченко у навчальному посібнику «Геронтопсихологія: медико-біологічні та соціально-психологічні аспекти старіння» (Київ, 2020. С. 193) писали: «оскільки більшість країн, що розвиваються...».

О. Чернявська звернула увагу на мистецький аспект підготовки фахівців культури у навчальних закладах України (Вища школа. 2019. № 12).

Підрядкове бібліографічне посилання

Підрядкове бібліографічне посилання на джерела інформації використовують за умов, якщо всередині тексту документа його розмістити неможливо або небажано, щоб не переобтяжувати текст та не ускладнювати його читання. Розміщують як примітку в нижній частині сторінки, відмежовуючи від основного тексту горизонтальною рисою. Пов'язують із текстом за допомогою знаків виноски, які подають на верхній лінії шрифту після відповідного фрагмента в тексті (наприклад: Текст²¹) та перед підрядковим посиланням (наприклад: ²¹ Посилання). Знаки виноски відокремлюють від тексту проміжком.

Можна застосовувати наскрізне нумерування в межах усього документа чи в межах його окремої глави (розділу, частини тощо). Можна наводити у повній або короткій формі [38].

Наприклад:

Повна форма:

² Рівненський державний гуманітарний університет: витоки, становлення, сьогодення : зб. нарисів / упоряд. М. Шумелянко-Тайгурській. Рівне : Вид. О. Зень, 2012. С. 240–250.

³ Давидюк Р. П. Методика викладання історії у вищій школі : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне : РДГУ, 2018. С. 93–97.

Коротка форма:

² Рівненський державний гуманітарний університет: витоки, становлення, сьогодення. Рівне, 2012. С. 240–250.

³ Давидюк Р. П. Методика викладання історії у вищій школі. Рівне, 2018. С. 93–97.

У підрядковому бібліографічному посиланні на електронний ресурс віддаленого доступу за наявності в тексті бібліографічних відомостей, що його ідентифікують, дозволено зазначати тільки електронну адресу, використовуючи замість слів «Режим доступу» аббревіатуру «URI» або «URL».

Наприклад:

У тексті:

Кодекс академічної доброчесності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти*

У підрядковому посиланні:

*URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Кодекс-академічної-доброчесності.pdf> (дата звернення – 15.10.2019 р.).

Позатекстове бібліографічне посилання

Позатекстове бібліографічне посилання використовують переважно у наукових виданнях у разі багаторазових посилань на одні й ті самі документи. Наводять як перелік бібліографічних записів і розміщують наприкінці основного тексту документа, зазначаючи «Список бібліографічних посилань». Нумерують у межах усього документа або в межах окремих глав, розділів, частин тощо (арабськими цифрами). Сукупність позатекстових бібліографічних посилань, оформлених як перелік бібліографічних записів, не можна вважати бібліографічним списком (списком використаних джерел) чи покажчиком, що мають самостійне значення як бібліографічні посібники. Проте, текст документа можна пов'язувати знаками виноски з бібліографічним списком використаних джерел [38].

У позатекстовому бібліографічному посиланні повторюють бібліографічні відомості про об'єкт посилання, який згадано в тексті документа.

Наприклад:

У тексті:

«... про що зазначено у законі України «Про освіту»³».

У позатекстовому посиланні:

3. Про освіту : Закон України за станом на 11 трав. 2018 р. / Верховна Рада України. Київ : Вид. Паливода А.В., 2018. 125 с. (Закони України).

Позатекстове бібліографічне посилання пов'язують із фрагментом тексту документа, до якого воно належить, за допомогою знаків виноски, які виносять на верхню лінію

шрифту після відповідного тексту та перед позатекстовим посиланням.

Наприклад:

У тексті:

Питання забезпечення модернізації навчально-методичної підготовки студентів в закладах освіти різного рівня акредитації викладено у навчальному посібнику «Педагогіка і методика навчання у вищій школі» (автор Зайченко І. В.)²¹

У позатекстовому посиланні:

²¹ Зайченко І. В. Педагогіка і методика навчання у вищій школі : підручник / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2019. 511 с.

Або складають в одну лінію зі шрифтом основного тексту (у квадратних дужках у тексті та без дужок перед позатекстовим посиланням).

У тексті:

Питання забезпечення модернізації навчально-методичної підготовки студентів в закладах освіти різного рівня акредитації викладено у навчальному посібнику «Педагогіка і методика навчання у вищій школі» (автор Зайченко І. В.) [27].

У позатекстовому посиланні:

27. Зайченко І. В. Педагогіка і методика навчання у вищій школі : підручник / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2019. 511 с.

Якщо у тексті згадують конкретну частину документа, після неї можна зазначати (у квадратних дужках) порядковий номер позатекстового посилання та сторінку, на якій подано цей об'єкт посилання. Між поданими відомостями проставляють знак «кома».

У тексті:

[5, с. 34]; [5, с. 193].

У позатекстовому посиланні:

5. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підруч. за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ : ЦУЛ, 2019. 384 с.

Якщо посилання в тексті подають на документ, авторами якого є одна, дві чи три особи, у квадратних дужках зазначають їхні прізвища, розділяючи знаком «кома».

У тексті:

[Палеха, Іванова, Черепуха].

У посиланні:

Палеха Ю. І., Іванова І. О., Черепуха Л. О. Бібліотечне фондознавство : навч. посіб. / М-во освіти і науки України ; за заг. ред. Ю. І. Палехи. Київ : Ліра-К, 2020. 276 с.

Якщо посилання в тексті подають на документ, авторами якого є чотири та більше осіб, у квадратних дужках зазначають тільки його назву.

У тексті:

[Біотехнологія з основами екології].

У посиланні:

Біотехнологія з основами екології : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. спец. 101 – «Екологія» і 104 – «Біологія» / І. М. Трохимчук та ін. ; М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Київ : Кондор, 2019. 302 с.

Якщо в тексті є посилання на таку саму книгу того самого автора, але видану в іншому році, після прізвища автора зазначають відомості про рік її виходу та сторінки, на яких подано об'єкт посилань, розділяючи ці відомості знаком «кома».

Наприклад:

[Малафійк І. В., 2005, с. 118];

[Малафійк І. В., 2009, с. 219].

Дозволено у посиланні в тексті скорочувати довгі назви документів, позначаючи останні видалені слова знаком «три крапки».

У тексті:

[Вища педагогічна освіта..., с. 93].

У позатекстовому посиланні:

Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область : монографія / АПН України, Асоц. ректорів пед. ун-тів Європи, Ін-т вищої освіти ; за заг. ред. Р. М. Постолювського. Київ : Знання України, 2010. 383 с.

Якщо об'єктом позатекстового посилання є багаточастинний документ, у посиланні в тексті потрібно зазначати номер тому (частини) або випуску.

У тексті:

[Макаренко, т. 1, с. 205–207].

У позатекстовому посиланні:

Макаренко А. Вибрані твори : у 2-х т. Київ, 1950. Т. 1. 534 с.

Якщо у тексті наведено відомості про кілька об'єктів посилань, їх відділяють один від одного знаком «крапка з комою».

[Вокальчук, 2017; Кузьмич, 2018];

[2, с. 15; 8, с. 20].

Повторне бібліографічне посилання

Повторне бібліографічне посилання на один і той самий документ або його частину наводять у скороченій формі за умови, що всі потрібні для ідентифікування та пошуку цього документа бібліографічні відомості зазначено у первинному посиланні на нього.

Повторне бібліографічне посилання може бути:

- внутрішньотекстове;
- підрядкове;
- позатекстове.

До повторного бібліографічного посилання дозволено долучати елементи, що не увійшли до складу первинного бібліографічного посилання, однак є потрібними для ідентифікування документа. У повторному бібліографічному посиланні на документ, авторами якого є одна, дві або три особи, подають заголовок бібліографічного запису, основну назву та номер сторінки [38].

Наприклад:

Внутрішньотекстове посилання

Первинне:

(Дичківська І. М. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних закладів до інноваційної педагогічної діяльності: теорія і методика. Рівне, 2017. 372 с.).

Повторне:

(Дичківська І. М. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних закладів до інноваційної педагогічної діяльності. С. 235).

Підрядкове посилання

Первинне:

¹ Давидюк Р. П. Методика викладання історії у вищій школі. Рівне, 2018. 134 с.

Повторне:

³ Давидюк Р. П. Методика викладання історії у вищій школі. С. 73.

У повторному бібліографічному посиланні на документ, авторами якого є чотири та більше осіб, подають основну назву та номер сторінки.

Внутрішньотекстове посилання

Первинне:

(Педагогіка вищої школи : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / В. П. Андрущенко та ін. Київ, 2009. 255 с.).

Повторне:

(Педагогіка вищої школи. С. 27).

Позатекстове посилання

Первинне:

7. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / О. В. Малихін та ін. Київ, 2014. 260 с.

Повторне:

14. Методика викладання у вищій школі. С. 139.

У повторному бібліографічному посиланні дозволено застосовувати скорочування довгих назв, позначаючи видалені останні слова назви знаком «три крапки».

Наприклад:

Позатекстове посилання

Первинне:

12. Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Рівне, 2006. 431 с.

Повторне:

23. Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії... . С. 312.

У повторному бібліографічному посиланні на багатотомний документ, авторами якого є одна, дві або три особи, подають заголовок бібліографічного запису, основну

назву (або тільки основну назву, якщо заголовок немає), номер тому, сторінки.

Наприклад:

Підрядкове посилання

Первинне:

¹ Макаренко А. С. Вибрані твори : в 3 т. Т. 1. Київ, 1983. 517 с.

Повторне:

³ Макаренко А. С. Вибрані твори : в 3 т. Т. 1. С. 350.

У повторному бібліографічному посиланні на серіальний документ, яке подають безпосередньо за первинним бібліографічним посиланням, зазначають його основну назву, а також ті відомості, що відрізняються від відомостей у первинному посиланні – рік, номер (у періодичному виданні), випуск (у продовжуваному виданні), число, місяць (у газетах), а також номер сторінки.

Наприклад:

Внутрішньотекстове посилання

Первинне:

(Інформаційний збірник для освітян. Київ, 2019. Вип. 3. 96 с.).

Повторне:

(Інформаційний збірник для освітян. 2020. Вип. 5. С. 12).

У повторному бібліографічному посиланні на патентний документ подають позначення виду документа, його номер, назву країни, що видала цей документ, та сторінку, на якій розміщено об'єкт посилання в патентному документі.

Наприклад:

Позатекстове посилання

Первинне:

10. Петрівський Я. Б., Тимчук М. В.,
Петрівський В. Я. Спосіб створення протифільтраційного
колекторного екрану у масиві гірських порід під
техногенним скупченням промислових відходів : пат. 68052
Україна, МПК (2012.01), E02D31/00 ; заявл. 12.09.2011 ;
опубл. 12.03.2012, Бюл. № 5. 12 с.

Повторне:

12. Пат. 68052 Україна. С. 3.

У повторному бібліографічному посиланні на
нормативний документ зі стандартизації (стандарти з
позначками ДСТУ, ДСТУ ГОСТ, ДСТУ ISO, СОУ тощо)
подають його позначку, номер разом із роком затвердження
та номер сторінки.

Наприклад:

Підрядкове посилання

Первинне:

¹ ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація.
Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила
складання. Київ, 2016. 16 с. (Національний стандарт
України).

Повторне:

³ ДСТУ 8302:2015. С. 7.

Якщо первинне й повторне бібліографічні посилання
на одну й ту саму сторінку (сторінки) документа розміщено
одне за одним, текст повторного посилання замінюють
словами «Там само» («Там же» – рос. мовою, «Ibid» –
латин. мовою).

Наприклад:

Підрядкове посилання

¹ Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ, 1991. Т. 3. С. 130–190.

³ Там само.

У повторному бібліографічному посиланні на іншу сторінку одного й того самого документа до слів «Там само» («Там же» або «Ibid») додають номер цієї сторінки.

Наприклад:

Внутрішньотекстове посилання

Первинне:

(Янцур М. С. Словник-довідник з професійної орієнтації. Київ, 2013. С. 119).

Повторне:

(Там само. С. 73).

У повторному бібліографічному посиланні на багаточастинний документ, крім номера сторінки, зазначають номер тому (частини, випуску тощо).

Наприклад:

Позатекстове посилання

Первинне:

16. Енциклопедія історії України : в 10 т. / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій, Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 10. С. 513–518.

Повторне:

17. Там само. Т. 3. С. 15.

Якщо у складі первинного та повторного бібліографічних посилань, наведених одне за одним, є аналітичні бібліографічні записи на різні публікації, які розміщено в одному й тому самому періодичному чи продовжуваному виданні, у повторному посиланні замість бібліографічних відомостей про цей документ, що

збігаються з бібліографічними відомостями у первинному посиланні, наводять слова «Там само» («Там же» або «Ibid»).

Наприклад:

Позатекстове посилання

Первинне:

7. Гриценко Л., Лисенко Л. Моніторинг якості освіти: компетентнісно-діагностична наукова позиція. *Вища шк.* 2019. № 12. С. 26–36.

Повторне:

8. Савенко І. Організаційно-педагогічні умови дизайнерської підготовки майбутніх учителів технологій. *Там само.* С. 47–57.

Якщо у повторному бібліографічному посиланні, поданому не після первинного, є бібліографічний запис на один і той самий документ, створений одним, двома або трьома авторами, в ньому подають заголовок бібліографічного запису, а основну назву та наступні за нею повторювані елементи заміняють скороченими словами: «Зазнач. твір» («Зазначений твір»), «Цит. твір» («Цитований твір»), «Указ. соч.» («Указанное сочинение» – рос. мовою), «Цит. соч.» («Цитированное сочинение» – рос. мовою), «Op. cit.» («Opus citato» – латин. мовою). У повторному бібліографічному посиланні на інший том (частину), іншу сторінку після цих слів зазначають номер цього тому (частини), цієї сторінки.

Наприклад:

Підрядкове посилання

Первинне:

¹ Пашук І. Г. Літературно-красназавча енциклопедія Рівненщини. Рівне, 2005. С. 73.

Повторне:

³ Пашук І. Г. Зазнач. твір. С. 44.

Комплексне посилання

Якщо в бібліографічному посиланні використано кілька об'єктів посилання, їх об'єднують в одне – комплексне посилання.

У комплексному посиланні кілька об'єктів бібліографічного посилання подають в алфавітному чи хронологічному порядку або за алфавітом назв мов, тобто за принципом єдиної графічної основи – кириличної, латинської тощо, або кожною мовою окремо.

Комплексне посилання може бути :

- внутрішньотекстовим;
- підрядковим;
- позатекстовим;

а також містити:

- первинні посилання;
- вторинні посилання.

Якщо кілька бібліографічних посилань у складі комплексного посилання мають ідентичні заголовки (один і той самий автор кількох праць), у другому й наступних посиланнях ці заголовки можна замінити словами: «його ж», «її ж» («его же», «ее же», «их же» – рос. мовою або «Idem», «Eadem», «Ibidem» – латин. мовою) [38].

Наприклад:

Підрядкове комплексне посилання:

Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX ст.) : монографія. Рівне, 2010. С. 117 ; Її ж. Гендерна психологія: практикум : навч. посіб. Рівне, 2012. С. 123.

Ідентичні заголовки у бібліографічних посиланнях у складі комплексного посилання можна не наводити. У цьому разі після заголовка в першому посиланні ставлять знак «двокрапка», а перед основною назвою наступного

бібліографічного посилання проставляють його порядковий номер.

Наприклад:

Позатекстове комплексне посилання:

12. Дичківська І. М.: 1) Педагогіка М. Монтессорі: виклики сучасності: монографія. Рівне, 2016. С. 101;
2) Порівняльна педагогіка: навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. С. 138.

Особливості складання бібліографічного посилання на електронний ресурс

Електронні ресурси – це інформаційні ресурси, які використовуються за допомогою комп'ютера, що потребують використання периферійного пристрою або зв'язку з мережею Інтернет.

Залежно від режиму доступу електронні ресурси поділяють на електронні ресурси локального та віддаленого доступу.

Електронний ресурс локального доступу – електронний ресурс, що має вихідні відомості, розміщений на електронному носіїві, призначеному для використання в режимі прямого доступу.

Електронний ресурс віддаленого доступу – електронний ресурс, що має електронну адресу, потенційно доступний через глобальні телекомунікаційні мережі (зокрема Інтернет) необмеженому колу користувачів.

За видом інформації, призначеної для сприйняття, розрізняють такі електронні ресурси: електронні дані, електронні програми, електронні дані та програми. Джерелами інформації для складання бібліографічного посилання на електронний ресурс є титульний екран, основне меню, програма, головна сторінка сайту чи

порталу, що містять відомості про автора, назву, відповідальність, перевидання (версію), місце та рік видання. Основним джерелом інформації є титульний екран. За потреби використовують й інші джерела інформації: етикетку на фізичному носіїві електронного ресурсу, технічну та іншу супровідну документацію до нього або контейнер, коробку, конверт тощо (згідно з ДСТУ 7157:2010. *«Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості»*). Бібліографічне посилання складають як на електронні ресурси загалом (електронні документи, бази даних, портали чи сайти, веб-сторінки, форуми тощо), так і на їхні складники (розділи та частини електронних документів, порталів чи сайтів; публікації в електронних серіальних документах, повідомлення на форумах тощо). Якщо є зміни в змісті електронного ресурсу – доповнено зміст або вилучено з нього певну інформацію, модифіковано мову програмування або операційної системи тощо, у бібліографічному посиланні наводять ці відомості, які крім слова «видання» (наприклад, «2-ге вид., доповнене»), можуть містити слова «версія» (наприклад, «Версія 3.1»), «рівень» (наприклад, «Тренувальний рівень»), «модифікація» (наприклад, «Третя модифікація»). У бібліографічному посиланні після відомостей про відповідальність дозволено не подавати відомості про вид електронних даних чи програм, наприклад: електронні текстові дані (скорочено – електрон. текст. дані), електронні графічні дані (електрон. граф. дані), електронний журнал (електрон. журн.), електронні картографічні дані (електрон. картогр. дані), електронна пошукова програма (електрон. пошук. прог.) тощо.

У бібліографічному посиланні на електронний ресурс локального доступу після вихідних даних подають

відомості про кількість фізичних одиниць (арабськими цифрами) та вид носія інформації (наприклад, електронний оптичний диск). У дужках можна подавати відомості про вид оптичного диска (CD-R, CD-RW, DVD-R тощо) [38].

Наприклад:

Підрядкове посилання

¹ Провідні освітянські бібліотеки в просторі і часі: моніторинг діяльності [Електронний ресурс] : довід. стат. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; уклад.: О. Л. Гончаренко, І. І. Хемчян. Київ, 2019. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

У примітці до бібліографічного посилання на електронний ресурс подають відомості, необхідні й достатні для пошуку та характеристики технічних специфікацій цього електронного ресурсу, в такій послідовності:

- системні вимоги;
- відомості про доступ;
- дата оновлення документа або його частини;
- електронна адреса;
- дата звернення до документа.

Відомості про доступ до електронного ресурсу подають у бібліографічних посиланнях на документи з комп'ютерних мереж, а також із повнотекстових баз даних, доступ до яких здійснюють на договірній основі або за передплатою (наприклад, юридична інформаційно-пошукова система «Консультант», автоматизована бібліотечна інформаційна система «УФД/Бібліотека» тощо).

Наприклад:

Позатекстове посилання

3. Про проведення VI Українсько-польського форуму «Освіта для сучасності» в Україні [Електронний ресурс] :

наказ / Склад колегіального органу ; Нац. акад. пед. наук ; МОН України від 30.06.2015 № 32/684. Документ не було опубліковано. Доступ із юридичної інформ.-пошукової системи «Консультант».

Відомостям про дату (день, місяць, рік) останнього оновлення електронного ресурсу віддаленого доступу (його частини) передують слова «Дата оновлення». Ці відомості в бібліографічному посиланні наводять перед відомостями про режим доступу («URI», «URL»).

Наприклад:

Підрядкове посилання

¹ Звернення Голови Верховної Ради України Дмитра Разумкова з нагоди Дня Гідності та Свободи. *Голос України* : електрон. версія газ. 2020. № 220 (7477). Дата оновлення: 24.11.2020. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 27.11.2020).

Для позначення електронної адреси електронного ресурсу віддаленого доступу в примітці дозволено замість слів «Режим доступу» (чи «Доступ») або їхнього еквівалента іншою мовою (наприклад, «Available from») застосовувати аббревіатури «URI» (Uniform Resource Identifier – Уніфікований ідентифікатор ресурсу) або «URL» (Uniform Resource Locator – Уніфікований показник ресурсу).

Якщо електронний ресурс має унікальний ідентифікатор DOI (Digital Object Identifier – Ідентифікатор цифрового об'єкта) або інший постійний ідентифікатор, замість електронної адреси цього ресурсу рекомендовано зазначати його ідентифікатор.

Інформацію про протокол доступу до електронного ресурсу (http, ftp тощо) та його електронну адресу наводять у форматі «URI» або «URL».

Довгу електронну адресу можна переносити на наступний рядок. У цьому випадку останнім у першому рядку має бути знак «навискісна риска» («/»).
Наприклад:

Підрядкове посилання

²¹ Костенко Л. Стоїть у ружах золота колиска: вірш / Ліна Костенко // Facebook. Ліна Костенко. URL: <https://ukua.facebook.com/LinaKostenkoUkr/photos/a.1574020686166336/2658783991023328/?type=3&theater>. – Назва з екрану. – (дата публікації: 12.05.2020 ; дата перегляду: 13.05.2020).

Для запобігання помилок у наведенні електронної адреси рекомендовано подавати її в один рядок.

Дозволено подавати відомості про інше місцезнаходження чи форму електронного ресурсу, використовуючи слова «Також доступний» (наприклад, «Також доступний у PDF:...») чи подібні еквівалентні фрази (наприклад, «Відомості доступні також в Інтернеті:...»).

Після електронної адреси подають відомості про дату звернення до електронного ресурсу віддаленого доступу: число, місяць і рік (в круглих дужках) після слів «дата звернення».

Наприклад:

Позатекстове посилання

7. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 15.11.2019).

У бібліографічному посиланні на електронні ресурси локального та віддаленого доступу в примітці можна не подавати відомостей про джерело назви («Назва з етикетки диска», «Назва з екрана» тощо).

Особливості складання бібліографічного посилання на архівний документ

Бібліографічне посилання на архівний документ дає можливість ідентифікувати його та визначати місцезнаходження в архіві, музеї, бібліотеці тощо. Бібліографічне посилання на архівний документ складають за загальними правилами з урахуванням зазначених далі особливостей.

У бібліографічному посиланні на архівний документ відомості про об'єкт посилання відокремлюють від пошукових даних знаком «дві навскісні риски» (« // ») з проміжками до та після нього [38].

Наприклад:

Підрядкове посилання

³Діяльність історичної секції при ВУАН та зв'язаних з нею історичних установ Академії в 1929–1930 рр. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 10. Оп. 9. Спр. 1686. 30 арк.

Для позначення пошукових даних архівного документа використовують такі скорочення слів: «Ф.» («Фонд»), «Оп.» («Опис»), «К.» («Картон»), «Спр.» («Справа»), «Од. зб.» («Одиниця зберігання»), «Арк.» («Аркуш»). Між елементами пошукових даних ставлять знак «крапка».

Наприклад:

Внутрішньотекстове посилання

(ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп.1. Спр. 346. Арк. 5–10).

Бібліографічне посилання на архівний документ може містити такі елементи:

- заголовок бібліографічного запису (ім'я автора);
- основну назву документа;

- відомості, що належать до назви (пояснюють і доповнюють її);
- відомості про відповідальність (містять інформацію про осіб і/або організації, які брали участь у створенні документа);
- пошукові дані архівного документа;
- примітки.

Пошукові дані архівного документа містять такі відомості:

- назву архіву;
- номер архівного фонду;
- номер опису;
- номер справи (одиниці зберігання) за описом;
- місцезнаходження об'єкта посилання (кількість аркушів загалом чи аркуш, на якому подано об'єкт посилання).

Наприклад:

Позатекстове посилання

1. ЦДАВО України, Ф. 166. Оп. 5. Спр. 439, 14 арк.

Назву архіву подають у вигляді аббревіатури чи скорочення, які прийнято в архівній галузі. Розшифрування аббревіатури наводять у списку скорочень, який додають до тексту. Якщо списку скорочень немає, назву архіву подають повністю або скорочують окремі слова та словосполучення згідно з ДСТУ 3582, ДСТУ 7093, ГОСТ 7.12.

Повну або скорочену назву архіву можна подавати після аббревіатури.

Наприклад:

ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України); ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів

України, м. Київ); ЦДІАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів).

У повторному бібліографічному посиланні назву архіву наводять у вигляді аббревіатури або в скороченій формі.

Номер архівного фонду наводять після назви архіву, зазначаючи ті необхідні елементи пошукових даних, які прийнято подавати саме в цьому архіві. Після номера архівного фонду в круглих дужках може бути зазначено його назву.

Наприклад:

Державний архів Львівської області. Ф. 297 (Фонд «Товариство «Академічне братство» у Львові. 1880–1922 рр.»).

Якщо номера архівного фонду немає, після назви архіву подають назву цього архівного фонду у називному відмінку.

Наприклад:

Держархів Донецької обл. Фонд Донецького обкому КП(б)У.

Внутрішньотекстове бібліографічне посилання на архівний документ, як правило, містить тільки пошукові дані цього документа.

Наприклад:

Внутрішньотекстове посилання

(ЦДІАЛ України. Ф. 183. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 10).

За потреби можна наводити його повний опис.

Наприклад:

Внутрішньотекстове посилання

(Наукове товариство імені Шевченка // Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7).

У підрядкових і позатекстових бібліографічних посиланнях рекомендовано наводити відомості про архівний документ – об’єкт посилання (його заголовок та основну назву або тільки його основну назву; відомості, що належать до назви тощо) та пошукові дані.

Наприклад:

Позатекстове посилання

7. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія ; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3.

Проте, можна наводити у підрядкових і позатекстових посиланнях на архівний документ тільки пошукові дані цього документа за умови, якщо основні відомості про нього є в тексті. Якщо справа (одиниця зберігання) чи певний архівний документ, який зберігають у цій справі, не має назви, її формулює дослідник. У цьому разі назву справи подають у квадратних дужках до або після пошукових даних про документ.

Наприклад:

Позатекстове посилання

19. [Праці П. К. Грімстед] // ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 7. Спр. 19. 284 арк.

або:

19. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 7. Спр. 19. 284 арк. [Праці П. К. Грімстед].

Якщо потрібно зазначити автора та назву або тільки назву справи, в якій зберігають архівний документ – об’єкт посилання, ці відомості подають після пошукових даних у круглих дужках.

Наприклад:

Підрядкове посилання

³Науковий архів Інституту історії України НАН України. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 170. № 1. Арк. 5. (План праці НДКІУ на 1924 р.).

У примітках можна наводити відомості про автентичність, автографічність, мову, спосіб відтворювання, відомості про особливості зовнішнього вигляду архівного документа, про його опублікування тощо. Примітки подають після пошукових даних.

Наприклад:

Підрядкові посилання

* ЦДАВО України. Ф. 3866. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 1–37. Копія.

²ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 45. Оригінал. Рукопис.

Якщо текст архівного документа розміщено на зворотному боці аркуша, у пошукових даних бібліографічного посилання зазначають слово «зворот» у скороченій формі – «зв.».

Наприклад:

Позатекстове посилання

23. Лист Голови Співки «Чорнобиль» Г. Ф. Лепіна на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Співки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64, 64 зв., 71.

Бібліографічні посилання на архівні документи із зарубіжних архівів подають мовою певної країни згідно з прийнятими в цій країні та в цьому архіві правилами описування та складання посилань (зі скороченнями).

Наприклад:

Внутрішньотекстове посилання

(APw Lublinie. Zespol 95. Sygn.125. K. 6–7).
Підрядкове посилання 11 Sygn.126. Wisyta Generalna
dekanatu Patenskiego w roku 1793. 1793 r. 57 k.

Позатекстове посилання

17. Государственный архив Российской Федерации.
Ф. Р-7008. Украинская библиотека им. С.Петлюры в
Париже. 1922–1940. Оп. 1. Д. 65. Каталог книг по истории
Украины и другим вопросам на украинском языке, 1908–
1940. 80 л.

5.6. Скорочення слів і словосполучень

Застосування скорочень слів і словосполучень у
бібліографічних описах регламентується ДСТУ 3582:2013.
*«Інформація та документація. Бібліографічний опис.
Скорочення слів і словосполучень в українській мові.
Загальні вимоги та правила»*, ГОСТ 7.12–93. *«СИБИД.
Библиографическая записъ. Сокращение слов на русском
языке. Общие требования и правила»*, ДСТУ 7093:2009.
*«Система стандартів з інформації, бібліотечної та
видавничої справи. Бібліографічний запис. Скорочення слів і
словосполук, поданих іноземними європейськими мовами»*.
Крім того, існують загальноприйняті правила скорочення
слів і словосполучень, які застосовуються при написанні
рефератів, курсових, кваліфікаційних дипломних
(бакалаврських та магістерських) робіт, статей, дисертацій.
При цьому використовуються такі способи:

- пишуть лише перші літери слова (наприклад, ч. – частина, ст. – стаття);
- залишають тільки частину слова без закінчення й суфікса (наприклад, абз. – абзац, укр. – український);

- пропускають відразу кілька літер у середині слова, а замість них застосовують дефіс (наприклад, ун-т – університет, вид-во – видавництво).

Потрібно бути уважним, використовуючи й такі види скорочень, як буквені аббревіатури, складноскорочені слова, умовні скорочення за початковими літерами слів або частинами слів (наприклад: ЗВО, профспілка). Якщо необхідно позначити складний термін такою аббревіатурою, то її варто вказувати відразу ж після відповідного терміна (наприклад: засоби масової інформації (ЗМІ)). Далі цілою аббревіатурою можна користуватися без розшифровування. Під час написання наукової кваліфікаційної роботи потрібно дотримуватися загальноприйнятих графічних скорочень за початковими літерами слів або за частинами таких слів: та ін. (та інше), т.б. (тобто), і под. (і подібне), ст. (століття), рр. (роки), н.е. (нашої ери), обл. (область), гр. (громадянин), доц. (доцент), акад. (академік). При посиланнях на джерела використовують такі скорочення: див. (дивись), пор. (порівняй), напр. (наприклад), т.т. (томи). Слід пам'ятати, що всередині речень слова «та інші», «та інше» не прийнято скорочувати [104].

5.7. Оформлення списку використаних джерел

Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарату, який містить їх бібліографічні описи і розміщується після висновків. Він свідчить про обсяг використаних автором джерел, про рівень вивчення стану досліджуваної проблеми і навичок роботи з науковою літературою. Складаючи його потрібно зважати на певні правила. Джерела, що використані для написання наукових робіт, потрібно розташовувати за абеткою прізвищ авторів та назв праць, застосовуючи спільну українсько-російську

абетку (а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, і, ї, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ь, ы, ь, э, ю, я). До списку використаних джерел включаються всі публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, на які є посилання в роботі. До нього не слід включати ті роботи, на які немає посилань у тексті і які не були використані. Всі джерела вказуються тією мовою, якою вони видані (*непринциповим є їх переклад*). Іноземні видання потрібно наводити у кінці списку, застосовуючи латинську абетку [104]. Відомості про джерела, що включені до списку, подаються відповідно до вимог національних, державних та міждержавних стандартів з обов'язковим наведенням назв праць. Потрібну інформацію можна отримати з таких стандартів: ДСТУ 8302:2015 *«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*, ДСТУ 3582:2013. *«Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила»*; ДСТУ 7157:2010. *«Видання електронні. Основні види та вихідні відомості»*; ДСТУ 7093:2009. *«Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами»*; ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. *«Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»*; ГОСТ 7.12–93. *«СИБИД Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила»*. Кожний бібліографічний запис потрібно починати з нового рядка.

Список використаних джерел включає:

- офіційні документи, які публікуються від імені державних або громадських організацій, установ та

відомств і свідчать про актуальність досліджуваної теми;

- основні праці провідних фахівців галузі досліджуваної проблеми;
- праці авторів, що відображають різні точки зору щодо вирішення поставленої проблеми;
- основні праці наукового керівника.

Список використаних джерел для **студентських кваліфікаційних робіт** має бути упорядкований за абеткою прізвищ авторів або назв. Кожний опис має свій порядковий номер.

Ці вимоги можуть бути використані і при підготовці дисертаційних досліджень, але на відміну від студентських наукових кваліфікаційних робіт мають свої особливості.

Список використаних джерел для **дисертаційних робіт** формується одним із таких способів: у порядку посилань у тексті, в абетковому порядку прізвищ перших авторів або заголовків, у хронологічному порядку. МОН України спростило вимоги до оформлення списку використаних джерел у дисертаціях. Такі зміни передбачені наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 [19]. Зокрема, використовується Національний стандарт України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»* або один із стилів, віднесених до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій, які застосовуються в зарубіжній практиці оформлення наукових робіт. До цього рекомендованого переліку включено 11 міжнародних стилів, які відображають всі галузі наукових досліджень: MLA (Modern Language Association) style, APA (American Psychological Association) style, Chicago/Turabian style, Harvard style, ACS (American

Chemical Society) style, AIP (American Institute of Physics) style, IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) style, Vancouver style, OSCOLA, APS (American Physics Society) style-Springer MathPhys Style [19].

Незалежно від того, чи будуть в оформленні дисертацій використовуватися міжнародні стилі цитувань, чи ДСТУ 8302:2015, навички оформлення цитувань та посилань у наукових роботах за міжнародними стилями є важливими для українських дослідників. Адже від того, як і наскільки відбудеться інтегрування української науки у світову систему наукової комунікації, Україна в світі або буде сприйматися як наукова держава, або ні. На це не в останню чергу впливає публікація результатів досліджень українськими вченими в міжнародних наукових журналах та публікація в українських наукових журналах робіт зарубіжних науковців. Адже, щоб статтю прийняли до публікації в міжнародному виданні, вона має бути оформлена відповідним чином, із використанням того стилю цитування, який вимагається конкретним виданням. Саме тому, знання міжнародних стилів цитування є важливим для українських дослідників.

1. **Стиль Асоціації сучасної мови (MLA Style).** Сфера застосування – гуманітарні науки (мистецтво, література, філософія, релігія тощо) (URL: <http://library.albany.edu/cfox?type=mla>; <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/747/01/>);
2. **Стиль Американської психологічної асоціації (APA style).** Сфера застосування – суспільні науки (соціологія, право, психологія, історія тощо) (URL: <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/664/01/> ; <http://library.albany.edu/cfox>);
3. **Чикаго стиль: автор-дата (Chicago style: Author-Date).** Сфера застосування – фізичні, природничі та

- суспільні науки (URL: http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html);
4. **Чикаго стиль: виноски та бібліографія (Chicago style: Notes and Bibliography)**. Сфера застосування – гуманітарні науки (мистецтво, література, філософія, релігія тощо.) (URL: http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html);
 5. **Гарвардський стиль посилання (Harvard Referencing Style)**. Сфера застосування – гуманітарні та суспільні науки (URL: <http://libweb.anglia.ac.uk/referencing/harvard.htm> ; <http://guides.is.uwa.edu.au/harvard>);
 6. **Стиль Американського хімічного товариства (ACS style)**. Сфера застосування – хімічні та інші природничі науки (URL: <http://pubs.acs.org/isbn/%209780841239999>);
 7. **Стиль Американського інституту фізики (AIP Style)**. Сфера застосування – фізика (URL: <http://guides.lib.monash.edu/citingreferencing/aip>);
 8. **Стиль Інституту інженерів з електротехніки та електроніки (IEEE style)**. Сфера застосування – інженерія, електроніка, телекомунікації, інформатика та інформаційні технології (URL: <https://development.standards.ieee.org/myproject/Public/mytools/draft/styleman.pdf>);
 9. **Ванкувер стиль (Vancouver style)**. Сфера застосування – медицина та фізичні науки (URL: <http://guides.lib.monash.edu/citing-referencing/vancouver>);
 10. **Стиль Оксфордського університету для цитування юридичних документів (OSCOLA style)**. Сфера застосування – юриспруденція (URL: http://www.law.ox.ac.uk/sites/files/oxlaw/oscola_4th_edn_hart_2012.pdf);
 11. **APS (American Physics Society) style** – стиль Американського фізичного товариства. Сфера

застосування – фізика (URL: <http://resource-cms.springer.com/springercms/rest/v1/content/51958/data/v1/Guidelines+for+Contributions+to+Major+Reference+Works>);

12. **Springer MathPhys Style.** Сфера застосування – математика, фізика, статистика (URL: <http://resource-cms.springer.com/springer-cms/rest/v1/content/51958/data/v1/Guidelines+for+Contributions+to+Major+%20Reference+Works>).

5.8. Вимоги до бібліографічного опису використаних джерел

Бібліографічний опис – сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які подають за певними правилами для ідентифікації документа та його загальної характеристики. Основні елементи бібліографічного опису: відомості про видання (перевидання чи переклад), місце видання, видавництва, рік видання та його обсяг. Галузь знання, яка вивчає способи систематизованого опису та обліку (складання списку) різного роду джерел, яка володіє універсальними методами систематизації інформації, що спрямована на забезпечення потреб у бібліографічній інформації, називають **бібліографією**.

Слово «бібліографія» вперше почали використовувати у Стародавній Греції. Воно походить від двох слів: biblio (книга) і grapho (пишу). Із зникненням античної культури слово «бібліографія» зникає і відроджується у Франції XVIII століття, але в новому значенні – опис книжкових колекцій.

Бібліографічна інформація може існувати у явній (очевидній) формі (у самому документі, який вона

характеризує) та у прихованій формі. Такою формою є бібліографічний опис, поданий на звороті титульного аркуша видання або у вигляді бібліографічного списку використаних джерел наприкінці видання. Структурною одиницею бібліографічної інформації є бібліографічне повідомлення – текст, який містить організовані за певними правилами відомості про інформаційний документ або його частину. Бібліографічні повідомлення у наукових дослідженнях передаються користувачеві інформації у недокументальній незафіксованій на матеріальному носії чи документальній формі у вигляді переліку книг, журналів, статей із зазначенням місця і року опублікування, видавництва та ін.

Бібліографічний опис має відповідати певним вимогам, серед яких *точність* (усі бібліографічні відомості в описі мають точно відображати характеристики інформаційного документа); *повнота* (опис має містити повний набір бібліографічних відомостей, необхідних для ідентифікації видання); *зрозумілість* та *чіткість* (опис і кожна його частина мають бути однозначними і зрозумілими користувачеві). Об'єктом опису можуть бути всі види опублікованих (у тому числі й депонованих) і неопублікованих документів на будь-яких носіях – книги, серійні та продовжувані видання, нотні, картографічні, аудіовізуальні, образотворчі, нормативні, технічні документи, мікроформи, електронні ресурси, тривимірні штучні чи природні об'єкти, складові частини документів, групи однорідних і різнорідних документів. Об'єктом бібліографічного опису може бути одночастинний документ (книга, брошура тощо), багаточастинний (багатотомне, серіальне видання) або складова частина документа (стаття, глава, розділ та ін.). Структура об'єкта зумовлює структуру його опису. Для складання

бібліографічного опису розроблена ціла низка національних, державних та міждержавних стандартів, які докладно визначають правила опису, нормативні скорочення слів у бібліографічному описі. Зокрема, потрібну інформацію можна отримати з таких стандартів: ДСТУ 3582:2013. *«Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила»*; ДСТУ 7157:2010. *«Видання електронні. Основні види та вихідні відомості»*; ДСТУ 7093:2009. *«Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами»*; ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. *«Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»*; ГОСТ 7.12–93. *«СИБИД Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила»*. Для забезпечення точності бібліографічного опису його складають безпосередньо за самим документом, маючи перед очима (de visu). Інформація для складання бібліографічного опису надається із самого документа (видання). Кожній зоні опису приписане певне джерело бібліографічної інформації (титольний аркуш книги, видання в цілому тощо). Важливо знати, що при складанні бібліографічного опису необхідно застосовувати відомості не з обкладинки, а з титульного аркуша книги. На обкладинці досить часто друкують дещо змінений заголовок. Титульний аркуш є елементом документа, на якому вказують заголовок видання, прізвище автора, найменування видавництва, місце і рік видання [104]. Складовими частинами бібліографічного опису є зони, порядок наведення яких установлений державним

стандартом і є незмінним. Складовими бібліографічного опису видання є:

- зона назви та відомостей про відповідальність (назва документа, відомості, що стосуються назви, а також відомості про відповідальність: колектив авторів, установу, організацію, яка видає твір);
- зона видання (повторність чи інша інформація про видання – друге видання, доповнене, перероблене, стереотипне, факсимільне);
- зона специфічних відомостей (для об'єктів на специфічних носіях);
- зона вихідних даних (місце видання, назва видавництва (ім'я видавця), рік видання – для книги; рік, том, номер – для журналу, число та місяць – для газети);
- зона фізичної характеристики (загальна кількість сторінок, ілюстрацій або конкретні сторінки);
- зона серії (основна назва серії, номер випуску серії);
- зона приміток (додаткова інформація про об'єкт опису, зокрема системні вимоги в описі електронних ресурсів);
- зона стандартного номера та умов доступності (Міжнародний стандартний номер книги (ISBN), Міжнародна стандартна нумерація серіальних видань (ISSN), режим доступу – для об'єктів мережі Інтернет).

Зони опису складаються з окремих бібліографічних елементів. **Бібліографічний елемент** – це слово, словосполучення або група слів, що подають один елемент бібліографічної інформації. Елементи опису поділяються на *обов'язкові* та *факультативні*. *Обов'язкові елементи* містять бібліографічні відомості, що забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі.

Обов'язкові елементи бібліографічного опису:

- основна назва;
- перші відомості про відповідальність в усіх зонах (*автор (-и), упорядник (и), укладач(-и)* тощо; зона видання (*2-ге, виправлене, доповнене, стереотипне, змінене тощо*); зона серії (назва серії, *наприклад: серія «Педагогічні технології»*);
- відомості про видання, додаткові відомості про видання (вид, літературний жанр, читацьке призначення: навчальне, методичне, збірник, альманах тощо);
- місце видання, видавництво, рік;
- фізична характеристика – обсяг (кількість сторінок);
- основна назва серії або підсерії, номер випуску серії чи підсерії;
- окремі примітки в описі певних видів документів (в описі електронних ресурсів – примітки про джерело основної назви, про системні вимоги, режим доступу).

Факультативні елементи містять бібліографічні відомості, що дають додаткову інформацію про документ. Набір елементів має бути постійним для певного інформаційного масиву (бази даних, каталогу, покажчика, списку використаних джерел тощо) [104].

Мова бібліографічного опису відповідає мові, якою наведено вихідні дані документа. Зокрема, пунктуація в бібліографічному описі виконує дві функції: звичайних граматичних розділових знаків та розділових знаків, що мають розпізнавальний характер для зон та елементів бібліографічного опису (знаки приписної пунктуації). До розділових знаків належать: крапка (відокремлює заголовок від опису); кома (перед датою видання); двокрапка (перед кожною групою підназв, перед назвою видавництва, перед

відомостями про ілюстрації); крапка з комою (перед номером випуску серії та в межах одного бібліографічного елемента для відокремлення однорідних понять, *наприклад: Херсон ; Миколаїв*); навскісна риска (перед відомостями про відповідальність); круглі дужки (для відомостей про серію) ін. Для розрізнення приписної та граматичної пунктуації застосовують проміжок в один друкований знак до і після приписного знака. Виняток – крапка і кома. Знаки крапка з комою та три крапки не є винятками.

За структурою розрізняють три види бібліографічного опису:

- *однорівневий бібліографічний опис* – складають на одночастинний документ, завершений багаточастинний документ в цілому, окрему фізичну одиницю або групу фізичних одиниць багаточастинного документа;
- *багаторівневий бібліографічний опис* – складають на багаточастинний документ у цілому або окрему фізичну одиницю, а також групу фізичних одиниць багаточастинного документа;
- *аналітичний бібліографічний опис* – складають на частину документа (окрема стаття із збірника, журналу або газети, окрема глава чи розділ).

Для забезпечення компактності бібліографічного опису можна застосовувати скорочення слів і словосполучень відповідно до ДСТУ 3582:2013. «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила», пропуск частини елемента, зокрема: «за ред.», «проф.» «д-р пед. наук» «канд. пед. наук», «дис.», «авторeref.», «с.» (сторінка), «т.» (том), «ч.» (частина), «вип.» (випуск), «конф.», «та ін.», «конгр.»

(конгрес), «студент.» (студентський), «автореф. дис. ... канд. біол. наук».

Скорочують назви місяців року : січ., лют., берез., квіт., трав., черв., лип., серп., верес., жовт., листоп., груд.

Назви міст не скорочують: Київ – Київ, Львів – Львів, Харків – Харків та ін. [37].

У бібліографічних описах, складених мовами з латинською графікою, застосовують такі уніфіковані форми скорочень: та інші – et al. (et alii); і так далі – etc. (et cetera); без місця – s. l. (sine loco); без видавця – s. n. (sine nomine). Скорочення вживають у всіх зонах та елементах опису, крім назв. Не скорочують відомості, що стосуються назви, які складаються з одного слова, наприклад: довідник, монографія, підручник.

Цифри та числівники у словесній формі замінюють цифрами, якщо вони означають номери томів (випусків, частин, книг), повідомлень, розділів (глав, параграфів), класи і курси закладів освіти, порядкові номери видання, роки і дати видання, кількісну характеристику документа. Кількісні числівники позначають арабськими цифрами без нарощення закінчення. Порядкові числівники наводять з нарощенням закінчення: 2-ге, 3-тє, 4-й і т. п. Закінчення не нарощують, якщо родове позначення (розділ, том, частина тощо) передує порядковому номеру: розділ 2, том 1 та ін.

Оформлення бібліографічного опису у списку використаних джерел для студентських наукових робіт складається відповідно до Національного стандарту ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання» з врахуванням деяких особливостей [38].

ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ОПИСІВ У СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

відповідно до

*ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація.
Бібліографічне посилання. Загальні положення та
правила складання»*

1. У заголовку бібліографічного запису подають відомості про одного, двох чи трьох авторів, при цьому імена цих авторів за навскісною рисою не повторюють.

Тобто замість:

Левківський К. Освіта для сталого розвитку /
К. Левківський, С. Степаненко, Н. Тимошенко...

Потрібно написати:

Левківський К., Степаненко С., Тимошенко Н. Освіта
для сталого розвитку ...

2. Замість знака «крапка й тире» (. –), який розділяє зони бібліографічного опису, у бібліографічному посиланні рекомендовано застосовувати знак «крапка» [38].

Тобто замість:

Наука та іннов. – 2016. – № 6. – С. 45–54.

Потрібно написати:

Наука та іннов. 2016. № 6. С. 45–54.

3. Після назви дозволено не зазначати загальне позначення матеріалу – [Текст], [Електронний ресурс], [Карти] можна не вказувати.

Тобто замість:

Степанов О. М. Основи психології і педагогіки
[Текст]...

Потрібно написати:

Степанов О. М. Основи психології і педагогіки...

4. У складі вихідних даних дозволено не подавати найменування (ім'я) видавця.

Тобто замість:

Київ : Академперіодика, 2020.

Потрібно написати:

Київ, 2020.

5. Розділовий знак «дві навскісні риски» (//) можна замінювати крапкою, а відомості про документ, в якому розміщено складник, виділяти шрифтом [38].

Тобто замість:

Діденко Ю. В. Імідж української освіти / Ю. В. Діденко, А. І. Радченко, Н. В. Коваль // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2011. – № 2. – С. 10–11.

Потрібно написати:

Діденко Ю. В., Радченко А. І., Коваль Н. В. Імідж української освіти. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід.* 2011. № 2. С. 10–11.

6. Особливості складання бібліографічного посилання на електронний ресурс.

Можна:

- не подавати відомості про вид електронних даних чи програм;
- замість слів «Режим доступу» (чи «Доступ») або їхнього еквівалента іншою мовою застосовувати аббревіатури URI чи URL;
- довгу електронну адресу переносити на наступний рядок;

- не наводити відомостей про джерело назви («Назва з етикетки диска», «Назва з екрана» тощо).

Тобто замість:

Радченко А. І., Діденко Ю. В. Геологічна наука в академічних публікаціях [Електронний ресурс] // Наука та іннов. – 2016. – № 3. – С.14–26. – Режим доступу: <http://scinn.org.ua/ua/archive/12%283%29/12%283%2901>.

Потрібно написати:

Радченко А. І., Діденко Ю. В. Геологічна наука в академічних публікаціях. *Наука та іннов.* 2016. № 3. С.14–26. URL: <http://scinn.org.ua/ua/archive/12%283%29/12%283%2901>.

* Приклади оформлення бібліографічного опису у списку використаних джерел у студентських наукових роботах наведені в Додатку В.

5.9. Оформлення додатків

Додатки оформлюють як продовження науково-дослідницької роботи на наступних її сторінках, розміщуючи у порядку появи посилань у тексті. Кожний такий додаток повинен починатися з нової сторінки та мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток» і велика літера, що позначає додаток. Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, О, Ч, Ї, наприклад: *Додаток А, Додаток Б* та ін. При оформленні додатків окремою частиною на титульному аркуші під назвою наукової кваліфікаційної роботи друкують великими літерами слово «ДОДАТКИ». Один «Додаток» позначається як «*Додаток А*». Текст кожного

додатка за необхідності може бути поділений на розділи та підрозділи, які нумерують у межах кожного додатка [104]. У цьому випадку перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад: *A.2 – другий розділ додатка А; B.3.1 – підрозділ 3.1. додатка В.* Ілюстрації, таблиці і формули, які розміщені в додатках, нумерують у межах кожного додатка, наприклад: *рис. Д.1.2 – другий рисунок першого розділу додатка Д; формула (А.1) – перша формула додатка А.*

Питання для самоконтролю:

1. За якими правилами здійснюється нумерація розділів, підрозділів (параграфів), пунктів, підпунктів у наукових роботах?
2. Назвіть вимоги до оформлення ілюстрацій у наукових роботах.
3. Які основні правила оформлення таблиць у наукових роботах?
4. За якими правилами оформлюються формули у наукових роботах?
5. Назвіть загальні вимоги щодо цитувань та посилань.
6. Назвіть види бібліографічних посилань.
7. Які основні елементи містять бібліографічні посилання?
8. Які правила скорочення слів і словосполучень у бібліографічних описах застосовуються у наукових роботах?
9. За якими основними правилами оформлюються списки використаних джерел у студентських наукових роботах?
10. Правила оформлення додатків.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Зразок титульного аркуша
кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та
магістерської) роботи**

**Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет іноземної філології
Кафедра практики німецької та французької мов**

УДК

ДИПЛОМНА РОБОТА

освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»

на тему:

НАЗВА ТЕМИ

(великими літерами, жирним шрифтом)

Виконавець: студент(ка)

... гр. ... курсу
спеціальності 6.020303 «Філологія.
Мова і література (німецька)»
(прізвище, ім'я, по батькові)
підпис

Науковий керівник:

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий
ступінь, вчене звання, посада)
Підпис

Рецензент:

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий
ступінь, вчене звання, посада)
Підпис

Рівне-20__

Додаток Б

Зразок оформлення змісту кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. НАЗВА РОЗДІЛУ.....	7
1.1. Назва підрозділу.....	7
1.1.1. Назва пункту.....	7
1.1.1.1. Назва підпункту.....	10
1.1.1.2. Назва підпункту.....	12
1.1.2. Назва пункту.....	16
1.2. Назва підрозділу.....	20
1.3. Назва підрозділу.....	25
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. НАЗВА РОЗДІЛУ.....	34
2.1. Назва підрозділу.....	34
2.2. Назва підрозділу.....	37
2.3. Назва підрозділу.....	42
Висновки до розділу 2.....	56
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	70
Додаток А. Назва додатку.....	71
Додаток Б. Назва додатку.....	73

ПРИКЛАДИ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ОПИСІВ У СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

відповідно до ДСТУ 8302:2015. *«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*

Характеристика джерела	Приклади оформлення
	Книги
Один автор	Дейнега І. О. Маркетингові комунікації закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг : монографія / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2018. 278 с. Кирильчук О. Етюд у колоніальних тонах: українська література крізь призму постколоніальних студій : навч. посіб. для студентів філолог. спец. закл. вищ. освіти / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2019. 227 с.
Два автора	Грипич С. Н., Буравкова Л. М. Інформаційна культура: теоретичні засади та досвід : навч. посіб. 2-ге вид., допов. Київ, 2018. 340 с.

	Пелех Ю. В., Кукла Д. Система цінностей майбутнього фахівця і його місце на сучасному ринку праці: монографія. Рівне : ВЛАДОС, 2019. 182 с.
Три автора	Постоловський Р. М., Троян С. С., Федорак В. Ф. Світ на зламі епох: історія кінця XIX – середини XX ст. : навч. посіб. для студентів вузів / М-во освіти і науки України. Наук.-метод. центр вищ. освіти. Рівнен. ін-т слов'янознавства Київ. ін-ту “Слов'янський ун-т”. Київ, 2000. 240 с. Шахрайчук М. І., Шинкарчук Н. В., Шахрайчук А. М. Основи налаштування застосувань у Microsoft Visual Studio .NET : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне : РДГУ, 2018. 192 с.
Чотири автори	Криза комуністичної системи в Чехословаччині: “Празька весна” 1968 року та утвердження режиму “нормалізації” : монографія / Р. М. Постоловський, І. О. Десятничук, А. В. Слесаренко, І. В. Філіпчук. Рівне, 2018. 239 с. Організація і методика проведення спортивно-масової роботи (тези відповідей до питань гарантованого

	рівня знань) : навч. посіб. / В. К. Кіндрат, С. А. Литвиненко, П. В. Кіндрат, А. А. Кашуба ; М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Каф. теорії і методики фіз. виховання. Рівне, 2018. 134 с.
П'ять і більше авторів	Методи збору, обробки та захист комерційної інформації : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Р. М. Постоловський, І. О. Дейнега, О. В. Дейнега та ін. ; Рівнен. ін-т слов'янознавства Київ. ін-ту "Славістичний університет". Рівне, 2002. 304 с.
Колективний автор	Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні : кол. монографія / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Ф-т інозем. філології, Каф. романо-герман. філології. Рівне : РДГУ, 2018. 211 с.
Багатотомне видання	Енциклопедія історії України : в 10 т. / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій, Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. Київ : Наук. думка, 2003–2013. Апокрифи і легенди з українських рукописів : у 5 т. / зібрав, упоряд. і пояснив Іван Франко ; Репр. вид. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. (До 150-ліття

	від дня народження Івана Франка).
Окремий том багатотомного видання	Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. школа, 1976. 654 с. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 6. Т-Я / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: М. Г. Жулинський, М. П. Бондар, О. В. Боронь та ін. Київ, 2015. 1118 с.
За редакцією	Рівненський державний гуманітарний університет: історія та розвиток (1940–2010 рр.) / за ред. Р. М. Постолювського. Рівне, 2012. 315 с. Дмитрівка на Рівненщині: історія, культура, постаті / ред.-упоряд. Б. Й. Столярчук. Рівне, 2020. 716 с. Я досліджую світ. Я у світі : метод. порадник / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Каф. теорії і методик почат. освіти ; ред.-упоряд. Л. І. Іванова. Рівне, 2020. 111 с. (Нова українська школа).
Автор і перекладач	Блейклі Е. Дж. Планування місцевого економічного розвитку: теорія і практика / пер. з англ. А. Кам'янець. 2-е вид. Львів, 2002. 416 с.

	Леві-Строс К. Структурна антропологія / пер. з фр. З. Борисюк. 2-е вид. Київ, 2000. 387 с.
Збірники наукових праць	Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. РДГУ. Вип. 30 / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ; редкол.: Р. Постоловський, Л. Шелюк, В. Шеретюк та ін. Рівне : РДГУ, 2018. 241 с. Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. Вип. 13 / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ; упоряд. та редкол.: Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. Рівне : РДГУ, 2019. 203 с.
	Інші документи
Законодавчі та нормативні документи	Закон України “Про освіту” : чинне законодавство станом на 11 трав. 2018 р. (Офіц. текст). Київ : Вид. Паливода А. В., 2018. 125 с. Конституція України : нормат. док. з урахуванням останніх змін в ред. станом на 23.08.2018 р. Суми : ТОВ “ВВП Нотіс», 2018. 55 с.
Стандарти	ДСТУ 3017-2015. Інформація та документація. Видання. Основні види.

	Терміни та визначення понять. [Чинний від 2015–22–06]. Київ : Держспоживстандарт України, 2015. 38 с. (Національний стандарт України). ДСТУ 7157:2010. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. [Чинний від 2010–11–03]. Київ : Держстандарт України, 2010. II, III, IV. 14 с. (Держспоживстандарт України).
Патенти	Куцак Ю. В. Пат. України на корисну модель № 90105 Гідроробот-фільтр із електроореактором ELGRF-144. Київ ; опубл. 12.04.2014 в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі, 2014. 15 с. Пат. на корисну модель № 104080 Біоботанічний комплекс очищення води Aquabiosynergy-74 / Д. В. Лико, О. М. Курилюк, М. С. Курилюк та ін. № 11 2015 06840 ; заявл. 10. 07. 2015 ; опубл. 12. 01. 2016, Бюл. № 1.
Дисертації, автореферати дисертацій	Дем'янюк В. В. Формування у майбутніх спеціалістів з бухгалтерського обліку ціннісних професійних орієнтацій у фаховій підготовці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Рівнен. держ. гуманіт ун-т. Рівне, 2019. 284 с.

	Юрчук О. І. Педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів до здійснення рухового режиму в дошкільних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2019. 21 с.
Видання на іноземній мові	Demenchuk O. (Деменчук О.). Contrastive lexicology of the English and Ukrainian Languages (Контрастивна лексикологія англійської та української мов) (Second Edition. Rivne : RSUH, 2018. 145 p. (Contrastive and Typological Studies ; vol. 1).
	Частина видання
Глава, розділ книги, підручника, навчального посібника	Дичківська І. М. Загальні засади педагогічної інноватики. <i>Інноваційні педагогічні технології</i> : підручник для студентів вищ. навч. закл. / І. М. Дичківська. 3-тє вид., випр. Київ, 2015. Гл. 1. С. 7–70. (Альма-матер+). Петренко О. Б. Роль шкільного середовища Павлиської середньої школи часів В. Сухомлинського у розвитку креативності учнів. <i>Спадщина В. О. Сухомлинського – джерело сучасної педагогічної науки і практики</i> : монографія / упоряд. П. С. Олешко. Луцьк, 2016. С. 63–73.

	Постоловський Р. М. Рівненський державний гуманітарний університет. <i>Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку</i>. Рівненська область : монографія / АПН України, Асоц. ректорів пед. ун-тів Європи, Ін-т вищої освіти ; редкол.: Р. М. Постоловський, Т. І. Поніманська, І. Д. Пасічник ; за заг. ред. Р. М. Постоловського. Київ, 2010. Розд. 4.1. С. 236–287.
Тези доповідей, матеріали конференцій, семінарів	Дичківська І. М., Стецюк А. В. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами краєзнавства. <i>Наука, освіта, суспільство очима молодих</i> : матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців. Рівне : РВВ РДГУ, 2017. С. 142–143. Петренко О. Б. Роль і місце соціального інтелекту у соціально-педагогічній діяльності працівників освіти. <i>Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери</i> : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінарів, м. Умань, 18 квіт. 2018 р. та 26 квіт. 2018 р. Умань, 2018. С. 123–127.

Законодавчі та нормативні документи	Про затвердження Переліку спеціалізацій підготовки здобувачів вищої освіти ступенів бакалавра та магістра за предметною спеціальністю 016 “Спеціальна освіта”... : наказ Міністерства освіти і науки України від 17.09.2019 № 1201. <i>Інформаційний збірник для освітян</i>. 2019. № 11. С. 49–50. Про затвердження Умов прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2020 році : наказ Міністерства освіти і науки України від 11.10.2019 № 1285. <i>Інформаційний збірник для освітян</i>. 2020. № 1. С. 3–95.
Статті з продовжуваних та періодичних видань	Петренко О. Б. Методологічні основи реконструкції педагогічної системи Василя Сухомлинського в освітньому просторі нової української школи / О. Петренко. <i>Інноватика у вихованні</i>. 2019. Вип. 10. С. 40–49. Грипич С., Буравкова Л. Формування інформаційної культури користувачів як важлива складова діяльності бібліотеки закладу вищої освіти. <i>Бібліотечний форум: історія, теорія і практика</i>. 2019. № 1. С. 33–41.

	Електронні ресурси
	Присяжнюк І. М., Столярчук В. К., Романів О. В. Функціональний аналіз. Рівне, 2008. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Сторінками історії: Рівненський державний гуманітарний університет у книгах та періодичних виданнях (1940-2015) : наук.-допом. бібліогр. посіб. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Наук. б-ка РДГУ ; уклад.: С. Н. Грипич, Л. М. Буравкова, Л. В. Ковальчук та ін. Рівне, 2015. (75-річчю РДГУ присвячується). 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).
	Електронні онлайніві документи
	Гон М. М., Назаревич В. В. Конкуруючі за лідерство у ракурсі політичної психології. <i>Волинські наукові студії</i>. : наук. вісн. Рівнен. ін-ту ВНЗ “Відкритого Міжнародного університету розвитку людини “Україна”. 2010. № 2. С. 1–3. URL: www.univerua.rv.ua/VNS2/Gon_M.M.,Nazarevich_V.V.pdf. Крайчук О. В., Князевич А. О. Математичне моделювання і експертна оцінка ефективності господарського

	механізму управління інноваційним розвитком підприємств АПК. <i>Ефективна економіка</i>. 2011. Вип. 2. URL: http://www/economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=470. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки : підручник. Київ, 2016. 248 с. URL: https://www.twirpx.com/file/2035090/
--	--

ГЛОСАРІЙ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Абетковий бібліографічний посібник – бібліографічний посібник, у якому бібліографічні записи розташовані в абетковому порядку індивідуальних та колективних авторів і (або) заголовків документів.

Абетковий каталог (АК) або авторський каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи документів розташовані в абетковому порядку прізвищ і (або) заголовків документів.

Абетковий покажчик до видання – покажчик, організований за абетковим принципом. Це може бути перелік згаданих у тексті авторів, прізвищ та ін.

Абетково-предметний покажчик до систематичного каталогу (АПП) – допоміжний апарат, в якому подано в абетковому порядку перелік предметних рубрик, що розкривають зміст відображених у ньому документів із зазначенням відповідних класифікаційних індексів.

Абзац (від нім. *abzatz*, букв. – уступ) – невеликий відступ праворуч на початку рядка для відділення однієї частини тексту від інших; частина тексту між такими відступами.

Абонемент (бібліотечний абонемент) – форма бібліотечного обслуговування, що передбачає видачу на певних умовах документів абонентам для користування поза межами бібліотеки.

Абонент (бібліотеки) – фізична або юридична особа, зареєстрована як постійний користувач бібліотеки.

Абстрагування – це процес мисленнєвого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке

вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника. Існують різні види абстракцій: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності. Абстракції розрізняють також за рівнем (порядком). Абстракції від реальних предметів носять назву абстракцій першого порядку; абстракції від абстракцій першого рівня – другого порядку та ін.

Авантитул (від франц. *avant* – перед і титул) – початкова сторінка друкованого видання, розміщена перед розворотним чи розгорнутим (що займає дві сторінки) титульним аркушем, або перед фронтиспісом. Зазвичай містить видавничу марку або/та назву серії, епіграф, посвяту тощо.

Автентичний документ (від грец. *authentikos* – справжній) – документ, що ґрунтується на першоджерелі, справжній, дійсний, вірний.

Автентичний службовий документ – документ, який належить до того виду, який у ньому зазначено; створено або надіслано особою, яка його дійсно створила або надіслала; створено або надіслано у той самий час, який документально зафіксовано.

Автоматизація бібліотечних процесів – впровадження автоматизованих інформаційних систем у бібліотечні технологічні процеси.

Автоматизована бібліотечна інформаційна система (АБІС) – електронна система управління інформаційними ресурсами бібліотек. АБІС використовуються для каталогізації фондів, замовлення книг та інших одиниць зберігання користувачами, організації міжбібліотечного

обміну, придбання нових книг, контролю за збереженням фондів тощо.

Автоматизована інформаційна система – система, що містить інформаційні, лінгвістичні, організаційно-технологічні засоби й призначена для автоматизованого чи автоматичного здійснення інформаційної діяльності.

Автоматизована система – комплекс технічних, програмних засобів, а також персонал, що забезпечують автоматизацію різних процесів.

Автор (від лат. *autor* – створювач) – особа чи група осіб, яка своєю творчою працею створила літературний, художній чи інший твір і є певним суб'єктом, якому належить авторське право.

Автореферат (від. грец. *autos* – сам та лат. *referre* – доповідати, повідомляти) – короткий виклад автором змісту своєї праці.

Автореферат дисертації – наукове видання, що містить короткий виклад автором змісту наукової праці, поданої на здобуття наукового ступеня.

Авторизація – надання користувачу дозволу на доступ до конкретної інформації чи до виконання дозволених користувачу дій.

Авторське право – сукупність правових норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку зі створенням і використанням творів науки, літератури, мистецтва.

Авторське свідоцтво – юридичний документ, що підтверджує авторське право винахідника. До такого документа додається опис винаходу, який використовують і зберігають як твір друку.

Авторський аркуш – умовна одиниця виміру обсягу текстового та ілюстративного матеріалу літературного твору, що є основою для обліку праці автора, укладача, рецензента тощо. Один авторський аркуш – це 40 тис. друкованих знаків прозаїчного тексту (враховуючи цифри, розділові знаки, проміжки між словами) чи 700 віршованих рядків, чи 3000 см² площі ілюстративного матеріалу. Обсяг авторського аркуша приблизно дорівнює 22-24 сторінкам тексту рукописного видавничого оригіналу на папері формату А4, надрукованого через 2 інтервали на друкарській машинці (коли на одній сторінці розташовано від 28 до 30 рядків, а в одному рядку – 60-65 знаків) або через полуторний інтервал шрифтом 14 на комп'ютерному принтері. У розмовному вжитку термін «авторський аркуш» часто замінюють терміном «друкований аркуш». За змістом ці поняття відрізняються, а за обсягом приблизно дорівнюють умовному друкованому аркушу.

Авторський знак – умовне позначення прізвища автора або першого слова заголовка інформаційного документа. Авторський знак є частиною каталожного шифру.

Адресна бібліографічна довідка – встановлює наявність та (або) місцезнаходження документа у певному фонді, видається споживачу інформації у вигляді бібліографічного опису документа, що супроводжується шифром зберігання документа у фонді.

Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими повинні керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання і/або наукових (творчих) досягнень.

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), і/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства.

Аксіома (від грец. *axiōta* – загальноприйняте, безперечне, *axio* – вважаю гідним, наполягаю, вимагаю) – вихідне твердження, інтуїтивно очевидне або апіорі істинне, яке приймається без доказів як опорне в певній теорії і з якого (або сукупності яких) виводяться всі інші положення цієї теорії в межах прийнятих у ній правил виведення.

Аксіоматизація – процес побудови наукової теорії, за якого ті чи інші твердження-аксіоми, що є певними науковими знаннями, приймають без подальших доказів, а потім використовують як відправні початкові положення для отримання нових знань за певними логічними правилами.

Аксіоматичний метод – це спосіб побудови наукової теорії, при якому в її основу покладені певні вихідні положення – аксіоми (постулати), з яких вся решта тверджень цієї теорії виводиться суто логічним шляхом, шляхом доказу. Для виводу теорем з аксіом (і взагалі одних формул з інших) формуються спеціальні правила виводу. Аксіоматичний метод є лише одним з методів побудови наукового знання. Він має обмежене застосування, оскільки вимагає високого рівня розвитку аксіоматизованої змістовної теорії.

Алігат (від. лат. *alligare* – зв'язувати) – окреме видання або рукопис, опрацьоване в один том разом з іншими виданнями чи рукописами; є частиною конволюту.

Альбомний формат – формат документа, в якому ширина перевищує висоту.

Альманах – збірник, що містить літературно-художні твори різних авторів одного напрямку, регіону, об'єднані за певною тематичною, жанровою чи стильовою ознакою, які, зазвичай, публікують уперше.

Аналіз – метод пізнання, за якого виконують практичне або розумове розчленування об'єкта дослідження на його складники з метою дослідження окремих частин як елементів складного цілого. Це дає змогу виявити структуру об'єкта, відокремити суттєве від несуттєвого, звести складне до простого. Аналіз явища в процесі розвитку дає можливість виділити в ньому окремі етапи, суперечливі тенденції тощо. Мета аналізу – пізнання окремих частин об'єкта як елементів складного цілого. Умовою всебічного пізнання об'єкта дослідження є багатогранність його аналізу. Нерозривно пов'язаний із *синтезом* – зворотним процесом об'єднання в одне ціле частин, ознак, властивостей об'єкта, визначених за допомогою аналізу.

Аналітико-синтетичне опрацювання – опрацювання змісту первинних документів і створення на їх основі вторинних документів: анотацій, бібліографічних описів, класифікаційних систем, бібліотечних каталогів, предметних рубрик, рефератів, аналітичних оглядів тощо.

Аналітичний бібліографічний опис – бібліографічний опис статті з книги або періодичного видання.

Аналогія – встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний

висновок – умозаключення за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогіднісні знання. У висновку за аналогією знання, яке отримано від розгляду певного об'єкта («моделі»), переноситься на інший, менш досліджений і менш доступний для дослідження об'єкт.

Анкета (від. франц. *enquete*, букв. – розслідування) – документ, текст якого складається із запитань та обмеженої кількості однозначних, несуперечливих відповідей; форма викладення тексту документа, в якому один об'єкт характеризують за певними ознаками.

Анотація (від лат. *annotatio* – зауваження, помітка) – стислий коментар чи пояснення щодо документа чи його змісту, а іноді навіть його короткий опис, доданий, зазвичай, як примітка після бібліографічного опису документа.

Анотований бібліографічний посібник – бібліографічне видання, у якому бібліографічні описи мають анотації.

Анотування – процес аналітико-синтетичного опрацювання наукового документа, що полягає в складанні стислої характеристики змісту і призначення документа, основної його теми і мети виконаної роботи. Результатом цього процесу є анотація.

Антологія (від грец. *anthologia*, букв. – збирання квітів) – неперіодичний збірник вибраних літературно-художніх творів чи уривків із них.

Апарат видання (від лат. *apparatus* – спорядження, устаткування, обладнання) – додаткові до основного вмісту видання елементи, що орієнтують читача у змісті видання та його структурі, полегшують користування ним або допомагають поглибленому вивченню матеріалу.

Апарат книги – сукупність матеріалів, які доповнюють основний текст, пояснюють його, дозволяють читачеві швидше відшукати потрібні елементи тексту і легко сприймати інформацію, що міститься в книзі.

Астериск (від. грец. *asteriskos* – зірочка) – знак у вигляді зірочки (*), що вживається для позначення посилань тощо.

Аудіальний документ (від лат. *audio* – слухаю) – документ, що містить запис звукової інформації, розрахований на сприйняття інформації слухом. *Див.: фонодокумент.*

Аудіовізуальний документ – документ, що містить образотворчу і (або) звукову інформацію, відтворення якої вимагає застосування відповідного устаткування. До аудіовізуальних документів належать платівки, магнітні фонограми, діаматеріали та кінофільми, відеокасети, CD-ROM.

Аудіовізуальний твір (від лат. *audio* – слухаю і візуальний) – твір, що містить одночасно звукову (аудіальну) і зображувальну інформацію, фіксується на певному матеріальному носії (кіноплівці, магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску тощо) у вигляді серії послідовних кадрів (зображень) чи аналогових або дискретних сигналів, які відображають рухомі зображення (як зі звуковим супроводом, так і без нього), і сприйняття якого є можливим виключно за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально відображаються за допомогою певних технічних засобів.

Аудіо-диск, або аудіо-компакт-диск (від. лат. *Audio* – слухаю) – компакт-диск, на який в не ущільненому

форматі записана мова чи музика. Звичайний аудіо-диск може бути прочитаний на різній апаратурі (в тому числі автомобільному CD-чейнджері, комп'ютері тощо). Аудіо-компакт-диски за форматом відрізняються від компакт-дисків з даними, однак, обидва диски можна прочитати на комп'ютері.

Багатотомне видання – видання, що складається з двох і більше нумерованих томів, які є єдиним цілим за змістом та однотипними за оформленням.

База даних – сукупність взаємопов'язаних даних, організована відповідно до певних правил описування, зберігання та маніпулювання, подана у формі, придатній для автоматичного опрацювання, й призначена задовольняти інформаційні потреби користувачів інформації.

Базові системи документації (франц. *base*, від грец. *basis* – основа) – системи документації, що утворилися в результаті функціонування «базових» сфер соціальної діяльності (економіки, виробництва, науки, освіти тощо) та/чи спрямовані на забезпечення такого функціонування. До блоку базових систем документації належать: наукова, виробничо-експлуатаційна, навчальна, економічна, громадсько-політична, судова, законодавча, військово-оборонна, органів внутрішніх справ країни, цивільно-реєстраційна, системи охорони здоров'я.

Байт (від англ. *byte*) – одиниця вимірювання обсягу інформації електронного документа, що складається з 8 бітів (логічних одиниць), і може позначати будь-який шрифтовий знак. Кілобайт (кБ) дорівнює 1024 байтам; мегабайт (МБ) – 1024 кБ, гігабайт (ГБ) – 1024 МБ, терабайт – 1024 ГБ.

Береги (поля) сторінки – вільні, незадруковані ділянки сторінки документа.

Бібліограф – фахівець, який готує бібліографічну інформацію та надає її користувачам бібліотеки.

Бібліографічна база даних – база даних, що містить лише бібліографічні описи документів.

Бібліографічна діяльність – сфера інформаційної діяльності, спрямована на задоволення потреб користувачів у бібліографічній інформації.

Бібліографічна довідка – відповідь на запит споживача інформації, яка містить бібліографічні дані. Бібліографічні довідки поділяють на *адресні, тематичні* та *уточнювальні*.

Бібліографічна інформація – інформація про документ, необхідна для ідентифікації та використання.

Бібліографічна картотека – упорядкована сукупність бібліографічних записів про документи певного виду, типу чи змісту, зокрема про ті, що входять до складу інших, багаточастинних документів (періодичних видань, збірників), підібрана за певною ознакою.

Бібліографічна послуга – результат бібліографічного обслуговування, що задовольняє потреби в бібліографічній інформації.

Бібліографічна продукція – документально зафіксована бібліографічна інформація як результат практичної бібліографічної діяльності.

Бібліографічне видання – інформаційне видання, що містить упорядковану сукупність бібліографічних записів.

Бібліографічне інформування – систематичне забезпечення бібліографічною інформацією абонента відповідно до його запиту.

Бібліографічне обслуговування – сукупність різних видів доведення бібліографічної інформації до користувачів інформації, а також підготовка бібліографічної інформації.

Бібліографічне посилення – сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний у тексті документа інший документ, що є необхідним й достатнім для його загальної характеристики, ідентифікування та пошуку.

Бібліографічний апарат видання – сукупність наявних у виданні бібліографічних посилань, прикнижкових чи пристатейних бібліографічних списків та допоміжних покажчиків до видання (іменних, предметних, географічних тощо).

Бібліографічний документ – вторинний документ, що дає бібліографічну інформацію у вигляді бібліографічного опису в супроводі анотації та/чи інших відомостей.

Бібліографічний запис – розгорнута бібліографічна характеристика документа, у якій бібліографічний опис доповнено заголовком, анотацією чи рефератом, а також класифікаційними індексами, предметними рубриками, шифрами зберігання.

Бібліографічний запит – інформаційний запит на бібліографічну інформацію.

Бібліографічний каталог – бібліографічний посібник, у якому відображено окремий бібліотечний фонд чи його частину або кілька фондів документів.

Бібліографічний огляд – бібліографічний посібник, у якому подано узагальнену характеристику групи документів, об'єднаних за певною ознакою та бібліографічні описи цих документів.

Бібліографічний опис – сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які подають за певними правилами для ідентифікації документа та його загальної характеристики. Основні елементи бібліографічного опису: відомості про видання (перевидання чи переклад), місце видання, видавництва, рік видання та його обсяг.

Бібліографічний покажчик – бібліографічний посібник, що містить значну кількість бібліографічних записів зі складною структурою та науково-довідковим апаратом.

Бібліографічний посібник – посібник, у якому подано упорядковану множину бібліографічних записів.

Бібліографічний пошук – пошук інформації про документ або пошук документів за джерелами інформації.

Бібліографічний список – бібліографічний покажчик, невеликий за обсягом, що має просту структуру, без допоміжного пошукового апарату.

Бібліографічні дані – конкретні відомості про документ (його автора, назву, місце та рік видання, кількість сторінок, зміст), які використовують під час складання бібліографічного опису документа.

Бібліографія – галузь знання, яка вивчає способи систематизованого опису та обліку (складання списку) різного роду джерел, яка володіє універсальними методами систематизації інформації, що спрямована на забезпечення потреб у бібліографічній інформації.

Бібліографування – вид аналітико-синтетичного опрацювання документа, спрямований на складання його бібліографічного опису.

Бібліологія (книгознавство) – наука про книжкову справу.

Бібліотека – інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має впорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації, головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів.

Бібліотека-депозитарій – бібліотека, яка забезпечує постійне зберігання бібліотечного фонду, сформованого з документів, що рідко використовуються і мають наукову і/або художню цінність.

Бібліотекар – фахівець, який виконує комплекс операцій, пов'язаних з комплектуванням, формуванням та веденням бібліотечних фондів, обслуговуванням користувачів бібліотеки, вивченням і задоволенням їхніх інформаційних потреб.

Бібліотечна діяльність – сфера соціогуманітарної діяльності, спрямована на задоволення інформаційних, культурних та освітніх потреб населення за допомогою бібліотеки.

Бібліотечна послуга – результат діяльності бібліотеки, спрямований на задоволення інформаційних, науково-дослідницьких, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки.

Бібліотечна система – розгалужена мережа бібліотек різних видів, пов'язаних взаємодією та взаємовикористанням бібліотечних ресурсів.

Бібліотечне обслуговування – сукупність різних видів бібліотечної діяльності, спрямована на задоволення інформаційних потреб користувачів інформації.

Бібліотечний абонемент – форма бібліотечного обслуговування, що передбачає видачу на певних умовах документів абонентам для користування поза межами бібліотеки.

Бібліотечний каталог – упорядкована сукупність каталогових бібліографічних записів про документи, що є у фондах однієї бібліотеки, її частини чи кількох бібліотек, яка розкриває склад бібліотечних фондів за формальними ознаками документів (автором, назвою, місцем видання) та/чи їхнім змістом (за галузями знань або предметами).

Бібліотечний пункт – форма нестационарного обслуговування – територіально відокремлений підрозділ, організований за місцем проживання, роботи або навчання користувачів бібліотеки.

Бібліотечний фонд – упорядковане зібрання документів, що зберігається в бібліотеці.

Бібліотечний читальний зал – спеціально обладнане приміщення в бібліотеці, призначене для бібліотечного обслуговування, зокрема надання документів у межах бібліотеки.

Бібліотечні ресурси – упорядковані бібліотечні фонди документів на різних носіях інформації, бази даних, мережеві інформаційні ресурси, довідково-пошуковий апарат, матеріально-технічні засоби опрацювання, зберігання та передачі інформації.

Бібліотечно-бібліографічна грамотність – комплекс знань, вмінь і навичок користувачів інформації, що забезпечується ефективним використанням довідково-

бібліографічного апарату і фонду бібліотеки, знаннями про структуру бібліотечного фонду, бібліотечних каталогів, картотек, бібліографічних посібників, довідників, вмінням знайти необхідну інформацію, потрібні документальні джерела та оформити читацьку вимогу.

Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК) – бібліотечна класифікація документів, заснована на системі таблиць ідентифікаторів (діяла в Україні до 2017 року).

Бібліотечно-бібліографічні ресурси – інформаційний, матеріально-технічний і кадровий потенціал, що мають у своєму розпорядженні бібліотеки для реалізації своїх функцій.

Біобібліографічний посібник – посібник, що містить біографічні відомості про конкретну особу або осіб, а також бібліографічну інформацію про їхні твори та літературу про них.

Біобібліографічний словник (довідник) – сукупність біографічних і бібліографічних даних про життя, діяльність і твори діячів науки, культури, мистецтва тощо.

Біографічний довідник (біо – від грец. *bios* – життя) – сукупність довідкових статей, які містять біографічні відомості та характеристику внеску у розвиток науки, техніки, виробництва, культури видатних діячів відповідних галузей.

Брошура – книжкове видання обсягом понад 4 сторінки, але не більше 48 сторінок.

Буклет – аркушеве видання у вигляді аркуша, сфальцьованого будь-яким способом у два згини чи більше.

Бюлетень – періодичне чи продовжуване видання, яке виходить оперативно, має ознаки журнального чи

газетного видання й містить стислі офіційні відомості з питань, що належать до сфери діяльності організації, яка його видає.

Вебпортал (бібліотеки) – вебсайт, організований як точка доступу до інтегрованих електронних ресурсів та інформаційних послуг бібліотек, бібліотечних мереж.

Вебсайт (від англ. *website*, від *web* (веб) і *site* (місце) – сукупність електронних ресурсів, поєднаних за змістом і за навігацією, розміщених у мережі Інтернет для надання інформаційних послуг користувачам інформації.

Вибіркове розповсюдження інформації (BPI) – поширення інформації, що з'явилася в інформаційно-пошуковій системі, відповідно до постійних інформаційних запитів споживачів інформації.

Вибрані твори – полівидання, що містять кращі твори одного чи кількох авторів.

Вид документа – класифікаційний ряд документів, побудований за будь-якою ознакою поділу.

Видавнича продукція – сукупність видань, призначених до випуску чи випущених у світ видавцем (видавцями).

Видавничо-книготорговельний бібліографічний посібник – посібник, призначений на допомогу книгообігу та інформуванню про продукцію видавництва, асортимент книгарень.

Видання – документ, що містить інформацію, призначену для поширення, що пройшов редакційно-видавниче опрацювання, відтворений друкуванням, тисненням або виготовлений електронним записом на будь-

якому носієві чи іншим способом; видавниче оформлення, поліграфічне й технічне виконання якого відповідає вимогам правових та нормативних документів.

Видання на правах рукопису – видання, що випускають невеликим тиражем для попереднього ознайомлення з ним читачів-спеціалістів, яке не надходить у загальний продаж і не підлягає рецензуванню у пресі. На обкладинці і титульній сторінці такого видання проставляють напис: «На правах рукопису».

Вимірювання – це сукупність дій, що виконуються за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення вимірюваної величини у прийнятих одиницях виміру.

Випуск – окремо видана частина (друкована одиниця) серіального (періодичного, продовжуваного, серійного) видання, що має свій порядковий номер чи власну назву. Розрізняють нумеровані, нумеровані, зведені, здвоєні, спеціальні випуски; опублікування видання.

Випускні дані – складова вихідних відомостей видання (що повідомляє про дату підписання видання до друку, його формат та обсяг, тираж, спосіб друку, гарнітуру шрифту, номер замовлення, назву та адресу видавництва і друкарні тощо), наведені відповідно до нормативних документів з видавничої справи та розміщені на кінцевій сторінці друкованого видання внизу.

Висновок, підсумок, резюме – стислий переказ у межах документа його найважливіших положень та отриманих результатів, що допомагає зорієнтуватися читачеві після перегляду попереднього тексту.

Вихідні відомості видання – складова довідкового апарату видання: сукупність даних, які характеризують видання і призначені для його оформлення та інформування споживачів, бібліографічного опрацювання, статистичного обліку. Різні частини вихідних відомостей розміщують на титульному аркуші та його звороті, на останній сторінці видання, на обкладинці чи палітурці, її корінці, суперобкладинці видання. До вихідних відомостей видання належать: *надзаголовкові дані*, відомості про авторів та осіб, які брали участь у створенні видання, його назва, *підзаголовкові дані*, *вихідні дані*, *надвипускні* та *випускні дані*, видавнича *анотація*, *знак охорони авторського права*, макет анотованої каталожної картки, класифікаційний індекс УДК, авторський знак, міжнародні стандартні номери (*ISBN, ISSN, ISMN*), штрихкова позначка.

Вихідні відомості електронного видання – складова довідкового апарату електронного видання, що містить: відомості про авторів та інших фізичних і юридичних осіб, які брали участь у створенні видання; заголовок видання; надзаголовкові дані; підзаголовкові дані; вихідні дані; випускні дані; мінімальні системні вимоги до апаратури, що зчитує запис; класифікаційні індекси; номер державної реєстрації; міжнародний стандартний номер; штрих-код; знак охорони авторського права; бібліографічний опис; анотацію.

Вихідні дані – частина вихідних відомостей видання, де зазначаються елементи: місце випуску видання, назва видавництва (ім'я видавця) та рік випуску видання у світ. Їх розміщують у нижній частині титульної сторінки.

Відеодокумент (відео – від лат. *video* – дивлюсь, бачу) – документ, зміст якого зафіксовано засобами відеозаписування. Відеодокумент є одним із різновидів

кінодокументів і водночас комплексним видом документа, в якому поєднують дві чи три системи запису інформації: вербальну, звукову і матричну.

Відкритий доступ – доступ до електронних ресурсів та інформаційних послуг онлайн, який надається користувачеві без вимог щодо ідентифікації та обмежень.

Відкритий доступ до фонду – бібліотечне обслуговування, за якого користувачі бібліотеки мають можливість самостійно шукати та вибирати документи у бібліотечних фондах.

Вірогіднісно-статистичні методи – методи, які ґрунтуються на врахуванні дії множинності випадкових факторів, які характеризуються стійкою частотою. Вірогіднісні методи спираються на теорію вірогідностей, яку часто називають наукою про випадкове, а в уявленні багатьох вчених вірогідність і випадковість практично неподільні. У законах динамічного типу передбачення мають точно визначений однозначний характер. У статистичних законах передбачення носять не достовірний, а вірогіднісний характер. Останні, хоча і не дають однозначних і достовірних передбачень, тим не менше є єдино можливими при дослідженні масових явищ випадкового характеру. Вірогіднісно-статистичні методи широко застосовуються при дослідженні масових явищ – особливо у таких наукових дисциплінах, як математична статистика, статистична фізика, квантова механіка, синергетика та ін.

Віртуальна довідка – бібліотечна служба, яка надає довідки на разовий інформаційний запит віртуального користувача бібліотеки, що містять фактографічну і/чи бібліографічну інформацію, а також посилання на Інтернет-

ресурси, або може скласти перелік джерел інформації за конкретною темою.

Віртуальний читальний зал – бібліотечна служба, що забезпечує віддаленим користувачам бібліотеки доступ до електронних ресурсів: повнотекстових, реферативних, бібліографічних, фактографічних баз даних.

Впровадження результатів наукових досліджень – передавання на виробництво або в повсякденну практичну діяльність наукової продукції (звітів, інструкцій, технічних умов, технічних проєктів, тимчасових вказівок та ін.), що забезпечує техніко-економічний ефект, у зручній для реалізації формі (НДР перетворюється на продукт лише з моменту її “споживання” виробництвом).

Вступ – це елемент основного тексту, який є вступною частиною авторського твору (огляд, історичний екскурс тощо). Його може написати лише сам автор. Вступ не є елементом апарату книги.

Вступна стаття – елемент науково-допоміжного апарату видання у формі оригінального літературного твору, що подається перед основним текстом видання з метою допомогти читачеві глибше зрозуміти зміст видання, правильно його засвоїти, отримати необхідні попередні відомості.

Вторинна інформація – інформація, створена у процесі аналітико-синтетичного опрацювання первинної інформації.

Галузева бібліотека – бібліотека, що задовольняє інформаційні потреби з певної галузі знань або практичної діяльності (суспільно-політична, науково-технічна, медична, сільськогосподарська та ін.) на основі відповідного фонду та інформаційно-пошукового апарату.

Галузевий бібліографічний посібник – бібліографічний посібник, що відображає документи певної галузі знання.

Генеральний каталог – бібліотечний каталог, у якому відображено весь бібліотечний фонд, за винятком обмінних і резервних фондів, які призначені для службового користування.

Гіпотеза (від давньогрец. ὑπόθεσις – припущення) – наукове припущення, що висувається для пояснення будь-якого явища і потребує перевірки та теоретичного обґрунтування, для того щоб стати достовірною науковою теорією. Особливістю гіпотези як форми наукового знання є те, що вона завжди має певний ступінь ймовірності. Гіпотеза або наукове передбачення, припущення висуваються для пояснення будь-яких явищ, процесів, причин, які зумовили даний наслідок. Гіпотезу можна уявити як компас, що визначає напрям діяльності дослідження. Вдало сформульована гіпотеза спрямовує дослідження на доведення реальності існування передбачуваного припущення.

Гіпотетико-дедуктивний метод – це метод наукового пізнання, сутність якого полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводяться твердження щодо емпіричних фактів. Звідси, метод ґрунтується на виведенні (дедукції) умовиводів з гіпотез та інших посилянь, істинне значення яких невідоме. А це означає, що умовивід, отриманий на основі даного метода, буде мати лише вірогідніший характер. З логічної точки зору гіпотетико-дедуктивний метод являє собою ієрархію гіпотез, ступінь абстрактності й спільності яких збільшується по мірі віддаленості від емпіричного базису.

Гіпотетичний метод – науковий метод дослідження, що базується на гіпотезі – науковому припущенні, яке висувається для пояснення повного явища і потребує перевірки й теоретичного обґрунтування для того, щоб стати достовірною науковою теорією. Застосовують у дослідженні нових явищ, що не мають аналогів.

Головна функція науки – розвиток системи знань, яка сприяє найбільш раціональній організації виробничих відносин і використанню виробничих сил в інтересах всіх членів суспільства. Розкладається на низку конкретних функцій: пізнавальну – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи і суспільства; культурно-виховну – розвиток культури, гуманізація виховання і формування нової людини; практично-діючу – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин.

Групове інформування – бібліографічне інформування групи користувачів інформації за певною ознакою, які мають близькі за змістом інформаційні потреби.

Дайджест (від англ. *digest* – стислий виклад, резюме) – видання, що містить короткий виклад твору (-ів) у вигляді витягів з оригіналу чи у формі його вільного перекладу або добірку у повному чи скороченому вигляді найцікавіших творів, вибраних з інших видань.

Дата видання – дата випуску (рік, а якщо необхідно, місяць і день), вказана на документі, або встановлена на основі аналізу тексту документа, або за іншими джерелами.

Дедукція (від лат. *deductio*, від *deduco* – «низводжу, відводжу») – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто

переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). У процесі пізнання *індукція* та *дедукція* нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає.

Депозитарний бібліотечний фонд – бібліотечний фонд, призначений для постійного зберігання в бібліотеках-депозитаріях.

Державна бібліотека – бібліотека загальнодержавного значення, що здійснює бібліотечне, бібліографічне, інформаційне обслуговування користувачів і виконує функцію науково-дослідного, методичного та організаційного центру бібліотек відповідної галузі або категорій користувачів.

Державний бібліографічний посібник – посібник, що інформує про документи, які видаються в країні, на основі державної реєстрації.

Десяткова класифікація – ієрархічна класифікаційна система, у якій кожен клас може ділитися не більше ніж на десять підкласів, кожен з яких, у свою чергу, ділиться на десять частин.

Дефіс (нім. *divis* – риска, від лат. *divisio* – поділ, розчленування) – знак у вигляді короткої рисочки (-), що застосовується за правилами орфографії для поєднання частин складних слів, скорочення слова (наприклад: б-ка) та як знак переносу.

Джерела інформації – передбачені або встановлені законом носії інформації: документи та інші носії інформації, які являють собою матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

Джерела комплектування – організації, установи й окремі особи, за допомогою яких комплектуються фонди бібліотек, інформаційних центрів.

Дисертація (від лат. *dissertatio* – розвідка, дослідження, міркування) – рукописна (віддрукована) кваліфікаційна наукова робота в певній галузі науки, що є викладом матеріалів та результатів самостійного наукового дослідження і подається до захисту на здобуття наукового ступеня у спеціалізованій вченій раді.

Диск (від грец. *diskos* – плоский круг, кругла пластина) – носій інформації у формі круга, або кругла пластинка, де запис інформації здійснюється по колу.

Діагностична бесіда – застосовується як самостійний або додатковий метод дослідження з метою отримання необхідної інформації чи роз'яснення того, що не було зрозумілим при спостереженні. Це складний у використанні метод, який вимагає ретельної підготовки. Для успішного застосування визначається мета, розробляється програма; виділяється об'єкт і предмет розмови; окреслюється коло питань, які дозволять виявити сутність явища, що вивчається; призначається місце і час проведення. Ефективність бесіди залежить від уміння створити у спілкуванні сприятливу атмосферу, спостерігати за поведінкою співрозмовника, його мімікою, емоційними реакціями.

Доведення – процедура встановлення істинності гіпотези або будь-якого іншого твердження. Можливі два способи: *безпосередній*, який полягає в тому, що в процесі практичних дій відбувається зіставлення певного припущення з фактичним станом об'єкта дослідження (наприклад, спостереження, експеримент, демонстрація, вимірювання, розрахунки, облік та ін.); *опосередкований*,

коли істинність гіпотези або твердження доводять способом умовиводів на основі вже наявних знань у вигляді різних законів і положень, істинність яких уже доведено.

Довідкове видання – видання, що містить короткі відомості наукового чи прикладного характеру, розташовані в порядку, зручному для їх швидкого пошуку, призначене для вибіркового читання.

Довідковий апарат видання – частина апарату видання (вихідні відомості видання, заголовки, зміст, колонтитули, допоміжні покажчики тощо), що дає коротку характеристику видання, полегшує і прискорює пошук у виданні певного матеріалу.

Довідково-бібліографічне обслуговування – обслуговування відповідно до інформаційних запитів користувачів, пов'язане з наданням довідок, а також інших бібліографічних послуг.

Довідково-бібліографічний апарат – сукупність довідкових і бібліографічних видань, каталогів і картотек, призначений для розкриття складу та змісту бібліотечних фондів документів.

Довідково-інформаційне обслуговування – обслуговування, спрямоване на виконання інформаційних запитів і задоволення інформаційних потреб користувачів.

Довідково-інформаційний фонд – частина бібліотечного фонду і довідково-пошукового апарату, призначена для обслуговування користувачів бібліотеки.

Довідково-пошуковий апарат – інформаційно-пошукова система, сформована для пошуку і надання фактографічної і/або бібліографічної інформації та документів.

Довідник – довідкове видання прикладного характеру, побудоване в систематичному порядку чи за абеткою назв статей, призначене для швидкого пошуку певних відомостей.

Докторська дисертація – кваліфікаційна наукова робота, в якій сформульовано і обґрунтовано наукові положення, що характеризуються як новий напрям у відповідній галузі науки, або здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми, що має велике народногосподарське та соціально-культурне значення.

Документ – матеріальна форма одержання, зберігання, використання та поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві.

Документ друкований – друкована продукція, яка становить певний вид наукового документа, що пройшов редакційно-видавниче опрацювання (книжки, журнали, брошури).

Документ науковий – носій, в якому зафіксовано наукові дані або науково-технічну інформацію з обов'язковим посиланням на те, де, ким і коли його було створено. Наукові документи поділяють на *первинні*, що містять безпосередні результати наукових досліджень і розробок, нові наукові дані або нове осмислення відомих ідей і фактів, та *вторинні* – результати аналітико-синтетичного і логічного опрацювання одного або кількох первинних документів або відомостей про них.

Документ рукописний (або друкарський) – носій інформації, який не проходив редакційно-видавничого опрацювання і не був виданий засобами поліграфії

(науково-технічні звіти, документи обліку господарської діяльності, дисертації).

Документальна база даних – база даних, що містить бібліографічні записи документів.

Документальна інформація – інформація, зафіксована на матеріальному носії інформації з реквізитами, які дозволяють її ідентифікувати.

Документальний пошук – шукання, відбирання та видавання документів, що відповідають інформаційному запиту.

Допоміжний покажчик – впорядкований (за абеткою або будь-якою іншою ознакою) перелік власних імен, предметів, географічних назв, подій, публікацій, цитат, аббревіатур, символів, формул та інших інформаційних об'єктів із вказівкою їх місцезнаходження на сторінках видання.

Дублювання досліджень – офіційно не підтверджена домовленість між щонайменше двома особами, наслідком якої є виконання однакових, або майже однакових робіт.

Економіка науки – розділ наукознавства, який досліджує взаємодію науки і виробництва, створює передумови для узагальнення практичного досвіду, його теоретичного осмислення і впливу на виробництво.

Економічна ефективність наукових досліджень – зменшення витрат суспільної та живої праці на виробництво продукції в тій галузі, в якій впроваджуються завершені науково-дослідні роботи та дослідно-конструкторські розробки.

Екслібрис (від лат. *ex libris* – із книг) – книжковий знак, паперовий ярлик, що приклеюють власники бібліотек на внутрішній бік палітурки чи обкладинки книги. Зазвичай на екслібрисі зазначають ім'я та прізвище власника і малюнок, що лаконічно й образно відображає його професію, інтереси тощо.

Експеримент – це цілеспрямоване і активне втручання у хід процесу, що вивчається. Відповідні зміни об'єкта чи його відтворення відбуваються у спеціально створених і контрольованих умовах. Основними стадіями здійснення експерименту є планування, будова, контроль, інтерпретація результатів. Експеримент має дві взаємопов'язані функції: дослідну перевірку гіпотез і теорій, а також формування нових наукових концепцій. У залежності від цих функцій виділяють експерименти: дослідницький (пошуковий), перевірочний (контрольний), відтворюючий, ізолюваний тощо, а у залежності від характеру об'єктів – фізичні, хімічні, біологічні, соціальні та ін. Отже, експеримент – це найбільш загальний емпіричний метод пізнання, який не лише включає спостереження та вимірювання, а й здійснює перестановку, зміну об'єкта дослідження тощо. За допомогою цього методу можна виявити вплив одного чинника на інший.

Експлікація (від лат. *explicatio*, від *explico* – пояснюю, розгортаю) – 1) наукове пояснення; 2) процес, у результаті якого розкривається зміст певної єдності, а її частини набувають самостійного існування і можуть відрізнитись одна від одної; 3) логіко-методологічний засіб заміщення звичного, але неточного поняття чи уявлення точним науковим поняттям; 4) пояснення умовних позначень на планах, картах тощо; 5) частина підпису під ілюстрацією (формулою), яка пояснює деталі зображення

(умовні позначення). Кожний елемент експлікації складається з графічного знака (цифра, літера) і пояснення.

Експрес-інформація – періодичне реферативне видання, що містить розширені та зведені реферати найбільш актуальних зарубіжних опублікованих матеріалів або вітчизняних неопублікованих документів, що вимагають оперативного оповіщення.

Електронна база даних – сукупність документів, що належать до певної галузі знань (теми, проблеми); взаємопов'язаних даних, представлених у певному форматі на електронному носії (комп'ютері).

Електронна бібліографічна картотека – бібліографічна картотека на електронних носіях, призначена для інформаційного пошуку в автоматизованому режимі.

Електронна бібліотека (від англ. *digital library*) – розподілена інформаційна система, що дозволяє зберігати і використовувати різноманітні колекції електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео і т.ін.) завдяки глобальним мережам передачі даних в зручному, для кінцевого користувача, вигляді.

Електронна книга, еКнига (від англ. *e-book, e-text*) – версія книги в електронному (цифровому) вигляді. Такі книжки можна читати за допомогою комп'ютерів, мобільних телефонів чи спеціалізованих пристроїв.

Електронна пошта або е-пошта (від англ. *e-mail, або email*, скорочення від *electronic mail*) – спосіб обміну цифровими повідомленнями між людьми з використанням цифрових пристроїв, таких як комп'ютери та мобільні телефони, що робить можливим пересилання даних будь-

якого змісту (текстові документи, аудіо, відеофайли, архіви, програми).

Електронне видання – електронний документ (група електронних документів), що пройшов редакційно-видавничу обробку, має вихідні відомості та призначений для розповсюдження в незмінному вигляді.

Електронний бібліотечний фонд – сукупність електронних документів, програмних засобів для керування бібліотечним фондом і його використанням.

Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму.

Електронний каталог – бібліотечний каталог, поданий в електронній формі, наданий користувачам бібліотеки у режимі локального та віддаленого доступу.

Електронний каталог бібліотеки – підсистема автоматизованої бібліотечної інформаційної системи, що складається з бібліографічних баз даних, інформаційного і лінгвістичного забезпечення у комплексі із системою керування базами даних і набором прикладних програм, призначена для організації доступу до баз даних бібліотеки.

Електронний носій – матеріальний носій, який використовують для записування, зберігання та відтворення інформації.

Електронний ресурс віддаленого доступу – електронний ресурс, що має електронну адресу, потенційно доступний через глобальні телекомунікаційні мережі (зокрема Інтернет) необмеженому колу користувачів.

Електронний ресурс локального доступу – електронний ресурс, що має вихідні відомості, розміщений на електронному носіїві, призначеному для використання в режимі прямого доступу.

Електронний читальний зал – спеціалізований бібліотечний читальний зал, що забезпечує користувачам бібліотеки доступ до електронних ресурсів бібліотеки, бібліотечних мереж, інформаційних центрів та мережі Інтернет для задоволення інформаційних потреб.

Електронні видання – електронні документи, що пройшли редакційно-видавниче опрацювання, мають вихідні відомості та призначені для розповсюдження в незмінному вигляді.

Електронні дані – інформація у формі цифрових символів, а також графічних символів, відео, звукових даних або їхніх комбінацій, які подано в цифровій формі.

Електронні інформаційно-пошукові системи – автоматизовані системи, призначені для зібрання, пошуку, оброблення, збереження та видавання інформації за допомогою технічних засобів. До них належать: інформаційні масиви (бази і банки даних, інтернет-системи), носії інформації (магнітні, оптичні тощо), програмне й технічне забезпечення.

Електронні ресурси – це інформаційні ресурси, які використовуються за допомогою комп'ютера, що потребують використання периферійного пристрою або зв'язку з мережею Інтернет. Залежно від режиму доступу електронні ресурси поділяють на *електронні ресурси локального та віддаленого доступу*.

Енциклопедичний словник – енциклопедія, що містить статті невеликого обсягу, викладені в стислій формі та розташовані за абеткою їхніх назв.

Енциклопедія – довідкове видання, що містить узагальнені основні відомості з однієї, кількох чи всіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей, розташованих за абеткою назв чи в систематичному порядку.

Епіграф (від грец. *epigraphe* – заголовок, напис) – цитата, короткий уривок з твору відомого автора або афоризм, який розміщується перед літературним твором чи його частиною, на авантитулі чи шмуцтитулі неперіодичного друкованого видання. В епіграфі автор пояснює задум свого твору, його провідну ідею.

Жорсткий магнітний диск (вінчестер) – кругла плоска пластина, виготовлена з твердого матеріалу (металу), вкритого феромагнітним шаром; призначений для постійного зберігання інформації; використовується у персональному комп'ютері і встановлюється всередині нього.

Журнал – періодичне видання, що має постійні рубрики та містить публікації офіційного характеру з суспільно-політичних, наукових, виробничих та інших питань, літературно-художні твори, реферати, ілюстрації й рекламу.

Завдання наукового дослідження – це мета перетворення конкретної ситуації або, іншими словами, ситуація, яка вимагає свого перетворення для досягнення певної мети. Завдання мають відповідати меті дослідження, розкривати суть теми і знаходити своє тлумачення у

висновках, що фіксують і узагальнюють результати їх виконання.

Заголовок – назва (слово, фраза, буква або група слів, фраз і букв), наведена в документі у вигляді, встановленому або затвердженому автором чи видавцем, призначена для ідентифікації та пошуку документа.

Заголовок бібліографічного запису – елемент бібліографічного запису, розташований перед бібліографічним описом і призначений для впорядкування та пошуку бібліографічних записів.

Заголовок бібліографічного опису – слово або сполучення слів (прізвище автора, назва установи чи організації, назва твору тощо), що виноситься на початок бібліографічного опису документа.

Запит користувача бібліотеки – вимога користувача бібліотеки на надання бібліотечної послуги.

Збірник – полівидання, що містить твори одного автора (колективу співавторів) або різних авторів.

Збірник наукових праць – друкований науковий документ, що містить низку наукових матеріалів одного або кількох авторів.

Зведений каталог – бібліотечний каталог, що охоплює бібліотечні фонди кількох бібліотек, об'єднаних за територіальною, галузевою або іншою ознакою.

Зібрання творів – полівидання, що містить усі або значну частину творів одного чи кількох авторів.

Зміст – додатковий текст, що містить послідовний перелік заголовків рубрик видання із зазначенням сторінок, на яких вони починаються.

Зміст науки – сукупність інтелектуальних надбань людства, що складається із теорії як системи знань, яка є формою суспільної свідомості і досягнень інтелекту людини; суспільної ролі в практичному використанні рекомендацій для виробництва благ, що є життєвою необхідністю людей.

Знак виноски – умовна позначка у вигляді арабських цифр (порядкових номерів), літер чи астериска (зірочки), що використовують для пов'язування підрядкових і позатекстових бібліографічних посилань з частиною основного тексту документа.

Знак охорони авторського права – знак, який використовують для сповіщення про свої права особою, що має авторське право (є автором твору чи будь-якою іншою особою, якій на законних підставах передано авторське майнове право на цей твір). Знак охорони авторського права проставляють на оригіналі і на кожному примірнику твору та розміщують у нижньому правому куті звороту титульного аркуша видання. Складається з трьох елементів: латинської літери «С» (від слова *copyright*), обведеної колом – ©; імені особи чи установи, яка має авторське право; року першого публікування твору.

Знання – вищий рівень інформації, що функціонує в суспільстві, особливим чином перетвореної і опрацьованої людиною, у результаті чого інформація отримує суть і значення, набуває знакової форми або представляється в цій формі за допомогою інших знань, уже накопичених у пам'яті людства.

Ідеалізація – мисленнєва процедура, яка пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що реально є принципово нездійсненними («ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло», «точка» тощо), але є такими, для

яких існують прообрази у реальному світі. У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних властивостей предмета з одночасним введенням до змісту понять, що утворюються, таких ознак, що є реально нездійсненними. В результаті утворюється так званий «ідеалізований об'єкт», яким може керуватись теоретичне мислення при відображенні реальних об'єктів. У розвинених наукових теоріях, як правило, розглядаються не окремі ідеалізовані об'єкти та їх властивості, а цілісні системи ідеалізованих об'єктів та їх структури.

Ідентифікація – надання користувачам і об'єктам доступу ідентифікатора і/або перевірки наданого ідентифікатора за переліком ідентифікованих осіб та об'єктів.

Ілюстрація – графічне зображення, що пояснює або доповнює основний текст та розміщене на сторінках (аркушах) документа.

Імпакт-фактор (ІФ або IF) – формальний чисельний показник інформаційної значущості наукового журналу.

Індекс Хірша (h-index) – показник, запропонований американським фізиком Хорхе Хіршем у 2005 році (університет Сан-Дієго, Каліфорнія, США). Критерій заснований на кількості публікацій вченого та кількості їх цитувань.

Індекс цитування – показник «значущості» праць вчених, прийнятий у науковому світі, що є числом посилань на їх публікації у реферованих наукових періодичних виданнях.

Індексування – надання документу та/чи інформаційному запиту ключових слів, предметних рубрик

чи кодів, які відображають основну тему змісту документа і/або запиту чи основні смислові аспекти.

Індивідуальне інформування – інформування користувача бібліотеки відповідно до його потреб.

Індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, що отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістове обґрунтування його істинності, – у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках.

Інституційний репозитарій – це електронний архів для тривалого зберігання, накопичення, забезпечення довготривалого та відкритого доступу до результатів наукових досліджень, що проводяться в установі. Інституційний репозитарій ЗВО містить наступні матеріали: наукові статті, автореферати дисертацій, дисертації, навчальні матеріали, книги чи розділи книг, студентські роботи, матеріали конференцій, патенти, зображення, аудіо- та відео-файли, вебсторінки, комп'ютерні програми, статистичні матеріали, навчальні об'єкти, наукові звіти. *(Див. Репозитарій).*

Інтерв'ю – різновид бесіди. Якщо бесіда має характер взаємного обміну інформацією, то в інтерв'ю дослідник, маючи власну точку зору з того чи іншого

питання, запитує досліджуваного, не впливаючи на його думку. *Нестандартизоване інтерв'ю* передбачає попередню підготовку запитань дослідником, формулювання і послідовність яких можуть змінюватися. В ньому використовуються відкриті запитання, характер відповідей на які заздалегідь не передбачений. *Стандартизоване інтерв'ю* складається із закритих запитань, що пропонуються у визначеній послідовності й передбачають вибір одного чи декількох варіантів відповідей тільки у запропонованих формулюваннях. У *напівстандартизованому інтерв'ю* ставлять напівзакриті запитання, що пропонують респонденту вибрати один чи декілька варіантів відповідей із ряду запропонованих, і, в той же час, йому надається можливість висловити власну думку.

Інформатизація – сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів.

Інформатика (від англ. *informatics, computer science*; від нім. *informatik*) – теоретична та прикладна (технічна, технологічна) дисципліна, що вивчає структуру і загальні властивості інформації, а також методи і (технічні) засоби її створення, перетворення, зберігання, передачі та використання в різних галузях людської діяльності. Основне теоретичне завдання інформатики полягає у визначенні загальних закономірностей, відповідно до яких створюється інформація, відбувається її перетворення, передавання та використання у різних сферах діяльності людини. Прикладні завдання інформатики полягають у розробці найефективніших методів і засобів здійснення інформаційних процесів, у визначенні способів оптимальної наукової комунікації у самій науці та між наукою і виробництвом.

Інформаційна грамотність – поінформованість щодо потенціалу інформації та відповідних джерел і здатність використовувати їх.

Інформаційна діяльність – постійне та систематичне збирання та оброблення інформації для її зберігання, опрацювання, інформаційного пошуку, використання, поширення, які виконує певна особа чи організація.

Інформаційна інфраструктура – організаційна структура та засоби інформаційної взаємодії.

Інформаційна компетентність – це інтегративне формування особистості, яке віддзеркалює її здатність до визначення інформаційних потреб, пошуку інформації в інформаційно-пошукових системах та ефективної роботи з нею; вміння працювати з комп'ютерною технікою, використовуючи новітні технології та застосовуючи їх у професійній діяльності, в повсякденному житті.

Інформаційна культура – це сукупність інформаційного світогляду, системи знань та вмінь, що забезпечують самостійну діяльність, спрямовану на задоволення індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і новітніх інформаційних технологій.

Інформаційна послуга – надання користувачеві бібліотеки інформації певного виду відповідно до його інформаційного запиту.

Інформаційна потреба – вимога користувача інформації щодо отримання будь-яких даних, повідомлень, фактів для вирішення питань або проблем, пов'язаних з науковою чи практичною діяльністю.

Інформаційна система – комунікаційна система, що забезпечує збір, інформаційний пошук, обробку та зберігання і передачу інформації.

Інформаційна технологія – процес використання сукупності засобів та методів накопичення, опрацювання та надання даних для отримання інформації нової якості про стан об'єкта, явища.

Інформаційне видання – видання, що містить систематизовані відомості щодо документів (видань) – опублікованих, неопублікованих і тих, які не публікують, або результат аналізування та узагальнення відомостей з першоджерел.

Інформаційне забезпечення – процес задоволення потреб конкретних користувачів в інформації, заснований на використанні спеціальних методів і засобів її отримання, опрацювання, накопичення та видачі в зручному для користувача вигляді.

Інформаційне обслуговування – діяльність персоналу бібліотеки, спрямована на задоволення інформаційних потреб її користувачів.

Інформаційний запит – інформаційна потреба користувача інформації.

Інформаційний пошук; пошук інформації – шукання, відбирання та надання за певними критеріями інформації, яка відповідає вимогам інформаційного запиту.

Інформаційний центр – організація (структура), що виконує функції збирання, опрацювання та поширення інформації.

Інформаційні ресурси – систематизоване зібрання документів в інформаційних системах, призначене для

забезпечення інформаційних потреб користувачів інформації у визначеній сфері діяльності.

Інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) (в бібліотечній діяльності) – сукупність методів, способів і програмно-технічних засобів, об'єднаних у технологічний процес, що забезпечує створення, зберігання, накопичування, інформаційний пошук, опрацювання, використання, передачу, захист, розповсюдження, копіювання, відображення інформації та керування нею.

Інформаційно-пошукова мова – формалізована штучна мова, призначена для індексування документів та інформаційних запитів, з метою наступного зберігання та інформаційного пошуку.

Інформаційно-пошукова система – автоматизована інформаційна система, що становить сукупність інформаційно-пошукової мови, програмних засобів і правил переведення семантичного змісту на цю мову; призначена для інформаційного пошуку та видавання документів, даних.

Інформаційно-пошуковий тезаурус – автоматизований словник, призначений для пошуку слів за змістом.

Інформація – задокументовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та довкіллі тощо.

Інформація релевантна – інформація, зміст якої відповідає інформаційній потребі, міститься в аналогах, прототипі і стосується лише тієї частини досліджуваних об'єктів, де виявлено суттєві відмінності.

Інформування – надання інформації користувачам бібліотеки за встановленими правилами.

Історичний метод – метод, що передбачає дослідження виникнення, формування і розвитку об'єктів у хронологічній послідовності, у результаті чого створюються додаткові знання про об'єкт дослідження в процесі його розвитку.

Історія науки – розділ наукознавства, що становить накопичення наукових знань, які характеризують розвиток в історичному аспекті і окремих наук та наукознавства в цілому.

Картотека персоналій – бібліографічна картотека, що відображає документи, пов'язані з життям і діяльністю окремих осіб, організована в алфавітному порядку їхніх імен.

Каталог заголовків – алфавітний каталог заголовків документів.

Каталог місцевих видань – бібліотечний каталог, у якому відображені видання, надруковані на певній території.

Каталогізування (каталогізація) – сукупність процесів, що забезпечують створення та функціонування бібліотечних каталогів.

Каталоговий бібліографічний запис – бібліографічний запис, що містить бібліографічний опис, заголовок запису та шифри зберігання.

Каталожний індекс (у систематичному каталозі) – класифікаційний індекс, що вказує на розділ каталога, у якому розміщена каталожна картка.

Категорії – форми усвідомлення в поняттях загальних способів ставлення людини до світу, що відображають найбільш загальні та суттєві властивості,

закони природи й суспільства.

Кваліфікаційна дипломна (бакалаврська) робота – випускна робота науково-дослідницького характеру, що виконується на завершальному етапі навчання студентів у ЗВО.

Кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота – це наукова робота теоретичного, теоретико-експериментального чи теоретико-прикладного характеру, спрямована на самостійне розв’язання складних дослідницьких завдань, пов’язаних з певною науковою або науково-практичною проблематикою відповідної кафедри. Вона виконується на завершальному етапі навчання у ЗВО. Ця робота носить елементи наукової творчості, теоретичної та практичної новизни. Вона передбачає систематизацію, закріплення, розширення та поглиблення теоретичних і практичних знань зі спеціальності, а також застосування їх під час вирішення конкретних наукових, виробничих та інших завдань. Кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота – це документ, на підставі якого визначають рівень загальнонаукової та спеціальної підготовки студента та його готовність до виконання завдань професійної діяльності.

Класифікаційний індекс – умовне позначення (літера і/або цифра) бібліотечної класифікації, яке відповідає змісту інформаційного документа.

Класифікація наук – у наукознавстві виконує функції групування наукових знань у певні системи, що сприяє уніфікації науки, її міжнародних зв’язків і прискоренню темпів розвитку.

Класифікування – упорядкування чи розподілення документів за класами для відображення зв'язків між ними та складання їхніх класифікаційних схем.

Ключове слово – слово або словосполучення з тексту інформаційного документа, яке визначає головне смислове навантаження з точки зору інформаційного пошуку.

Книга – інтелектуальна праця, опублікована в письмовій, друкованій чи електронній формі, зазвичай з нумеруванням сторінок, і сформована як фізична одиниця.

Книгознавство, бібліологія – комплекс суміжних, тісно пов'язаних, але відносно самостійних наукових дисциплін суспільного циклу, що вивчають книгу, процеси її створення, розповсюдження та використання, а також галузі культури та народного господарства, що виконують ці процеси.

Книжкова виставка – це реклама кращих творів з числа новинок або книг, пов'язаних загальною темою, шляхом їх безпосереднього показу читачеві. У бібліотеці існують традиційні та віртуальні книжкові виставки (персональні, тематичні та ін.).

Книжкове видання – блочне видання в обкладинці чи палітурці.

Колонтитул (від нім. *kolumnentitel*, від франц. *colonne* – шпальта та лат. *titulus* – напис) – елемент довідкового апарату блочного видання, який містить: назву періодичного чи продовжуваного видання, рік видання і номер випуску; прізвище автора, назву неперіодичного видання, заголовок розділу, окремого твору тощо. Розміщується над основним текстом сторінки чи під ним (іноді з боку від нього), допомагає читачеві орієнтуватися у

змісті видання. Розрізняють колонтитул постійний, що містить однакові відомості на всіх сторінках видання (наприклад, прізвище автора і назву видання), і колонтитул перемінний, текст якого змінюється або на кожній сторінці (як у словниках, де в колонтитулах вказують початкове і кінцеве слово, розміщене на даній сторінці чи суміжних сторінках), або з початком кожного нового підрозділу, коли його назву виносять у колонтитул. Колонтитул відокремлюється від основного тексту видання колонлінійкою. Іноді поряд з колонтитулом розміщують колонцифри – порядкові номери сторінок.

Коментарі – це розгорнуті тексти, що дають тлумачення видання в цілому або тлумачення його окремих фрагментів.

Комп'ютерна грамотність – це знання, вміння і навички в галузі інформатики, необхідні кожній людині для ефективного використання у своїй діяльності комп'ютерних технологій. У процесі оволодіння комп'ютерною грамотністю формується вміння використовувати комп'ютер при написанні та редагуванні текстів, пошуку інформації, а також складати прості програми, алгоритми розв'язання задач.

Компакт-диск, компактний диск (*Compact Disc*, або *CD*) (компактний – від лат. *compactus* – збиваю, сколочую: стислий, щільний, малогабаритний, негроміздкий) – оптичний диск, носій інформації у формі диска з отвором у центрі, інформація на якому записується і зчитується за допомогою лазера. CD належить до найпоширенішого виду оптичних дисків для використання у персональних комп'ютерах. Він призначений для зберігання і зчитування значних обсягів інформації. Головною перевагою CD порівняно з гнучкими магнітними

дисками є висока інформаційна місткість, а також можливість одночасно здійснювати операції з рухливими графічними зображеннями, текстом і звуком.

Компіляція – навмисне компонування з декількох текстів одного, з наданням плагіатованому матеріалу нового, не властивого оригіналу, змісту.

Комплексна проблема – сукупність наукових проблем, комплексних теоретичних і практичних завдань, об'єднаних однією науковою ідеєю, спільною метою.

Комплектування фонду – сукупність процесів виявлення, відбору, замовлення, придбання, отримання й обліку документів, що відповідають інформаційним потребам користувачів бібліотеки.

Конкретизація – науковий метод, який полягає в дослідженні предметів або явищ в усій якісній різнобічності реального їх існування. При цьому досліджується стан об'єктів у зв'язку з певними умовами їх існування та історичного розвитку.

Копірайт (від англ. *copyright*) – професійна видавнича назва знака охорони авторського права. Складається з трьох елементів: латинської літери «С», обведеної колом – ©; імені особи чи установи, яка має авторське право; року першого опублікування твору.

Користувач (споживач) інформації – особа чи організація, що отримує інформацію, яку надає бібліотека, інформаційний орган, інформаційний центр чи будь-яка інформаційна система.

Користувач бібліотеки – фізична чи юридична особа, яка користується послугами бібліотеки.

Красназавча картотека – бібліографічна картотека, що охоплює документи про окрему місцевість (край, регіон) або країну.

Культура читання – складова частина загальної культури особистості, яка являє собою комплекс навичок роботи з книгою, що допомагає усвідомленому вибору тематики, систематичності та послідовності читання, умінню знаходити необхідну літературу за допомогою бібліографічних посібників, користуватися інформаційно-пошуковими системами, застосовувати раціональні прийоми пошуку, максимально засвоювати та глибоко сприймати прочитане (конспектування, анотування, рецензування тощо), бережливо користуватися книгою. Культура читання розглядається як необхідна складова культури праці, навчання і самоосвіти.

Курсова робота – самостійна робота дослідницького характеру, спрямована на вивчення конкретної проблеми.

Літературний твір – різновид творів, який відрізняється словесним способом вираження; текстовий (літературний, вербальний) документ або словесний твір, що існує лише в пам'яті людини, не зафіксований на матеріальному (субстанціальному) носії, відокремленому від людини.

Літературно-художній журнал – періодичне видання, яке містить твори художньої літератури, а також публіцистичні та літературно-критичні статті.

Літературно-художній твір (документ) – вербальний (словесний, текстовий) твір (документ), що є результатом літературно-художньої творчості, виражає естетичну форму суспільної свідомості і формує її, відображає дійсність у художніх образах, естетичні,

моральні, філософські, соціальні цінності суспільства, світогляд і естетичні ідеали певних соціальних груп, націй, епох.

Літопис – різновид історичних першоджерел, пам'ятка історичної літератури, писана як хроніка (щорічні записи про історичні події); типова назва поточних бібліографічних покажчиків.

Ліцензія (від лат. *licentia* – свобода, право) – офіційний документ юридичного характеру, що засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності впродовж терміну, визначеного ліцензійними умовами; зокрема, право використовувати чийсь винаходи, на які видано патент.

Малоформатне видання – видання, формат якого не менше ніж 100 мм x 100 мм, але не більше ніж 107 мм x 140 мм.

Масове видання – видання, що вийшло великим тиражем з розрахунку на будь-якого читача, призначене для широких верств населення.

Матеріали конференції (з'їзду, симпозіуму) – наукове видання, що містить тексти доповідей (повідомлень), рекомендації та рішення, які відображають підсумки наукового заходу.

Медіатека – це колекція нових сучасних носіїв інформації; організований доступ до світових інформаційних Інтернет-ресурсів; комфортне середовище, що сприяє розвитку самопізнання та допитливості.

Медіацентр (від англ. *media* – посередник, носій, засіб) – це новий структурний підрозділ бібліотеки, в якому зосереджено зібрання документів на різних носіях інформації (книги, періодичні видання, аудіо-і відео носії,

CD та DVD, Інтернет-ресурси) з відповідною технічною базою, формами роботи з користувачами.

Мемуарна література (від. франц. *memoires* – спогади, від лат. *memoria* – пам'ять, спогади) – спогади (або свідчення) учасників чи свідків тих чи інших історичних подій; тип літератури, що відповідає емпіричному рівню ідеологічного пізнання, а також належить до типу історичних першоджерел, оскільки в мемуарах (спогадах) знаходить втілення найбільш розповсюджена частина історичної свідомості людей.

Мережеве електронне видання – електронне видання, доступне потенційно необмеженому колу користувачів через телекомунікаційні мережі.

Мета – означає стан в майбутньому, який можливо змінити відносно теперішнього та варто, бажано або необхідно, досягнути (*синонім – ціль*).

Мета науки – опис, пояснення і передбачення процесів та явищ дійсності, що становлять предмет її вивчення на основі відкритих нею законів; теоретичне відображення дійсності з метою використання в практичній діяльності людей.

Мета наукового дослідження – методологічна характеристика дослідження; уявлення про результат, обґрунтоване уявлення про загальні кінцеві або проміжні результати наукового пошуку. На початку дослідження дослідник ставить перед собою мету і визначає, який результат він очікує отримати в ході дослідження. Це можливо, бо мета дослідження формулюється з врахуванням визначених: суперечності, проблеми, об'єкта і предмета дослідження, а завдання дають уявлення про те, що потрібно зробити, щоб досягти мети. Мета завжди

відображає спрямованість наукового пошуку на отримання нових знань та їх експериментальну апробацію, адже розроблені теоретичні положення мають бути підтверджені практикою. Мета дослідження відображається у формулюванні теми і є лаконічною і гранично точною в смислового відношенні. Від чіткості сформованості мети залежить цілеспрямована діяльність дослідника, прояв його творчого потенціалу. Важливим і необхідним етапом наукового дослідження є конкретизація загальної мети в системі дослідницьких завдань, які в своїй сукупності повинні надати уявлення про те, що потрібно зробити для досягнення мети.

Метод (від грец. *methodos* – шлях пізнання) – спосіб досягнення мети, розв’язання конкретної задачі; сукупність прийомів (операцій) практичного впливу чи теоретичного освоєння об’єктивної дійсності з метою її пізнання.

Метод анкетування – метод, що використовується для отримання інформації про типовість тих чи інших досліджуваних явищ. Результативність анкетування залежить від змісту і структури запропонованих запитань. Тому вони повинні бути зрозумілими, передбачати коротку й однозначну відповідь, виключати підказку в формулюванні запитання, запобігати двоякому розумінню їх змісту, викликати у респондентів інтерес і бажання відповісти.

Метод науково-педагогічного дослідження – спосіб дослідження психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об’єктивної закономірності виховання і навчання.

Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження. Свідоме застосування

науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань.

Методичні рекомендації (методичні настанови) – виробничо-практичне видання, що містить рекомендації та настанови щодо виконання певних дій, процесів, операцій практичної (виробничої) діяльності.

Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Міжбібліотечний абонемент (МБА) – форма бібліотечного обслуговування, призначена для використання документів бібліотечних фондів у межах країни відповідно до встановлених правил.

Міжнародний міжбібліотечний абонемент (ММБА) – міжбібліотечний абонемент, призначений для використання документів бібліотечних фондів різних країн відповідно до встановлених правил.

Міжнародний стандартний номер книги (ISBN) – номер, який на міжнародному рівні ідентифікує кожну книгу (брошуру) чи видання книги певного видавництва.

Мікровидання (від грец. *mikros* – малий, маленький) – видання, в якому текст та ілюстрації значно зменшені в розмірі внаслідок мікрофотокопіювання. Може бути прочитаним лише за допомогою спеціального читального апарата. Спосіб мікрокопіювання дає змогу розмістити на одній мікрокарті зміст одного або кількох видань.

Мікрокнига (від грец. *mikros* – малий, маленький) – книга, розмір якої (ширина та висота) не перевищує 10x10 мм.

Місце видання – місцезнаходження видавництва або видавця, які надрукували документ.

Мова науки – розділ наукознавства, який вивчає певну систему понять, за допомогою яких індивідуальні наукові знання перетворюються на колективне надбання.

Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці і методології науки модель – це аналог певного фрагменту реальності, породження людської культури, концептуально-теоретичних образів тощо. Форми моделювання різноманітні і залежать від використання моделей і сфери застосування моделювання. За характером моделей виокремлюють матеріальне (предметне) та ідеальне моделювання, яке виражене у відповідній знаковій формі.

Монографія – наукове або науково-популярне видання, що містить повне дослідження однієї проблеми або теми та належить одному чи кільком авторам.

Мультимедіа (від лат. *multum* – багато, *medianus* – розміщений посередині; від англ. *multimedia* – посередник) – засіб передачі інформації різної знакової природи (мовної, зображувальної, музичної тощо). Поєднання кількох типів інформації означає багатосередовищність, тобто (буквально) мультимедіа. Мультимедійні продукти надають користувачеві різноманітну інформацію, поєднану в єдине ціле певною метою.

Мультимедійне електронне видання (від англ. *multimedia*) – електронне видання, що містить інформацію різної знакової природи (мовну, зображувальну, музичну тощо), що наявна у виданні рівномірно і взаємопов'язано,

причому цей взаємозв'язок забезпечений відповідними програмними засобами.

Мультимедійний документ (від англ. *multimedia*) – документ, що містить одночасно інформацію різної знакової природи (мовну, зображувальну, музичну тощо).

Навчальна література – тип літератури, який виконує функцію передачі наукових знань і практичного досвіду, обслуговуючи потреби освіти.

Навчальна програма – навчальне видання, що визначає зміст, обсяг, порядок вивчення й викладання навчальної дисципліни.

Навчальне видання – видання, що містить систематизовані відомості наукового або прикладного характеру, викладені у зручній для вивчення й викладання формі.

Навчальний довідник – виклад довідкових даних з галузі знання відповідно до змісту навчальної програми дисципліни.

Навчальний посібник – навчальне видання, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник і має відповідний, офіційно наданий гриф.

Навчально-методичний посібник – навчальний посібник, основним змістом якого є методика викладення навчальної дисципліни (її розділу, частини) або методика щодо розвитку та виховання особистості.

Навчально-методичні рекомендації – поради з вивчення певної навчальної дисципліни або її розділу, з виконання певних навчальних завдань.

Наклад – загальна кількість примірників видання, надрукованих впродовж одного виробничого процесу.

Накопичення інформації – результат збирання інформації та її надходження, зумовлений потребами освітнього та науково-дослідницького процесів.

Наочний посібник – образотворче видання, змістом якого є зображення, призначене для застосування у освітньому процесі, практичній і виробничій діяльності.

Написання шрифту – графічний різновид шрифту в межах однієї гарнітури, що відрізняється шириною вічка літери (*нормальне, вузьке, широке*), його нахилом (*пряме, курсивне, похиле*), насиченістю (*світле, надсвітле, напівжирне, жирне, наджирне*).

Наука – динамічна система знань, що розкриває нові явища в суспільстві і природі з метою використання їх у практичній діяльності людини.

Наукова бібліотека – бібліотека, яка забезпечує інформаційні потреби наукових закладів та окремих осіб, що займаються науково-дослідницькою діяльністю.

Наукова інформація – інформація, яка адекватно відображає явища і закони природи, суспільства та мислення і використовується в суспільно-історичній практиці, отримана в результаті діяльності окремих науковців і спеціалістів або їхніх колективів, пройшла опрацювання та узагальнення абстрактно-логічними методами і зафіксована в системі точних понять, суджень, умовиводів, теорій, гіпотез.

Наукова монографія – вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми, що містить критичний аналіз та визначає вагомість, формулювання нової концепції.

Наукова організація праці (НОП) у науково-дослідному процесі – система заходів, спрямованих на

вдосконалення методів і умов інтелектуальної праці, збереження здоров'я працівників на основі новітніх досягнень науки і техніки, що забезпечують найбільшу ефективність за найменших витрат розумової праці. НОП як система складається з окремих елементів: організації трудових процесів і робочих місць, забезпечення сприятливих умов праці, організації праці з функціонального обслуговування робочих місць, нормування і матеріального стимулювання, розвитку творчих здібностей працівників.

Наукова проблема – комплекс теоретичних і практичних завдань, необхідність вирішення яких постала перед суспільством; відображення суперечності між потребою в нових знаннях і відомими шляхами їх отримання (глобальна, національна, регіональна, галузева та ін.).

Наукова робота – письмовий виклад власних результатів наукового дослідження.

Наукова стаття – стаття, призначена фахівцям відповідної галузі, що містить постановку проблеми, характеристику стану її дослідженості, виклад ходу і проміжних або кінцевих результатів самостійного наукового дослідження.

Наукова та науково-технічна експертиза – найбільш детальний та об'єктивний метод оцінки наукової діяльності та її результатів, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз науково-технічного рівня об'єкта експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.

Наукове видання – видання, що містить результати теоретичних і /або експериментальних досліджень, а також

науково підготовлені до публікації пам'ятки культури та історичні документи з розгалуженим науково-довідковим апаратом (науково-дослідний, пояснювальний текст, коментар, різноманітні покажчики).

Наукове дослідження – це цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій; це аналіз інформації, спрямований на пошук нових знань і відкриття закономірностей.

Наукове питання – невелике наукове завдання, що стосується конкретної теми наукового дослідження. Емпіричні завдання спрямовані на виявлення, точний опис, докладне вивчення різних чинників досліджуваних процесів та явищ. Теоретичні завдання мають на меті виявлення та вивчення причин, зв'язків, залежностей, що дають змогу встановити поведінку об'єкта, визначити його структуру, характеристики на основі розроблених наукою принципів і методів пізнання.

Науковий журнал – періодичне видання, що містить наукові публікації про теоретичні й прикладні дослідження.

Науковий закон – внутрішній суттєвий і стійкий зв'язок явищ і процесів, що обумовлює їх впорядковані зміни і дає можливість достовірно передбачити перебіг цих явищ або процесів. Науковий закон існує об'єктивно, незалежно від свідомості людей як відображення необхідних суттєвих, внутрішніх відносин між властивостями речей чи явищ або різноманітними тенденціями їх розвитку. Науковий закон не створюється людиною, а лише виявляється, розкривається, формулюється таким чином, щоб відповідати реаліям об'єктивного світу, бути точним їх відображенням.

Науковий напрям – окрема наука або комплекс наук, у межах яких проводяться дослідження (технічний, біологічний, економічний та ін.), з можливою подальшою деталізацією. Структурними одиницями наукового напрямку є комплексні проблеми, теми, наукові питання.

Науково-допоміжний (науково-довідковий) апарат видання – сукупність елементів, призначених допомогти читачам краще розібратися у змісті твору, опублікованого у виданні, що містить *передмову, вступну статтю, післямову, коментарі, примітки, реферат, анотацію*, а також *бібліографічний апарат видання*.

Науково-допоміжний бібліографічний посібник – посібник, призначений для допомоги при здійсненні науково-дослідницької діяльності.

Науково-дослідна література – тип літератури, що відображає основний зміст наукових досліджень (завдання, методика, хід і результати); розрахована на фахівців, вчених відповідних галузей знання.

Науково-дослідна робота – чітко організований комплекс дій, спрямованих на отримання нових знань, що розкривають суть процесу й явищ в природі та в суспільстві з метою використання їх у практичній діяльності та науково-дослідну діяльність як процес пізнання, спрямований на здобуття та використання на практиці нових знань.

Науково-дослідний процес – це сукупність організаційних, методичних і технічних прийомів, здійснюваних за допомогою певних процедур. При проведенні наукових досліджень відрізняють поняття «*об'єкт*» і «*предмет*» пізнання і дослідження.

Науково-інформаційна література – тип літератури, що слугує оперативному ознайомленню фахівців з досягненнями науки.

Науково-популярна література – тип літератури, що має на меті поширення наукових знань у суспільстві та розрахована на нефахівців у відповідній галузі знань, вирізняється популярним викладом.

Науково-популярне видання – видання, що містить відомості про дослідження в галузі науки, техніки, виробництва, культури, освіти, мистецтва тощо, що популяризують наукові знання, викладені в зрозумілій читачам-нефахівцям формі.

Науково-популярний журнал – періодичне видання, яке містить публікації про основи наукових знань, а також досягнення в галузі науки, техніки, культури, мистецтва та практичної діяльності, викладені в зрозумілій читачам-нефахівцям формі.

Науково-практичне видання – видання, що містить матеріали як теоретичного, так і прикладного характеру, адресовані не лише вченим і науковим працівникам, а й спеціалістам-практикам.

Науково-художнє видання – літературно-художнє видання, що містить твір, побудований на описі наукових фактів і/або історії науки.

Наукознавство – галузь досліджень, що вивчає закономірності функціонування і розвитку науки, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами матеріального й духовного життя суспільства.

Наукометрична база даних – бібліографічна і реферативна база даних, інструмент для відстеження

цитованості наукових публікацій. Це пошукова система, що формує статистику, характеризує стан і динаміку показників затребуваності, активності та індексів впливу діяльності окремих науковців і дослідницьких організацій.

Національна бібліотека – бібліотека, яка є провідним освітнім, науково-інформаційним державним закладом, що здійснює функції науково-дослідного, методичного та координаційного центру з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства, бере участь у розробленні державної політики в галузі бібліотечної справи та її реалізації.

Необ’єктивне оцінювання – свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти.

Неопублікований документ – документ, не розрахований на широке розповсюдження, створений у результаті діяльності установ, підприємств, окремих осіб, що відображає результати їх діяльності, призначений конкретно визначеному адресату або вузькому колу користувачів, який не надається іншим споживачам інформації без спеціального дозволу автора чи власника такого документа і не має офіційної реєстрації як опублікований документ.

Неперіодичне видання – видання, що виходить одноразово й продовження його не передбачено.

Нумераційний каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи розташовано в порядку наданих номерів науково-технічним чи патентним документам.

Об’єкт бібліографічного посилання – всі види опублікованих і неопублікованих документів, їхні окремі складники або групи документів на будь-яких носіях.

Об'єкт наукового дослідження – те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Це процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження. Об'єкт відносно автономний і має чіткі межі. Вирізняють об'єкти природні, соціальні, ідеалізовані. Досліджувати можна *емпіричні* та *теоретичні* об'єкти.

Об'єкт наукового пізнання – весь матеріальний світ і форми його відображення у свідомості людей.

Обкладинка – зовнішнє паперове покриття блока друкованого видання, що складається з одного цілісного аркуша цупкого паперу. Обкладинка захищає видання від пошкоджень, містить основні відомості про нього і є елементом зовнішнього художнього оформлення. Обкладинку поєднують з блоком видання без форзаців.

Обліково-видавничий аркуш – одиниця вимірювання обсягу видання, яка відрізняється від обсягу видання в авторських аркушах тим, що включає також частини, що не є наслідком авторської праці (зміст зворотної сторінки титульного аркуша видання, колонцифри та колонтитули тощо).

Обман – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності або організації освітньої процесу. Формами обману є академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування.

Обов'язковий примірник документа – примірник тиражованих документів (друкованих видань та аудіовізуальної продукції), що підлягає обов'язковій передачі автором (чи виробником) на зберігання у Книжкову палату України чи в інші визначені законодавством установи.

Обсяг документа – загальне число сторінок (аркушів) документа з окремими аркушами ілюстрацій, картами, додатками.

Огляд – результат аналітико-синтетичного опрацювання наукових документів, який становить текст, що містить синтезовану інформацію з будь-якого питання чи низки питань, вилучену з деякої множини спеціально підібраних з цією метою первинних документів, виданих за певний час. Розрізняють огляди: *бібліографічні, реферативні, аналітичні*. *Бібліографічний огляд* містить характеристику первинних документів як джерел інформації, що з'явилися за певний час або об'єднаних за певною ознакою. *Реферативний огляд* містить систематизовані дані, факти та узагальнену інформацію про стан питання без критичної оцінки автором огляду. *Аналітичний огляд* – це всебічний аналіз усієї інформації, що міститься у вихідних первинних документах, аргументована оцінка; обґрунтовані рекомендації щодо використання цієї інформації.

Онлайновий електронний документ (від англ. *on line* – «на лінії», за посередництвом лінії зв'язку) – документ, доступний користувачам через мережу Інтернет. Головною особливістю таких документів є невизначеність матеріального носія, оскільки їх зберігають на сервері чи окремому комп'ютері. Онлайновий документ не гарантує незмінності інформації, що міститься в ньому, а навпаки, його перевагою вважають можливість змінюватися з надходженням нової інформації.

Оперативна інформація (від лат. *operatus* – дійовий) – інформація, яка швидко доводиться до споживача і використовується безпосередньо в ході процесу, що виконується.

Опис – пізнавальна операція, що полягає у фіксуванні результатів дослідження (спостереження чи експерименту) за допомогою певних систем позначень, що прийняті у науці.

Опублікований документ – документ, призначений для використання будь-яким користувачем (споживачем) інформації, і є таким, що пройшов офіційну реєстрацію як опублікований документ. *Опубліковані документи* – це книги, брошури, монографії, збірники, тези доповідей, періодичні видання, продовжувані видання, препринти, стандарти, нормативно-технічні документи, прейскуранти, каталоги, рекламні видання тощо.

Організація бібліотечного фонду – сукупність процесів приймання, обліку, технічного оброблення, розміщення та зберігання документів.

Оригінал (від лат. *originalis* – первісний, природжений) – першопочатковий твір (документ), створений автором; текст, з якого здійснено переклад; документ, з якого зроблено копію; перший і єдиний примірник документа, що має встановлену законом юридичну силу. Оригінали називають помноженими, коли вони складені в кількох примірниках і кожен з них має однакову юридичну силу (договір, положення, статут); примірник службового документа, який створюється першим і оформлюється відповідно до чинних вимог, що надає йому юридичної сили.

Основний автор – автор, що зробив найбільший внесок до інтелектуального або художнього змісту документа.

Основний заголовок – заголовок, розміщений першим або виділений поліграфічним способом на титульному аркуші.

Офіційне видання – видання, що містить документи нормативного чи директивного характеру, затверджені та опубліковані від імені органів державної влади, відомств, установ, політичних партій і громадських організацій.

Пагінація (від лат. *pagina* – сторінка) – порядкова нумерація сторінок, стовпців, таблиць, ілюстрацій, тексту документа цифрами (арабськими або римськими), інколи буквами.

Палітурка (оправа) – тверде покриття блочного видання, що на відміну від обкладинки виготовляють з найбільш міцного і зносостійкого матеріалу і з'єднують з блоком видання клапанами корінцевого матеріалу та зовнішніми сторінками форзаців. Призначена для захисту блока видання від ушкодження і забруднення, а також для розміщення початкової інформації про видання та елементів його художнього оформлення.

Паперовий аркуш – аркуш паперу, що його виготовляє паперове підприємство, або аркуш, на які розрізають рулонний папір при друкуванні видання. Його розмір визначають у сантиметрах ширини і довжини (наприклад, 60х84см; 60х90см; 70х100см; 70х108см; 84х108 см та ін.); одиниця розрахунку кількості паперу, необхідного для друкованого видання.

Парантез (від фр. *parenthese* – вставне слово або речення, дужка; від гр. *enthesis* – *вставка*) – друкарська назва фігурної дужки.

Патент (від лат. *patens (patentis)* – відкритий, очевидний) – охоронний, юридичний документ, що

засвідчує пріоритет, авторство і право власності на винахід (корисну модель) або промисловий зразок; свідоцтво, видане урядом винахідникові на право виняткового користування винаходом. До патента додається опис винаходу, де викладено мету винаходу, засоби застосування, технічне вирішення завдання тощо.

Первинна інформація – інформація, яка відображає будь-який об'єкт (його особливості, ознаки, властивості). Первинні документи містять вихідну інформацію, результати наукових досліджень (монографії, збірники наукових праць, автореферати дисертацій та ін.).

Передмова – додатковий текст, що підготовлює до засвоєння основного тексту та розміщений перед ним.

Пересилання електронних документів – інформаційна послуга, що забезпечує пересилання електронних документів чи електронних копій текстових документів через телекомунікаційну мережу відповідно до замовлень користувачів бібліотеки.

Періодичне видання – серіальне видання, що виходить через певні, рівні проміжки часу та має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість нумерованих (датованих) випусків й однакову назву.

Пертинентність (від англ. *pertinent* – доречний) – характеристика ступеня відповідності семантичного змісту документа (знайденого в результаті автоматизованого інформаційного пошуку) інформаційній потребі користувача інформації.

Підручник – навчальне видання, що містить у повному обсязі систематизований виклад навчальної дисципліни, відповідає навчальній програмі та має відповідний, офіційно наданий гриф.

Підсерія – частина серії, що має вужче, ніж серія, цільове призначення й читацьку адресу, певну тематику, власну назву, яка доповнює назву серії.

Післямова – додатковий текст, що допомагає осмислити викладене в основному тексті та розташовується за ним.

Плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору; привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора.

Плакат – аркушеве видання, призначене для експонування.

Повнотекстова база даних – документальна база даних, що містить тексти документів.

Полівидання – видання, що містить кілька чи багато творів.

Поліграфія (від грец. *polys* – численний; від *grapho* – пишу) – сукупність технічних засобів для багаторазового репродукування (перетворення та відтворення) однакових копій будь-якого зображення (букв, знаків, малюнків) і способів типографського розмножування тексту, ілюстрацій тощо у формі друкованої продукції; галузь техніки, пов'язана з тиражуванням, виготовленням друкованої продукції; поліграфічна промисловість, яка охоплює усі види виробництва друкованої продукції за оригіналами видавництв та інших організацій.

Поля – білі місця сторінки навколо тексту або малюнка, які залишають, щоб полегшити читання і зберегти

текст від пошкодження під час перегортання сторінок. (*Див. Береги*).

Поновлюване електронне видання – електронне видання, що виходить через визначені чи невизначені проміжки часу як нумеровані чи датовані випуски, які мають однаковий заголовок і частково повторюваний зміст; кожен наступний випуск містить лише ту інформацію, що залишилась актуальною і повністю замінює попередню.

Популяризація бібліотечно-бібліографічних та інформаційних знань – це навчання користувачів (читачів) основним правилам пошуку і збору інформації, реферуванню літератури, способам організації особистих картотек і досьє, методам аналізу складу і структури документального потоку.

Порівняння – це пізнавальна операція, що лежить в основі умовиводів щодо схожості чи відмінності об'єктів (або ступенів розвитку одного й того ж самого об'єкта). За допомогою порівняння виявляють якісні й кількісні характеристики предметів. Порівняння є основою такого логічного прийому як аналогія і є вихідним пунктом порівняльно-історичного методу. Останній є таким, за допомогою якого шляхом порівняння виявляється загальне і особливе в історичних та інших явищах, досягається пізнання різних ступенів розвитку одного і того ж явища чи різних існуючих явищ. Цей метод дозволяє виявити і співставити рівні у розвитку явищ, що вивчаються, та ті зміни, що відбулися і визначити тенденції розвитку.

Портативне видання – видання малого формату зі стисло складеним текстом, яке містить великий об'єм інформації.

Посібник – видання, призначене для допомоги у практичній діяльності або опануванні навчальної дисципліни.

Постулат – твердження, попереднє припущення деякої наукової теорії, що береться в ній за вихідне і стає основою для великих теоретичних узагальнень.

Пошукова система – автоматизована система, призначена для пошуку та отримання необхідних документів, текстів, інформаційних об'єктів, які за певними ознаками відповідають інформаційним запитам.

Прайс, прайс-лист (від англ. *price* – ціна) – перелік предметів чи послуг з позначенням їх ціни.

Практичний посібник – виробничо-практичне видання, що містить опис технології практичної діяльності, призначене для оволодіння будь-якою професією, знаннями, навичками та (або) підвищення фахової кваліфікації й майстерності.

Предмет науки – взаємопов'язані форми розвитку матерії або особливості їх відображення у свідомості людини.

Предмет наукового дослідження – досліджувані з певною метою властивості, характерні для наукового пізнання. Це визначення певного «ракурсу» дослідження як припущення про найсуттєвіші для вивчення обраної проблеми характеристики об'єкта. Один і той самий об'єкт може бути предметом різних досліджень і навіть наукових напрямів. Об'єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове.

Предметизація – визначення предметної рубрики для твору друку або іншого документа відповідно до його змісту.

Предметний каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи розташовано за абеткою предметних рубрик.

Препринт (від англ. *pre* – перед і англ. *print* – відбиток, друк) – наукове видання, що містить працю (або її частину) попереднього характеру, опубліковану до виходу у світ видання, в якому вона має бути вміщена.

Прикладні наукові дослідження – вид пізнавальної діяльності, спрямованої на визначення способів використання законів природи для створення нових і вдосконалення існуючих способів і засобів людської діяльності.

Прикнижковий чи пристатейний бібліографічний список – бібліографічний список, що відображає використані в основному тексті книжки чи статті документи, що рекомендовані читачу для подальшого вивчення теми.

Примітки – додатковий текст, що коротко доповнює, пояснює чи уточнює основний текст і розташований у тексті, внизу сторінки за текстом чи в кінці видання.

Принцип (від лат. *principium* – початок, основа) – першооснова, провідна ідея, центральне поняття, що становить узагальнення і поширення будь-яких вихідних положень наукових теорій, вчень тощо.

Програма – комплекс взаємопов'язаних окремих завдань (проектів) інформатизації, спрямованих на реалізацію державної політики та пріоритетних напрямків створення сучасної інформаційної інфраструктури за

рахунок концентрації та раціонального використання фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, виробничого та технічного потенціалу, а також координації діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та громадян у сфері інформатизації.

Програмне забезпечення – сукупність програмних засобів, яка призначена для керування автоматизованою системою, а також документація, необхідна для експлуатації цих засобів.

Продовжуване видання – серіальне видання, що виходить через заздалегідь невизначені проміжки часу, по мірі накопичення матеріалу, нумерованими випусками, які мають спільну назву.

Проспект – довідкове або рекламне видання, що містить повідомлення про запропоновані послуги чи товари, призначені до випуску, продажу чи експонування.

Професійно-виробничий бібліографічний посібник – спеціальний бібліографічний посібник для фахівців будь-яких галузей знань.

Публікація (від лат. *publico* – оголошую всенародно) – процес і результат опублікування документів. Термін «публікація» у значенні «процес опублікування документа» можна замінити словом «опублікування». Публікація як результат опублікування документа – це окремий документ, опублікований у вигляді видання або його частини. Термін «публікація» не охоплює депонованих документів, хоча вони за законом теж вважаються опублікованими; твір, опублікований і випущений як окреме видання або у складі неперіодичного

полівидання (збірника, зібрання творів) чи серіального видання.

Публіцистична література (від нім. *publizistik*, від лат. *publicus* – суспільний, народний) – тип літератури, що відображає ідеологію як сферу суспільної свідомості. Висвітлює актуальні суспільно-політичні та інші проблеми сучасності, переважно, у періодичних виданнях.

Публіцистична стаття – жанр публіцистичної літератури, який відображає дійсність в її сутнісних проявах, подає окрему ситуацію як частину більш широкого явища, простежує її зв'язок із соціальними проблемами. Такі статті публікуються переважно в періодичних виданнях. Їх видами є: передова, фоновая, редакційна (вступна), теоретико-популяризаторська, проблемно-постановочна, теоретична, критична стаття, публіцистичний коментар.

Путівник – довідкове видання, що містить короткі відомості про певний географічний об'єкт, культурно-освітню установу чи захід; його текст поданий в порядку, зручному для одержання інформації під час відвідування чи огляду.

Рахування (*пізнавальний прийом*) – знаходження числа, що визначає кількісне співвідношення однотипних об'єктів або їхніх параметрів, що характеризують ті чи інші властивості.

Резюме (від франц. *resume* – коротко викладати) – короткий підсумковий виклад суті сказаного чи написаного, зроблений автором; короткий висновок з основними положеннями наукової праці, доповіді, дискусії; частина апарату видання, де стисло викладається сутність наукової праці і подаються висновки; документ, у якому

подаються короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особи, яка його складає, претендента на певну посаду; автохарактеристика власних знань та умінь, здібностей і підготовленості до виконання певної роботи.

Рекомендаційний бібліографічний посібник – посібник, що відображає документи, рекомендовані певним категоріям користувачів (читачів) і відібрані за відповідними змістовними та якісними критеріями.

Релевантність – характеристика ступеня відповідності семантичного змісту документа, знайденого в результаті автоматизованого інформаційного пошуку, змістові інформаційного запиту.

Реплікація (від фр. *replique* – знову, ще прикладаю) – у різних галузях науки і техніки термін, що означає процес створення копій; коли особа подає майже однакову роботу декілька разів для підняття власного академічного рейтингу.

Репозитарій – загальнодоступний ресурс в мережі, що містить добірку пакетів програм з однією або декількома тематиками. Місце, де зберігаються і підтримуються дані. Найчастіше дані в репозитарії зберігаються у вигляді файлів, доступних для подальшого поширення по мережі. (Див. *Інституційний репозитарій*).

Репринт, репринтне видання (від англ. *to reprint* – передрукувати, перевидавати) – передрук, здійснений репродукуванням сторінок друкованого оригіналу, вибраного для відтворення.

Рерайт (від англ. *rewrite* – переписування) – це «переказ» чужого тексту своїми словами з точним збереженням змісту оригіналу.

Реставрація документа – відновлення і (або) поліпшення експлуатаційних властивостей, а також форми і зовнішнього вигляду документа.

Ретроспективний бібліографічний посібник – посібник, що відображає масив документів будь-якого історичного періоду.

Реферат (від лат. *referre* – повідомляти, доповідати) – це короткий виклад (у письмовій чи усній формі) основного змісту наукової праці чи ряду праць, що вивчалися, з аналізом запропонованих шляхів вирішення певної проблеми, а також висловлюванням власних міркувань щодо цієї проблеми. Якщо реферат цих ознак не має, то він є лише конспектом опрацьованих публікацій.

Реферативна база даних – база даних, що містить бібліографічні описи документів разом з анотаціями чи рефератами.

Реферативне видання – інформаційне видання, що містить упорядковану сукупність бібліографічних записів разом із рефератами.

Реферативний журнал – видання, яке містить упорядковану сукупність бібліографічних записів разом із рефератами.

Реферативний збірник – неперіодичне чи періодичне реферативне видання, що має статус збірника чи експрес-інформації.

Реферування – процес аналітико-синтетичного опрацювання документа, що полягає в стислому викладенні змісту первинного документа (або його частини) з основними фактичними даними та висновками. У процесі реферування виконується семантична компресія (стискання) тексту. Результат цього процесу – реферат,

який містить тему, предмет, об'єкт, мету, метод проведення роботи, отримані результати, висновки тощо.

Рецензія (від лат. *recensio* – розгляд, оглядати, оцінювати) – аналіз наукового, літературно-художнього чи іншого твору з його критичною аргументованою оцінкою, зауваженнями, пропозиціями та порадами; критичний відгук (аналіз й оцінка) на наукову працю чи художній твір; критичний розгляд і оцінка опублікованої або призначеної для опублікування роботи; жанр публіцистичної чи науково-дослідної літератури, який є одним з основних жанрів критики, містить оцінку, аналіз та інтерпретацію, визначення сильних сторін і вад, зауваження та пропозиції щодо поліпшення літературного, мистецького чи наукового твору. Рецензія може розглядатися і як жанр науково-інформаційної літератури, якщо в ній переважає спрямованість на інформування про факт видання певного документа.

Розгорнений титул – двосторінковий титул, розміщений на розвороті видання, усі елементи якого утворюють єдину цілісну композицію на відміну від подвійного титулу, де кожна сторінка будується самостійно.

Розробка – процес і результат перетворення нової наукової та науково-технічної інформації, отриманої в результаті фундаментальних і прикладних досліджень, у форму, придатну для впровадження в практичну діяльність.

Ротап rint (від лат. *roto* – обертаю і від англ. *print* – друк) – офсетний спосіб друку на малоформатних машинах порівняно невеликими тиражами.

Рубрикатор – друкарський або рукописний документ, текстом якого є перелік предметних рубрик.

Рукопис депонований – науковий документ, виконаний індивідуально або у співавторстві, розрахований на обмежене коло користувачів і переданий на зберігання до відповідного органу науково-технічної інформації (в Україні – Інститут науково-технічної інформації і техніко-економічних досліджень).

Самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів.

Середовище – це те, що впливає на об'єкт дослідження. Вибравши об'єкт наукового дослідження, його предмет і фактори, визначають його параметри, тобто повноту вивчення об'єкта відповідно до мети наукового дослідження.

Серіальне видання – видання, що виходить упродовж часу, тривалість якого заздалегідь не встановлено, здебільшого нумерованими та (або) датованими випусками (томами), які мають однакову (спільну) назву, однотипне оформлення та не повторюються за змістом. Серіальними виданнями є періодичне, продовжуване та серійне видання.

Серійне видання – видання, що є частиною серії; один із випусків серії.

Серія (від франц. *serie*, лат. *series* – ряд) – сукупність видань, об'єднаних спільністю задуму, тематики, цільовим призначенням або читацькою адресою, що мають спільну назву та однотипне оформлення.

Сигнатура (лат. *signatura* – підпис, від *signo* – визначаю, позначаю, *signum* – знак) – позначення порядкового номера друкованого аркуша, тобто зошита блоку видання, що проставляється поряд із нормою і

повторюється з астериском (зірочкою) на третій сторінці кожного зошита; цифра на першій і третій сторінках друкованого аркуша у блочному друкованому виданні (книзі, брошурі чи журналі), що позначає порядковий номер цього аркуша. Застосовують для контролю під час комплектування зошитів у блок видання.

Синтез – це об’єднання, реальне і розумове, різних сторін, частин предмета в єдине ціле. *Синтез* – це не довільне, еклектичне поєднання розрізнених частин, «шматочків» цілого, а діалектична єдність з виділенням сутності. Слід розрізняти аналіз і синтез у науковому дослідженні від аналізу і синтезу у формальній логіці. Як відомо, в логіці під синтезом розуміють будь-яке поєднання за заданими ознаками.

Систематизування – надання класифікаційного індексу документу відповідно до його змісту за певною класифікаційною системою.

Систематична картотека статей – бібліографічна картотека, що охоплює матеріали з періодичних та продовжуваних видань, іноді неперіодичних збірок, які згруповано відповідно до певної схеми класифікації документів, як правило, тієї самої, що в систематичному каталозі.

Систематичний каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи розташовано за галузями знань відповідно до певної класифікаційної системи.

Системний аналіз – науковий метод вивчення об’єкта дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему; передбачає оцінку поведінки об’єкта як системи з усіма чинники, які впливають на його функціонування. Єдиної процедури проведення системного

аналізу в наукових дослідженнях немає, у ньому широко використовують методи системної динаміки, теорії ігор, евристичного програмування, імітаційного моделювання, програмно-цільового управління тощо.

Системний підхід – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. До числа цих вимог відносяться: виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; дослідження механізму взаємодії системи і середовища; вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається.

Словник – довідкове видання упорядкованого переліку мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), доповнених відповідними довідковими даними.

Словникова стаття – найменший елемент словника; виклад даних, передбачених програмою словника.

Словниковий каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи розташовано в єдиному алфавітному порядку імен (прізвищ) окремих авторів, колективних авторів, назв і предметних рубрик.

Службовий каталог – бібліотечний каталог, призначений для використання працівниками бібліотеки.

Соціологія науки – розділ наукознавства, який вивчає вплив матеріально-виробничої діяльності,

соціально-економічного устрою та ідеології на функції науки в суспільстві.

Спеціальна картотека – бібліографічна картотека, що охоплює документи певного виду (типу).

Списки умовних позначень і скорочень – один із засобів, що допомагає читачеві працювати з текстом. Позначення, скорочення полегшують і прискорюють процес читання, що дозволяє раціонально витратити час на багатократне прочитання розгорнутого найменування, терміна, не відволікаючи читача. У списки включають лише ті умовні позначення і скорочення, які прийняті саме в цьому виданні.

Списування – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання.

Співавтор – особа або організація, що створили твір спільно з іншою особою (особами) або організацією (організаціями).

Спостереження – це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно спирається на дані органів чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення). Під час спостереження отримуються знання не лише про зовнішні сторони об'єкту пізнання, але й про його суттєві властивості. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим. Останнє здійснюється за допомогою різних приладів і технічних засобів, а з розвитком науки стає все більш складним.

Стандарт – нормативно-технічний документ, що встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації і затверджений компетентним органом.

Містить технічні вимоги та умови, параметри й розміри, типи, конструкції, марки, правила приймання, методи контролю, правила експлуатації та ремонту, типові технологічні процеси та ін.

Сходження від абстрактного до конкретного – це метод теоретичного дослідження і викладу, який полягає у русі наукової думки від вихідної абстракції (однобічне, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату – цілісному відтворенню у теорії предмета, що досліджується. Передумовою даного метода є сходження від чуттєво-конкретного до абстрактного, виокремлення у мисленні окремих сторін предмета та їх «закріплення» у відповідних абстрактних визначеннях. Рух пізнання від чуттєво-конкретного до абстрактного – це і є рух від одиничного до загального, тут домінують такі логічні прийоми як *аналіз та індукція*.

Таблиці універсальної десятикової класифікації (УДК) – таблиці, призначені для систематизації документів, пошуку інформації та організації фондів документів з усіх галузей знань у бібліотеках, видавництвах, інформаційних центрах тощо.

Твір – загальний термін для позначення результату творчої діяльності людини у науковій, літературній і художній сферах, який представлений на паперових носіях та в електронному вигляді, у тому числі в мережі Інтернет.

Твір друку – продукція поліграфічного виробництва, одержана шляхом друкування чи тиснення, зокрема всі друковані видання; будь-який окремий документ, опублікований як друковане видання або той, що входить до складу друкованого видання. За знаковою природою інформації твори друку можуть бути *текстовими* і

нетекстовими (ізографічними, картографічними, нотними).

Творчість — мислення в його найвищій формі, що виходить за межі відомого, а також діяльність, що створює дещо нове і містить постановку або вибір завдання, пошук умов або способу його вирішення і, як результат, — створення нового.

Тези доповідей (повідомлень) — наукове видання, що містить короткий виклад текстів доповідей чи повідомлень, опублікованих до початку проведення наукового заходу (конференції, з'їзду, симпозіуму).

Тема наукового дослідження — складник наукової проблеми, вирішення якої дає змогу отримати відповіді на певну низку наукових питань, що охоплюють частину проблеми. Узагальнення результатів виконання комплексу тем у рамках наукової проблеми може дати її рішення в цілому.

Тематична бібліографічна довідка — довідка, яка відповідає на питання: яка є література з певної теми, містить бібліографічну інформацію з визначеної теми (як правило, у вигляді бібліографічного списку).

Тематична картотека — бібліографічна картотека, що охоплює документи з однієї теми, незалежно від їхнього виду й типу та від галузі науки.

Тематичний бібліографічний посібник — посібник, що відображає документи з певної теми, проблеми.

Тематичний заголовок — основний заголовок, що розкриває тематику і зміст документа.

Теорія — система узагальненого достовірного знання про той чи інший фрагмент дійсності, що описує, пояснює і

передбачає функціонування будь-якої сукупності об'єктів, які становлять цей фрагмент. Теорія є розумовим, духовним відображенням і відтворенням реальної дійсності.

Теорія науки – розділ наукознавства, що становить систему узагальненого, знання про науку, основні напрями її розвитку, концепції та методологію.

Термінологічний словник – словник термінів та визначень певної галузі знання.

Тип видання (від грец. *typos* – першообраз, відбиток, форма, зразок) – узагальнена ідеалізована модель видання, побудована за сукупністю найсуттєвіших ознак, які визначають змістові особливості й типологічні якості видання: цільове і читацьке призначення, матеріальну конструкцію, знакову природу інформації (текст, зображення, нотний запис, картографічне зображення), особливості випуску за періодичністю (*неперіодичне, періодичне, продовжуване, серійне видання*) тощо.

Тираж (від франц. *tirage*, від *tirer* – витягувати, витаскувати) – кількість примірників одного видання.

Тире – широка риска, яка вживається у реченнях відповідно до правил граматики та в бібліографічному описі як розділовий знак між частинами опису.

Титульний аркуш – початковий книжковий/журнальний аркуш видання, що містить вихідні відомості, які дозволяють ідентифікувати та відрізнити це видання від усіх інших.

Тлумачний словник – мовний словник, що пояснює значення слів певної мови, дає граматичну, стилістичну характеристики, приклади застосування та інші відомості.

Том (від грец. *tomos* – відрізок, ділення) – фізично відокремлений носій зафіксованої інформації, що становить окремий документ або частину документа; структурна одиниця багатотомного неперіодичного видання чи серіального (серійного) видання, що становить окрему фізичну одиницю, має свій титульний аркуш, назву і, як правило, свою пагінацію; річна сукупність номерів (випусків) періодичного видання.

Топографічний каталог – бібліотечний каталог, у якому бібліографічні записи розташовано відповідно до розміщення документів на полицях.

Узагальнення – це процес становлення загальних властивостей і ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Гносеологічною основою узагальнення є категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відображає схожі, повторювані риси та ознаки, що належать кільком одиничним явищам чи всім предметам даного класу, а одиничне – виражає специфіку, своєрідність саме даного явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття і тому узагальнювати їх не можна.

Укладач – автор укладеного твору (хрестоматії, антології, бібліографічного посібника тощо), якому належить авторське право на підготовлене ним у результаті підбору, опрацювання, розміщення відповідного матеріалу, створення довідкового апарату видання. (*Див. Упорядник*).

Український індекс наукового цитування (УІНЦ) <http://uincit.uran.ua/> – це технологічний комплекс для забезпечення моніторингу суб'єктів наукової діяльності України. Призначення системи – забезпечення збору,

обробки та надання доступу до даних щодо показників активності індивідуальних та колективних суб'єктів наукової діяльності України за даними низки наукометричних баз даних. Основною функцією УІНЦ є надання можливостей аналізу загальних тенденцій розвитку наукового комплексу України, ролі і місця окремих учених та установ у розвитку національних наукових шкіл. Система забезпечує: перегляд довідкової інформації про учених та їх публікації; перегляд довідкової інформації про наукові установи України та їх співробітників; перегляд аналітичної інформації про індивідуальні показники публікаційної активності учених, показники цитованості їх робіт та ключові наукометричні показники; перегляд аналітичної інформації про показники публікаційної активності та динаміки цитованості робіт співробітників наукових установ України різних систем та відомств; перегляд зведених звітів про публікаційну активність учених України (окремого регіону) за визначений період часу.

Умовний друкований аркуш – друкований аркуш формату 60х90 см (площею 5400 кв. см), до якого прирівнюють (за допомогою коефіцієнтів переведення фізичних друкованих аркушів в умовні) друковані аркуші інших форматів. Застосовують для обчислення і порівняння обсягу друкованих видань різних форматів.

Універсальна десяткова класифікація (УДК) – це міжнародна багатомовна класифікаційна система, що об'єднує всі галузі знань в єдиній універсальній структурі з загальною десятковою нотацією.

Універсальна енциклопедія – енциклопедія, що охоплює все коло знань про світ і людину.

Уніфікація (від лат. *unus* – один і *ficatio* від *facio* – роблю) – зведення чогось до єдиної форми, системи.

Уніфікована система документації (УСД) – система документації, створена за єдиними правилами та вимогами.

Упорядник – укладач збірника чи інших складених творів. Упорядникові належить авторське право на здійснені ним підбір і розташування творів (і/або) інших даних, що є результатом творчої праці упорядкування. Він користується авторським правом за умови дотримання ним прав авторів кожного з творів, включених до складеного твору. (Див. Укладач).

Уточнювальна бібліографічна довідка – довідка, у якій встановлюються та (або) уточнюються елементи бібліографічного опису документа, що були відсутні або перекручені у запиті споживача (наприклад, назва періодичного видання, де опублікована стаття).

УФД/Бібліотека – автоматизована бібліотечна інформаційна система (АБІС) розроблена у 1998 році і підтримується ТОВ “Український фондовий дім” (м. Київ, Україна). Вона призначена для комплексної автоматизації бібліотек, враховує всі основні виробничі цикли.

Фабрикація – вигадкування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях.

Файл (від англ. *file* – шухляда, тека, папка) – мінімальний логічний елемент інформації, з яким працює користувач комп’ютера; містить закінчений, самодостатній обсяг інформації і може існувати автономно.

Факс – узагальнена назва різних за змістом документів, що передаються за допомогою спеціального апарата (телефаксу) телефонними каналами зв'язку; є ксерокопією переданого документа.

Факсиміле (від лат. *facsimile* – зроби подібне, та *similis* – подібний) – точне відтворення будь-якого графічного оригіналу (креслення, рукопису, малюнка тощо) фотографічним або фотомеханічним способом.

Факсимільне видання – передрук, що відтворює оригінал із максимальним ступенем подібності, повторенням усіх особливостей його оформлення: форматом, гатунком і кольором паперу, зовнішнім виглядом обкладинки чи палітурки, всіма особливостями тексту та ілюстрацій, слідами часу, користування тощо.

Фактографічна база даних – база даних, що містить фактографічні відомості.

Фактографічна довідка – відповідь на запит споживача інформації, що містить фактографічну інформацію.

Фактографічна інформація (від лат. *factum* – зроблене та від грец. *grapho* – пишу) – інформація, що містить відомості про конкретні факти, події, явища реальної дійсності, дані з різних галузей знань, трактування термінів тощо.

Фактографічна картотека – картотека бібліотеки, інформаційного органу чи інформаційного закладу, що містить фактографічні дані, які стосуються будь-якої теми.

Фактографічний пошук – інформаційний пошук, об'єктом якого є фактографічні дані (відомості).

Фактор – це причинно-наслідковий вплив на якісні і кількісні зміни в об'єкті дослідження. Критеріями відбору суттєвих факторів є мета дослідження та рівень накопичених знань у цьому напрямку. Відбір найсуттєвіших факторів, які впливають на об'єкт дослідження, має велике практичне значення, оскільки впливає на ступінь достовірності результатів дослідження. Якщо будь-який суттєвий фактор не враховано, то висновки, здобуті в результаті дослідження, можуть бути помилковими, неповними або зовсім хибними. Виявлення суттєвих факторів буде не складним в тому випадку, коли дослідження ґрунтуються на добре опрацьованій теорії.

Фальсифікація – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень.

Фоліант (від лат. *folium* – аркуш) – видання великого формату; книга формату фоліо. Формат фоліо дорівнює зігнутому навпіл традиційному пергаментному аркушеві, що приблизно відповідає сучасному формату А3 (близько 29 x 40 см), позначається (2°).

Фонодокумент (від грец. *phone* – звук) – документ, що містить звукову інформацію (усне мовлення, музику, шуми), зафіксовану будь-якою системою звукозаписування: фонографічною, грамофонною, фотографічною, оптичною, магнітною (грамплатівки, магнітні та оптичні фонограми). За каналом сприйняття інформації людиною це документ аудіальний (розрахований на сприйняття інформації слухом). Звукозапис використовують у тому випадку, коли отримання інформації можливе лише за його допомогою (запис голосів тварин, птахів, людей, звучання музичних інструментів, аудіальна діагностика в медицині тощо).

Форзац (від нім. *vorsatz*) – подвійний, сфальцьований в один згин аркуш паперу, що поєднує блок видання з палітуркою; конструктивний елемент видання в палітурці. За місцем розташування розрізняють форзац передній і задній (задній форзац називають також нахзацем). Форзац може бути незадрукованим або містити декоративні чи сюжетні зображення, а також довідкові та інші відомості за темою видання.

Формалізація – науковий метод, відображення знання у знаково-символічному вигляді – формалізованій мові. Остання створюється для точного виразу думок з метою виключення можливості неоднозначного їх розуміння. За умов формалізації роздуми щодо об'єктів переносяться у площину оперування зі знаками (формулами). Формалізація будується на відмінностях природних і штучних мов. Адже природні мови як засіб спілкування характеризуються багатозначністю, багатогранністю, гнучкістю, неточністю, образністю тощо, а формалізовані (штучні) мови призначені для більш точного і чіткого вираження значення. Мова формул штучної мови стає інструментом пізнання.

Формат друкованого видання (від франц. *format*, від лат. *forma* – вигляд) – розмір (висота і ширина) сторінки друкованого видання після обрізування блока з трьох боків, що дорівнює формату паперового аркуша, поділеному на кількість сторінок, віддрукованих на одному його боці. Формат друкованого видання залежить від формату друкарського паперу та від того, у скільки разів фальцьовано друкований аркуш. Формат видання виражають дробом, в чисельнику якого вказують площу паперового аркуша, а у знаменнику – кількість сторінок, віддрукованих на одному його боці (наприклад: 84x108/32 або 84x108 1/32). Це позначення розшифровують так:

84x108 – це розмір аркуша паперу в сантиметрах за шириною і довжиною, а 32 – це кількість сторінок видання, надрукованих на одному боці паперового аркуша. Формат друкованого видання зазначають ще й у міліметрах, якими вимірюють розмір окремої сторінки (наприклад: 145x215 мм.).

Формат електронного видання (від франц. *format*, від лат. *forma* – вигляд) – спосіб подання інформації у файлі. Для електронних видань використовують формати: HTML (Hyper Text Markup Language) – гіпертекстова мова розмітки сторінок, яка може містити гіпертекстові посилання на певні ділянки тексту чи документи, фізично розташовані в іншій папці чи на іншому комп'ютері; за допомогою HTML створюють сторінки мережі Інтернет; PDF (Portable Document Format), розроблений фірмою Adobe, за яким документи можуть бути видимими у незмінному вигляді, незалежно від програм, у яких вони підготовлені, від шрифтів і комп'ютерів, що використовують.

Формат паперу (від франц. *format*, від лат. *forma* – вигляд) – розмір паперового аркуша за шириною і висотою. Стандартні формати друкарського паперу в Україні: 60x84, 70x90, 70x100, 60x90, 75x90, 84x108 (у см) та ін. Формати паперу, розроблені для міжнародного використання і прийняті за стандарт у деяких європейських країнах: 841x1189, 1000x1414, 917x1297 (у мм). Похідні формати визначаються як відповідна частка паперового аркуша: половина аркуша попереднього розміру (в мм): A1 = 594x841; A2 = 420x594; A3 = 297x420; A4 = 210x297; A5 = 148x210 і т. ін.

Формуляр (службового) документа (від нім. *formular*, франц. *formulaire*, від лат. *formula* – форма) –

склад і послідовність розміщення реквізитів у службовому документі.

Формуляр книги – бібліотечна облікова картка, що вкладається в книгу, з відомостями про неї і відмітками про користування нею.

Формуляр читача – картка, призначена для індивідуального обліку читачів та виданої їм літератури.

Фронтиспіс (від франц. *frontispice*, від лат. *frontispicium*: *frons* – чоло, передній бік та *spicere* – дивитися) – ілюстрація, розташована на лівому боці розвороту перед основним титулом друкованого неперіодичного видання, що відображає основну ідею видання або портрет автора.

Фундаментальні наукові дослідження – вид пізнавальної діяльності, спрямованої на відкриття та вивчення нових явищ і законів природи, на створення нових принципів дослідження, розширення наукового знання суспільства, встановлення того, що може бути використано в практичній діяльності людини.

Хабарництво – надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі.

Хрестоматія – навчальний посібник, що містить літературно-художні, історичні, музичні та інші твори чи уривки з них, які є предметом вивчення.

Художній твір – твір, що є продуктом художньої творчості, у якому в чуттєво-матеріальній формі втілений

задум автора, що відповідає певним категоріям естетичної цінності.

Художня література – тип літератури, у якій відображається естетична свідомість, що відрізняється художньо-образним способом відображення дійсності.

Центральний каталог – бібліотечний каталог, що охоплює бібліотечні фонди централізованої бібліотечної системи та всіх її бібліотек-філіалів.

Цитата (від. нім. *zitat*, від лат. *cito* – приводжу, проголошую) – порівняно короткий дослівний уривок з літературного чи будь-якого іншого опублікованого твору, що використовується, з обов'язковим посиланням на його автора і джерело цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілишими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні.

Цифровий документ – електронний документ, у якому текстові знаки, зображення, звук тощо записано в цифровому вигляді.

Цільове призначення (видання) – характеристика видання щодо виконання ним певної соціальної функції (сприяння розвитку науки, освіти, культури, вдосконалення виробництва тощо).

Часопис – термін, що є синонімом журналу, газети, періодичного видання.

Читацький каталог – бібліотечний каталог, наданий для використання користувачам бібліотеки.

Шингл (від англ. *shingle* – частинка, цеглинка) – структурно-логічний фрагмент тексту, що складається з послідовності декількох слів.

Шифр зберігання документа – умовне позначення місця зберігання документа у вигляді поєднання буквених і (або) цифрових знаків. Складається з класифікаційного індексу та авторського знаку.

Шмуцтитул (від нім. *schmutztitel*, де *schmutz* – брудний і *titel* – заголовок) – сторінка, з якої починається розділ чи частина неперіодичного видання, де вказується тільки номер та назва розділу (іноді у супроводі епіграфа, зображення чи переліку назв підрозділів).

Шрифт (від нім. *schrift* – писати) – засіб передачі слів (тексту) у друкованому документі; комплект літер, необхідних для відтворення певної абетки, цифр і знаків. Розрізняють гарнітуру, кегль, написання шрифту, а також інші особливості.

Щорічник – періодичне видання, що випускається щорічно і містить здебільшого матеріали поточного календарного року.

Щотижневик – періодичне видання, що виходить щотижня.

Ювілейне видання (від лат. *jubilaeus omnis* – ювілейний, ювілейний (рік) – видання у покращеному оформленні, видане до ювілею певної події, організації, особи.

Advego Plagiatus <http://advego.ru/plagiatus/> – одна з кращих і найшвидших програм для перевірки будь-яких текстів на унікальність. Для перевірки тексту досить просто його скопіювати у вікно з програмою і натиснути кнопку перевірки. Сайти, де знайшлися такі ж частини тексту – відображаються в нижньому вікні програми.

ANTIPLAGIAT <https://www.antiplagiat.ru/> – сервіс для перевірки на плагіат курсових, кваліфікаційних

дипломних (бакалаврських та магістерських) робіт. У загальному і цілому, можна користуватися для будь-якої початкової перевірки на унікальність. Без реєстрації можна перевіряти одночасно до 5000 символів (можлива і реєстрація).

BASE – це наукова пошукова система з об’ємним мультидисциплінарним індексом наукових ресурсів, доступних у веб-середовищі (в першу чергу, ресурсів відкритого доступу). Пошукова машина збирає ресурси через протокол Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH), нормалізує їх і пропонує для пошуку. Індекс BASE складають понад 70 млн документів (з понад 3000 джерел). Для більшості записів пропонуються повні бібліографічні дані та категорії для фільтрування (автори, індекси Десяткової класифікації Д’юї, роки публікації тощо).

CONTENT-WATCH <https://content-watch.ru/> – онлайн сервіс. При перевірці на унікальність він використовує власний алгоритм пошуку в Інтернеті. Сайти можуть містити матеріали повні або часткові копії заданого тексту. Реєструватися для перевірки на сайті не обов’язково. На основі запропонованих варіантів підраховується загальна унікальність тексту у відсотках, а також унікальність щодо кожної знайденої сторінки зі збігами. Є можливість подивитися, які частини тексту були знайдені на кожній з проаналізованих сторінок. До обмежень відноситься довжина тексту до 3000 символів (розширюється до 10.000 символів після реєстрації); до 5 запитів в день на одного користувача (20 після реєстрації).

Google Академія – є науковою пошуковою системою і одночасно відкритою наукометричною базою даних наукових публікацій. Google Академія є складовою

частиною браузера Google Chrome і підтримується компанією Google. Певною мірою вона є некомерційним аналогом бази даних Scopus. Вона дозволяє виконувати розширений пошук публікацій за прізвищем автора або за назвою статті у наукових джерелах, які є у вільному доступі в Інтернет середовищі. Крім того, вона визначає частоту цитування знайдених за запитом публікацій. Система обчислює індекс Хірша по публікаціям автора, а також відображає кількість цитувань кожної статті.

DOAJ (Directory of Open Access Journals) – міжнародний мультидисциплінарний каталог журналів відкритого доступу. Містить понад 10000 назв наукових журналів та метадані статей цих журналів. Каталог прагне охопити усі відкриті наукові журнали, що дотримуються загальних принципів якості наукових видань, і тим самим сприяти їх поширенню, використанню та популяризації руху Відкритого доступу.

Etxt Antiplagiat <http://www.etxt.ru/antiplagiat/> – антиплагіатна програма, аналог Advego Plagiat, перевірка тексту триває довше і ретельніше. У цій програмі відсоток унікальності тексту нижче, ніж у багатьох інших сервісах.

INDEX COPERNICUS – онлайнова наукометрична база даних (1999 рік, Польща) з внесеною користувачем інформацією, в тому числі наукових установ, друкованих видань і проєктів.

FreeFullPDF – багатoproфільна база даних (в т. ч. бібліографічна), містить посилання на повні тексти та охоплює понад 80 млн. повнотекстових наукових документів.

MARC – (від. англ. *Machine-Readable Cataloging* – машиночитна каталогізація) – формат машиночитного каталогізаційного запису. Для опису бібліографічних ресурсів призначені формати сімейства: MARC 21 – США, Великобританія; UNIMARC – Європа, Азія; RUSMARC – Росія; UKRMARC – Україна.

Mlibrary – багатoproфільна база даних, яка містить реферати, посилання на повні тексти та охоплює понад 500 млн. статей, 134 тис. видань.

OSCOLA – міжнародний стиль оформлення списку наукових публікацій.

PR-CY.ru <https://pr-cy.ru/unique/> – онлайн сервіс, який дозволяє не тільки перевірити статтю на унікальність, але і знайти сайти, на яких вона опублікована. Проста і швидка перевірка. Реєструватися не потрібно.

PlagiarismCheck <https://plagiarismcheck.org/> – антиплагіатна програма, розроблена в 2011 році, нею скористувалося понад 77000 користувачів з 72 країн світу.

SCOPUS – найбільша в світі єдина мультидисциплінарна реферативна база даних (1995 р.), яка оновлюється щодня і є найбільшою базою даних наукових публікацій без повних текстів. Вона забезпечує якісну підтримку в пошуку наукових публікацій і пропонує посилання на всі існуючі цитати з великого обсягу доступних статей. Scopus охоплює понад 18 тис. наукових журналів від 5 тис. наукових видавництв світу, включаючи близько 13 млн. патентів США, Європи і Японії, матеріали наукових конференцій. Scopus відображає природничі науки і техніку – 80% . Вона є комерційною базою даних і повна її версія доступна тільки на умовах передплати через веб-інтерфейс.

StrikePlagiarism.com <https://strikeplagiarism.com/uk/>

– антиплагіатна інтернет-система, яка автоматично перевіряє оригінальність тексту. У системи простий і зручний для користування інтерфейс. Документи можна завантажувати в систему в багатьох популярних форматах (DOC, ODT, TXT, PDF), відсутні обмеження на обсяг документу. Текст порівнюється з ресурсами інтернету та базою даних системи.

TEXT.RU <https://text.ru/> – онлайн сервіс. Він здійснює перевірку на плагіат онлайн за алгоритмом, захищаючи від неякісного рерайта зі зміною кожного п'ятого чи четвертого слова (в текстах, написаних так само, буде виявлений високий відсоток збігів з першоджерелом) та виявляє просту перестановку слів, фраз і пропозицій місцями (не допоможе зміна відмінків, часів і інших граматичних категорій слова; не зіграє ролі додавання нових слів).

Web of Science – база даних Інституту наукової інформації (Філадельфія, США – Thomson Reuter Master Journal List), охоплює понад 9 тис. видань англійською, німецькою мовами (1980 р.) і включає три бази даних – Science Citation Index Expanded (природничі науки), Social Sciences Citation Index (суспільні науки), Arts and Humanities Citation Index (мистецтво та гуманітарні науки). Ці ресурси не містять повних текстів статей, однак надають посилання на них в першоджерелах і списки всіх бібліографічних посилань, які зустрічаються в кожній публікації, що дозволяє в короткі терміни отримати найповнішу бібліографію по темі. Імпакт-фактор будь-якого журналу, який включено до бази Web of Science, можна дізнатися безпосередньо на сайті кожного журналу.

Wi-Fi – загальноновживана назва для стандарту IEEE 802.11 передачі цифрових потоків даних по радіоканалах.

WorldCat – це глобальний бібліотечний каталог та найбільша у світі бібліографічна база даних, яка пропонує доступ до ресурсів 72 тис. бібліотек-членів ініціативи OCLC із 170 держав світу. База даних містить понад 330 млн записів, які сукупно надають інформацію про 2 млрд фізичних та електронних публікацій (статей, архівних матеріалів, книжок, журналів, карт, музичних творів, відеозаписів та інших ресурсів), опублікованих 485 мовами світу.

XML – текстовий формат, призначений для зберігання структурованих даних (замість існуючих файлів баз даних), для обміну інформацією між програмами, а також для створення на його основі більш спеціалізованих мов розмітки (наприклад, XHTML). XML є спрощеною підмножиною мови SGML.

Корисні Інтернет-посилання на допомогу науково-дослідницькій діяльності

<http://www.mon.gov.ua> – сайт Міністерства освіти і науки України.

<http://dsmsu.gov.ua/index/ua> – сайт Міністерства молоді та спорту України.

<http://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx> – сайт Національної академії наук України.

<http://www.dffd.gov.ua/> – сайт Державного фонду фундаментальних досліджень.

http://212.111.196.8:8081/upr_fundament_doslidzhen/default.aspx – Управління організації фундаментальних та прикладних досліджень.

<http://www.dissertacia.com> – “Аспирантъ” – важливий ресурс на допомогу молодим спеціалістам (автори сайту займаються науковими дослідженнями в різних галузях). Користування ним є безкоштовним.

<http://aspirant.com.ua/> – Портал “Аспирант Украины” – для аспірантів, дисертантів, здобувачів вченого звання, молодих наукових працівників. Ретельно розглядається технологія і організація роботи над дисертацією. Наведені основні вимоги щодо оформлення дисертацій та авторефератів.

<http://dis.finansy.ru> – портал на допомогу аспірантам – (все по написанню, оформленню і захисту дисертацій, наукових робіт).

<http://uaznavstvo.univ.kiev.ua/ua/Standarty/pravylya.pdf> – на допомогу молодим науковцям (правила оформлення посилань на архівні документи у списку джерел, які наводять у дисертаційних дослідженнях та у прикнижкових, прикінцевих, пристатейних списках).

<http://www.setlab.net> – Лабораторія СЕТ – Науково-технічна лабораторія новітніх інформаційних технологій.

<http://disser.h10.ru/about.html> – сайт “Бібліотека дисертацій” надає доступ до електронних версій кандидатських і докторських дисертацій.

<http://bulletin.kpi.ua/> – журнал “Наукові вісті”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Академічна доброчесність** / М. Лесик, А. Савченко та ін. ; Ін-т міжнар. відносин. URL: <http://www.iir.edu.ua>
2. **Академічна доброчесність: виклики сучасності** : зб. наукових есе учасників наукового стажування для освітян (Республіка Польща, м. Варшава, 1–13.10.2018). Варшава, 2018. 162 с.
3. **Академічна доброчесність – запорука якісної освіти.** URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPPress/27252/1/2016_Semenenko_Akademichna_dobrochesnist.pdf
4. **Академічна доброчесність: шлях до очищення** : за матеріалами конференції “Академічна доброчесність: практичний вимір” (м. Київ, 11–12 квіт. 2019 р.). *Освіта України*. 2019. 22 квіт. (№ 16–17). С. 12–13.
5. **Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку.** Основні результати дослідження за проектом № 49169; кер. В. С. Бакіров. Київ, 2015. URL: <http://www.univerkharkov.ua/images/redactor/news/2015-07-17/2015.pdf>
6. **Академічна чесність як основа сталого розвитку університету** / Міжнар. благод. фонд «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ : Таксон, 2016. 234 с.
7. **Академічне письмо та оформлення публікацій.** *БібліоСинергія* : проект УБА. Київ, © Бібліосинергія, 2016. URL: <http://bibliosynergy.ula.org.ua/index.php/proekt1> (дата звернення: 02.04.2019).

8. Аналітична довідка за результатами досліджень практик академічної доброчесності у вищих навчальних закладах України. Київ, 2016. 41 с. URL: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2016/08/09/academichna-dobrochesnist.pdf>. (дата звернення: 02.04.2019).

9. Аналітичний звіт про круглий стіл «Академічна доброчесність у вищій освіті: місія неможлива?!». Портал «Освітня політика», 12.01.2018 р. URL: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/1116-analitichnij-zvit-pro-kruglij-stilakademichna-dobrochesnist-u-vishchij-osviti-misiya-nemozhliva>

10. Андрущенко В. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. *Голос України*. 2018. 20 лип. (№ 132). С. 10.

11. Афанасьєва К. Явище академічного плагіату: витоки та шляхи боротьби. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 6. С. 86–91.

12. Бакіров В. С. Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку. Результати всеукраїнського соціологічного дослідження. URL: <http://www.univer.kharkov.ua/images/redactor/news/2015-07-17/2015.pdf> (дата звернення: 03.11.2016).

13. Бахрушин В. Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: нормативна база і світовий досвід URL: <http://education-ua.org/ru/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplgiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-isvitovij-dosvid>

14. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень : підручник для бакалаврів, магістрантів і аспірантів економ. спец. вищ. навч. закладів освіти. Київ : АБУ, 2002. 480 с.

15. **Бірта Г. О., Бургу Ю. Г.** Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / М-во освіти і науки України, Вищ. навч. закл. Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі». Київ : ЦУЛ, 2014. 141 с.

16. **Бойчук Д.** Перевірка на плагіат: власний досвід. *Освіта України*. 2019. 24 черв. (№ 25). С. 7.

17. **Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В.** Методика та організація наукових досліджень із психології : навч. посіб. для студентів спец. 8.040101 – психологія / М-во освіти і науки України, Класичний приват. ун-т. Київ : ЦУЛ, 2020. 357 с.

18. **Венгер В.** Розвиток академічної обдарованості молоді (нові підходи до навчання і виховання в школі XXI століття. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2013. № 12. С. 37–39.

19. **Вимоги до оформлення дисертації** : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40, зареєстр. в М-ві юстиції України 03.02.2017 р. за № 155/30023. *Інформ. зб. та комент. МОН України*. 2017. № 4 (квіт.). С. 75–88.

20. **Войтович О. П.** Організація поточного моніторингу ефективності самостійної навчальної та науково-дослідної роботи студентів. *Комп'ютерно орієнтовані системи навчання природничо-математичних дисциплін* : матеріали наук.-практ. семінару, 28 жовт. 2014 р. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. С. 13–14.

21. **Гайдучок В. М., Затхей Б. І., Лінник М. К.** Теорія і технологія наукових досліджень : навч. посіб. / М-во аграр. політики України ; під наук. ред. М. К. Лінника. Львів : Афіша, 2006. 228 с.

22. **Гвоздецька Б.** Чинники недоброчесної поведінки студентів у навчальному процесі. *Вища шк.* 2019. № 10. С. 55–65.

23. **Главчев М., Главчева Ю.** Академічна доброчесність у науковому та освітньому середовищі. *Бібліотечний форум.* 2018. № 1. С. 10–11.

24. **Гончаренко С. У.** Педагогічні дослідження : методичні поради молодим науковцям. Київ ; Вінниця : ТОВ Фірма «Планер», 2010. 308 с.

25. **ГОСТ 7.12–93. Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила.** Введ. 1997–01–01. Москва : Госстандарт России, 1995. 17 с.

26. **Грипич С. Н., Буравкова Л. М.** Інформаційна культура: теоретичні засади та досвід : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Наук. б-ка ; за заг. ред. С. Н. Грипич. Рівне : О. Зень, 2017. 366 с.

27. **Грипич С. Н., Буравкова Л. М.** Інформаційна культура: теоретичні засади та досвід : навч. посіб. / за заг. ред. С. Н. Грипич. 2-ге вид., допов. Київ : Кондор, 2018. 340 с.

28. **Грипич С. Н.** Наукова бібліотека – інтегруючий центр інформаційного простору Рівненського державного гуманітарного університету. *Наукова бібліотека – інтегруючий центр інформаційного простору Рівненського державного гуманітарного університету* : зб. матеріалів XII-ї наук.-практ. конф., 31 серп. 2018 р. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ; Наук. б-ка ; за ред. : С. Н. Грипич, Г. П. Семенюк. Рівне : РДГУ, 2018. С. 3–20.

29. **Грипич С. Н.** Наукова діяльність бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету в

умовах модернізації освіти України. *Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників і студентів РДГУ, 21–22 лют. 2012 р. : секція «Актуальні проблеми бібліотекознавства і бібліографії»*. Рівне : РДГУ, 2012. С. 26–30.

30. **Грипич С. Н., Семенюк Г. П.** Науково-дослідницька діяльність: історія, здобутки (до 75-річчя заснування наук. б-ки Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту). *Вісн. Кн. палати*. 2015. № 10. С. 34–37.

31. **Грипич С. Н., Буравкова Л. М.** Формування інформаційної культури користувачів як важлива складова діяльності бібліотеки закладу вищої освіти. *Бібліотечний форум: історія теорія і практика*. 2019. № 1. С. 33–40.

32. **Грипич С. Н., Семенюк Г. П.** Формування інформаційної культури студентів : (на прикладі діяльності наукової бібліотеки Рівненського державного гуманітарного університету). *Актуал. питання культурології* : альм. наук. тов. «Афіна» каф. культурології : матер. III Всеукр.наук.-практ. конф. 15–16 листоп. 2007 р. Рівне : РДГУ, 2008. Вип. 6. Т. 1: Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів. С. 41–44.

33. **Грищенко І. М., Григоренко О. М., Борисейко В. А.** Основи наукових досліджень : навч. посіб. Київ : КНТЕУ, 2001. 186 с.

34. **Джеджера К.** Академічна доброчесність як моральний орієнтир професійної підготовки майбутніх вихователів. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне : РДГУ, 2019. Вип. 10. С. 157–164.

35. До питання уникнення проблем і помилок у **практиках забезпечення академічної доброчесності** : лист МОН України від 20.05.20, №1/9-263. *Інформ. зб. для освітян*. 2020. № 6. С. 53–60.

36. **Драч І.** Управління дослідницькою діяльністю в системі університетського врядування: характеристика та закономірності. *Вища освіта України*. 2018. № 3. С. 60–65.

37. **ДСТУ 3582:2013. Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила** (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ) / Нац. стандарт України. Вид. офіц. [На заміну ДСТУ 3582–97 ; чинний від 2013–08–22]. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с.

38. **ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання.** Чинний від 2016-03-04. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 16 с. (Національний стандарт України).

39. **ДСТУ 5034:2008. Інформація та документація. Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять.** Вид. офіц. Чинний від 2009.01.01. Київ : Держспоживстандарт України, 2008. 43 с. (Національний стандарт України).

40. **ДСТУ 6095:2009. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Правила скорочення заголовків і слів у заголовках публікацій.** Чинний від 2009.07.01. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. 10 с. (Національний стандарт України).

41. **ДСТУ 7093:2009. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи.**

Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами. Чинний від 2010.04.01. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. IV, 82 с. (Національний стандарт України).

42. ДСТУ 7157:2010. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. Чинний від 2010–11–03. Київ : Держстандарт України, 2010. II, III, IV. 14 с. (Держспоживстандарт України).

43. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. Чинний від 2007-07-01. Київ : Держспоживстандарт України, 2007. 47 с. (Національний стандарт України).

44. ДСТУ ISO 5127:2007. Інформація і документація. Словник термінів. Чинний від 2009-10-01. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. 237 с. (Національний стандарт України).

45. Єріна А. М., Захожай В. Б., Єрін Д. Л. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / М-во освіти і науки України. Київ : Центр навч. літ., 2004. 212 с.

46. Єсипенко Д. Плагіат: толерований і токсичний. *Дивослово*. 2019. № 2. С. 35–39.

47. Електронні пошукові системи на допомогу самостійній роботі користувачів : практ. посіб. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Наук. б-ка ; уклад.: С. Н. Грипич, Н. Б. Коломієць, Б. С. Печончик, І. А. Гаврилук. Рівне : РДГУ, 2014. 22 с.

48. Женченко М. Загальна і спеціальна бібліографія : навч. посіб. Київ : Жнець, 2011. 255 с.

49. **Загірняк М., Сергієнко С.** Запровадження національного індексу цитування як важливий елемент ранжування вищих навчальних закладів на шляху якості та їх визнання у світі. *Педагогіка і психологія*. 2010. № 2. С. 120–129.

50. **Інформаційні ресурси** : слов. законодавчої та стандартизованої термінології / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; уклад.: П. І. Рогова, Я. О. Чепуренко, С. М. Зозуля, І. Г. Лобановська ; наук. ред. П. І. Рогова. Київ : Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, 2012. 283 с.

51. **Карткові пошукові системи на допомогу самостійній роботі користувачів** : практ. посіб. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Наук. б-ка ; уклад.: С. Н. Грипич, Н. Б. Коломієць, М. Р. Супрунець, Б. С. Печончик. 2-ге вид., випр. та допов. Рівне : РДГУ, 2017. 21 с.

52. **Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М.** Основи наукових досліджень : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. 5-е вид. Київ : Професіонал, 2008. 239 с.

53. **Кодекс академічної доброчесності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти**. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Кодекс-академічної_доброчесності.pdf (дата звернення – 15.10.2019 р.).

54. **Корягін М. В., Чік М. Ю.** Основи наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Алерта, 2014. 620 с.

55. **Крушельницька О. В.** Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ : Кондор, 2009. 205 с.

56. **Культура академічної доброчесності: роль бібліотек.** URL: <https://ula.org.ua/255-programi-proekti/3582-kulturaakademichnoi-dobrochesnosti-rol-bibliotek>.

57. **Курганов А. В.** Формирование готовности студентов гуманитарного вуза к психолого-педагогическому исследованию : автореф. дисс. ... канд. пед наук : 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики. Казань, 2008. 21 с.

58. **Кушнарченко Н. М., Удалова В. К.** Наукова обробка документів : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2006. 334 с.

59. **Леонтович А. В.** Исследовательская деятельность учащихся (сборник статей). Москва : МГДД (Ю)Т, 2003. URL: <http://education.simcat.ru>

60. **Лист МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти».** URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18>.

61. **Малогулко Ю. В., Затхей М. В.** Проблемы академічної доброчесності в вищих навчальних закладах. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hcvr/all-hcvr2018/paper/viewFile/3857/3456>

62. **Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності / упоряд. матеріалів: В. Бахрушин, Є. Ніколаєв ; Проект сприяння академічній доброчесності в Україні. 2019. 41 с.**

63. **Методичні рекомендації до впровадження ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис, бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Наук. б-ка ; за ред. С. Н. Грипич ;**

уклад.: Н. Б. Коломієць, М. Р. Супрунець, Л. В. Ковальчук.
Рівне : РДГУ, 2010. 42 с.

64. Методичні рекомендації щодо структури, змісту й обсягів наукових та навчальних видань викладачів і студентів РДГУ / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ; уклад.: Р. М. Постоловський, А. М. Воробйов, Я. Б. Петрівський та ін. Рівне : РДГУ, 2010. 115 с.

65. Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 21–23 жовт. 2014 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН ; ред. кол.: В. І. Попик, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2014. 531 с.

66. Навчання студентів академічній доброчесності у бібліотеці ВНЗ : метод. поради / авт.-уклад.: Л. В. Савенкова, С. О. Чуканова ; ред. колегія: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська ; Укр. бібліотечна асоціація. Київ : УБА, 2016. 39 с. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10872/Chukanova_Navchannia_studentiv_a_kademichnii_dobrochesnosti_u_bibliotetsi_VNZ.pdf?sequence.
Назва з екрана.

67. Наукова бібліотека в інформаційно-освітньому просторі Рівненського державного гуманітарного університету : зб. матеріалів VIII-ї наук.-практ. конф., 28 серп. 2014 р. / уклад.: С. Н. Грипич, Г. П. Семенюк. Рівне : РДГУ, 2014. 80 с.

68. Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету. URL: www.rshu.edu.ua/naukova-robota/naukova-biblioteka ; www.library.rshu.edu.ua

69. Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету реалізує ваше право на інформацію [Відеозапис] / С. Н. Грипич, Г. П. Семенюк, М. Т. Себестьянович та ін. Рівне : РДГУ, 2015. 1 електрон. опт. диск (DVD). (Електронна бібліотека).

70. Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету (1940-2015) : монографія / за заг. ред. С. Н. Грипич. Рівне, 2015. 472 с. (До 75-річчя заснування).

71. Ніколаєв Є. Як просувати цінності академічної доброчесності в українських університетах? URL: <https://www.skeptic.in.ua/promoting-integrity/>

72. Основи формування культури академічної доброчесності в бібліотеці : інформаційний огляд / авт.-укл.: Н. В. Якуніна, А. А. Чинюк, Я. В. Руденко ; редколегія: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузева, Я. Є. Сошинська, О. О. Сербін ; Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка ; Укр. бібліотечна асоціація. Київ : УБА, 2016. Електрон. вид. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). 41 с.

73. Палеха Ю. І., Леміш Н. О. Основи науково-дослідної роботи : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. Київ : Ліра-К, 2013. 332 с.

74. Пасмор Н. П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів. Київ : Кондор, 2007. 112 с.

75. Положення «Про запобігання та виявлення академічного плагіату». URL: <https://drive.google.com/file/d/12gxtHTEpD0p8C1OeUFoEedndUoFn1dP9/view>

76. Порало І. В. Інтелектуальний капітал України в полоні плагіату. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2009. № 4. С. 89–97.

77. Про авторське право і суміжні права : Закон України. Ст. 50 «Порушення авторського права і суміжних прав». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379212/page3>

78. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37–38. Ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/ed20150529>

79. Про дошкільну освіту : Закон України № 2628-III від 11 лип. 2001 р., м. Київ. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 49. Ст. 259.

80. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лип. 2013 р. № 567. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-%D0%BF>

81. Про затвердження та введення в дію Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2016 № 600. URL: <http://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/5555->

82. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України № 848-VIII від 26 листоп. 2015 р., м. Київ. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 3. Ст. 25.

83. **Про освіту** : Закон України, станом на 22 верес. 2017 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2017. 122 с.

84. **Про освіту** : Закон України. Ст. 42 «Академічна доброчесність». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page3>

85. **Про повну загальну середню освіту** : Закон України № 463-IX, від 16 січ. 2020 р., м. Київ. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020. № 31. Ст. 226.

86. **Про позашкільну освіту** : Закон України № 1841-III від 22 черв. 2000 р., м. Київ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 46. Ст. 393.

87. **Про Проект – Saiup**. URL: <http://www.saiup.org.ua/pro-proekt> (дата звернення: 06.10.2018).

88. **Про професійну (професійно-технічну) освіту** : Закон України № 103/98-ВР від 10 лют. 1998 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 32. Ст. 215.

89. **Про Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах** : Лист МОН України від 15.08.2018 № 1/11-8681. *Інформ. зб. та коментарі М-ва освіти і науки України*. 2018. № 9. С. 85–89.

90. **Про Рекомендації щодо запобігання академічного плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях тощо)** : лист МОН України від 15.08.20, № 1/11_8681. *Інформ. зб. для освітян*. 2020. № 6. С. 61–66.

91. **Про фахову передвищу освіту** : Закон України № 2745-VIII від 6 черв. 2019 р., м. Київ. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 30. Ст. 119.

92. **Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP)**. URL: [http://www.americancouncils.org.ua/uk/pages/34/Strengthening%20Academic%20Integrity%20in%20Ukraine%20Project%20\(SAIUP\).html](http://www.americancouncils.org.ua/uk/pages/34/Strengthening%20Academic%20Integrity%20in%20Ukraine%20Project%20(SAIUP).html).

93. **Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP)** : заходи в рамках проекту 1 січ. 2016–31 груд. 2019. URL: http://lawfaculty.chnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2016/04/SAIUP-Program-Description-2016-2019_UKR_final.pdf. Назва з екрана.

94. **П'ятницька-Позднякова І. С.** Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. Київ, 2003. 116 с.

95. **Рекомендації для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності** : затв. Рішенням Нац. агентства із забезпечення якості вищої освіти від 29 жовт. 2019 р., протокол № 11. 2019. 24 с.

96. **Рекомендації щодо забезпечення принципів академічної доброчесності**. Підкомісія 303 «Академічна доброчесність» Науково-методичної комісії 15 з організаційно-методичного забезпечення вищої освіти. Київ : М-во освіти і науки України, 2016. 24 с.

97. **Росенко В.** Про авторське право в українських наукових періодичних виданнях. *Інтелектуальна власність*. 2013. № 10. С. 17–18.

98. **Роль бібліотек вищих навчальних закладів в інформаційній підтримці освіти та науки в контексті модернізації вищої освіти** : зб. матеріалів V-ї наук.-практ.

конф., 30 серп. 2011 р. / ред. : С. Н. Грипич, Г. П. Семенюк.
Рівне : РДГУ, 2011. 131 с.

99. **Савенков А. И.** Психология исследовательского поведения и исследовательские способности. *Исследовательская работа школьников*. 2003. № 2 (4). С. 38–50.

100. **Сацик В.** Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? URL: <http://educationua.org/ua/articles/930-akademichna-dobrochesnist-mifichna-kontseptsiya-chidievij-instrument-zabezpechennya-yakosti-vishchoji-osviti>. Назва з екрана.

101. **Семененко Л. П.** Академічна доброчесність – запорука якісної освіти. Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука : зб. наук. пр. / Наук. б-ка Харків. держ. ун-ту харчування та торгівлі, Ф-т соц. комунікацій Харків. держ. акад. культури ; редкол. Л. Г. Бакуменко [та ін]. Харків, 2016. С. 145–150.

102. **Семінар «Академічна доброчесність»**. URL: (https://www.donnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/8/2019/09/akademichna-dobrochesnist_naukovi-es.pdf)

103. **Сікура А. О., Сікура А. Й.** Зв'язок навчального процесу з дослідницькою діяльністю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Рівне : РДГУ, 2015. Вип. 12 (55), ч. 1. С. 405–413.

104. **Соловей М. І., Спіцин Є. С., Кудіна В. В.** Методологія та технологія науково-педагогічних досліджень : посіб. для студентів вищ. навч. закл. 2-ге вид., допов. Київ : Ленвіт, 2009. 192 с.

105. **Сопівник І.** Науково-дослідницька робота студентів як складова їхньої професійної компетентності. Вісн. Кн. палати. 2008. №11. С. 23–25.

106. **Степашко В.** Методи та форми управління науково-дослідною діяльністю студентів вищих навчальних закладів. *Рідна шк.* 2008. № 12. С. 3–6.

107. **Сучасна бібліотека вищого начального закладу як центр інформаційного забезпечення навчального, наукового та культурно-просвітницького процесу :** зб. матеріалів IV-ї наук.-практ. конф., 30–31 серп. 2010 р. / за ред. : С. Н. Грипич та ін. Рівне : РДГУ, 2010. 95 с.

108. **Тверезовська Н. Т., Сидоренко В. К.** Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Каб. Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : ЦУЛ, 2013. 439 с.

109. **Тищук В. І., Мислінчук В. О.** Методологія і методи науково-дослідної роботи студентів : електрон. навч. посіб. Рівне : РДГУ, 2014.

110. **Товканець Г. В.** Університетська освіта : навч.-метод. посіб. / М-во освіти і науки України, Мукачів. держ. ун-т, Лаб. наук. дослідж. та інноваційно-освітніх технологій. Київ : Кондор, 2011. 184 с.

111. **Троцька В.** Запобігання та виявлення плагіату у вищій освіті (за матеріалами досліджень у ЄС та Україні). *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2016. № 5. С. 29–38.

112. **Філіпенко А. С.** Основи наукових досліджень : конспект лекцій : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Академвидав, 2005. 207 с.

113. **Фундаментальні цінності академічної доброчесності** : пер. з англ. / Міжнар. центр академ. доброчесності. 2019. 39 с.

114. **Хамітов Н.** Воля до наукової новизни як умова неможливості плагиату. *Вища освіта України*. 2018. № 2. С. 13–18.

115. **Центр академічної доброчесності. Десять принципів академічної доброчесності для викладачів**
URL: <https://drive.google.com/file/d/0ByePGdGpHh6Wb3Qzc2F3ODBuZWm/view> (дата звернення: 03. 10.2018 р.).

116. **Чепига М.** Академічна нечесність викладачів та студентів: шлях її подолання в Україні. *Вища шк.* 2009. № 11. С. 79–91.

117. **Черній А. М.** Дисертація як кваліфікаційна наукова праця : посіб. для аспірантів і здобувачів наук. ступеня. 2-е вид. Київ : Арістей, 2005. 229 с.

118. **Швецова-Водка Г. М.** Вступ до бібліографознавства : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Київ : Кондор, 2008. 217 с.

119. **Швецова-Водка Г. М.** Документознавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 398 с.

120. **Швецова-Водка Г. М.** Документознавство : слов.-довід. термінів і понять : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2012. 319 с.

121. **Швецова-Водка Г. М.** Теорія, історія, організація та методика бібліографії : вибр. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне : ПП ДМ, 2011. 495 с.

122. **Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М.** Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підруч. для студентів вищ. навч. закладів. 3-є вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2003. 295 с.

123. **Шишка Р. Б.** Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт : навч. посіб. Харків : Еспада, 2007. 361 с.

124. **Шліхта Н., Шліхта І.** Методичні рекомендації та програма курсу «Основи академічного письма». URL: <http://www.saiup.org.ua/resursy/osnovy-akademichnogopysma-metodychni-rekomendatsiyi-ta-programa-kursu/>

125. **Штефан О.** Плагіат – невід’ємна частина творчості? *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 2. С. 20–29.

126. **Шулікін Д.** Добросесність в освіті. *Освіта України*. 2017. № 13 (3 квіт.). С. 8–9.

127. **Шутяк В. Г.** Основи наукових досліджень : практикум з дисципліни. Рівне : РДГУ, 2013. 36 с.

128. **Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти** : лист М-ва освіти і науки України від 26 жовт. 2017 р. № 1/9-565. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2017-10-26/8150/565.pdf> (дата звернення 02.04.2019).

129. **Яремчук В.** Основи науково-дослідної роботи студентів : навч. посіб. для студентів ф-тів гуманіт. профілю. Острого : Нац. ун-т «Острозька академія», 2012. 56 с.

130. **Ярошенко О. Г., Скиба Ю. А.** Індивідуальні науково-дослідні завдання як один із засобів організації

навчання через дослідження у вищих навчальних закладах України. *Імідж сучасного педагога*. 2015. № 5. С. 33–36.

131. **Ярошенко О. Г., Скиба Ю. А.** Практичний стан студентської науково-дослідницької діяльності в університетах. *Вісн. Акад. пед. наук. Педагогіка і психологія*. 2016. № 1. С. 32–40.

132. https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-42.htm.

133. <http://library.kubg.edu.ua/poslygy-ta-servis/dostup-do-internet.html>

134. <https://strikeplagiarism.com/en/>

135. www.library.rshu.edu.ua

136. www.rshu.edu.ua

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	10
1.1. Загальна характеристика науково-дослідницької роботи студентів	13
1.2. Структура та етапи науково-дослідницької діяльності студентів	17
1.3. Об'єкт та предмет наукового дослідження	22
1.4. Мета і завдання наукового дослідження	24
1.5. Методи дослідження та їх класифікація	28
Питання для самоконтролю	51
Розділ 2. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ЗАПОРУКА ЯКІСНОЇ ОСВІТИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ	53
2.1. Проблеми академічної доброчесності у закладах вищої освіти	53
2.2. Проєкт Сприяння академічній доброчесності в Україні = Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project (SAIUP)	60
2.3. Проблеми плагіату у наукових роботах	64
2.4. Використання антиплагіатних систем та програм для забезпечення академічної доброчесності	74
Питання для самоконтролю	85
Розділ 3. ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ	86
3.1. Реферат	86
3.2. Курсова робота	87
3.3. Кваліфікаційна дипломна (бакалаврська) робота	89
3.4. Кваліфікаційна дипломна (магістерська) робота	91
Питання для самоконтролю	96

Розділ 4. ВИМОГИ ДО ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ	97
Питання для самоконтролю	100
Розділ 5. АНАЛІТИЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ	101
5.1. Нумерація.....	101
5.2. Ілюстрації.....	103
5.3. Таблиці	105
5.4. Формули	107
5.5. Цитування та посилання на використані джерела ..	109
Бібліографічне посилання (загальні правила складання) відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», запровадженого в дію в Україні 01.07.2016.....	112
Види бібліографічних посилань та правила їх складання	113
Внутрішньотекстове бібліографічне посилання	114
Підрядкове бібліографічне посилання	115
Позатекстове бібліографічне посилання.....	117
Повторне бібліографічне посилання.....	121
Комплексне посилання	127
Особливості складання бібліографічного посилання на електронний ресурс	128
Особливості складання бібліографічного посилання на архівний документ	133
5.6. Скорочення слів і словосполучень	138

5.7. Оформлення списку використаних джерел	139
5.8. Вимоги до бібліографічного опису використаних джерел.....	144
Особливості оформлення бібліографічних описів у списку використаних джерел відповідно до ДСТУ 8302:2015. <i>«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»</i>	151
5.9. Оформлення додатків	153
Питання для самоконтролю	154
ДОДАТКИ	155
Додаток А. Зразок титульного аркуша кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи.....	156
Додаток Б. Зразок оформлення змісту кваліфікаційної дипломної (бакалаврської та магістерської) роботи.....	157
Додаток В. Приклади оформлення бібліографічних описів у списках використаних джерел відповідно до ДСТУ 8302:2015. <i>«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»</i>	158
Глосарій основних понять і термінів.....	169
Корисні Інтернет-посилання на допомогу науково-дослідницькій діяльності	263
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	265

Навчальне видання

С. Н. Грипич, Л. М. Буравкова

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
СТУДЕНТІВ**

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
С. Н. Грипич*

